

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XVIII
2007 • Nr. 3–4

DIN SUMAR:

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Rolul justiției restaurative în cadrul politicilor penale din lumea contemporană

DAN BANCIU, Minorul delincvent și justiția penală din România

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, SIMONA RAȘEEV, ANDREEA NICOLĂESCU, CRISTINA LEOVARIDIS, Întreprinderile mici și mijlocii și managementul inovativ

IOANA PETRE, România rurală și Europa rurală

VERONICA DUMITRAȘCU, Analiza disparităților regionale și interjudețene privind potențialul de dezvoltare al ruralului românesc

MANUELA GHEORGHE, Elemente pentru un model al religiozității în lumea rurală românească

PETRUȘ ALEXANDRESCU, Educația – între politic și realitate

CAMELIA BECIU, Forme mediatice de dezbatere a normelor europene. Redefinirea „misiunii” jurnalistului – elemente analitice (I)

IRINA STÂNCULESCU, Studiile de sociologie rurală ale lui Balthasar Bogišić (1834–1908)

MIRCEA MĂCIU, Etnopsihologia în concepția lui Traian Herseni

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU
Secretar general de redacție: dr. Iancu FILIPESCU
Redactor: Simona-Grazia DIMA

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. Dan BANCIU; dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian M. DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; Erich GOODE prof. Universitatea de Stat din New York, Stony Brook; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUT; dr. Michel MAFESSOLI, profesor Universitatea Paris V; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ioana PETRE; dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; Katherine VERDERY, prof. univ. dr. docent City University of New York.

Microprocesare și tehnoredactare computerizată: Mariana IONICĂ

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28/2417
Fax: 4021-318 24 48
E-mail: revista@insoc.ro

Redactor: Ana BOROȘ
Tehnoredactare computerizată: Mariana IONICĂ
Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

© 2007, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XVIII, nr. 3-4 • 2007

SUMAR

JUSTIȚIA PENTRU MINORI

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Rolul justiției restaurative în cadrul politicilor penale din lumea contemporană..... 265
- DAN BANCIU, Minorul delincvent și justiția penală din România 291

ÎNȚREPRINDERI MICI ȘI MIJLOCII

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, SIMONA RAȘEEV, ANDREEA NICOLĂESCU, CRISTINA LEOVARIDIS, Întreprinderile mici și mijlocii și managementul inovativ 301

COMUNITĂȚI RURALE

- IOANA PETRE, România rurală și Europa rurală 325
- VERONICA DUMITRAȘCU, Analiza disparităților regionale și interjudețene privind potențialul de dezvoltare al ruralului românesc 341
- MANUELA GHEORGHE, Elemente pentru un model al religiozității în lumea rurală românească 363

EDUCAȚIE ȘI POLITICI SOCIALE

- PETRUȘ ALEXANDRESCU, Educația – între politic și realitate 375

MASS-MEDIA

- CAMELIA BECIU, Forme mediatice de dezbateri a mijlorelor de opinie. Redefinirea „misiunii” jurnalistului – elemente analitice (I)..... 393

ISTORIA SOCIOLOGIEI

- IRINA STÂNCULESCU, Studiile de sociologie rurală ale lui Balthasar Bogišić (1834–1908) 413

EVOCĂRI

MIRCEA MĂCIU, Etnopsihologia în concepția lui Traian Herseni	423
--	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

„L'Alpe”. Revistă trimestrială, Grenoble, Éditions Glénat, Musée Dauphinois – numerele 1–15, 1998–2002 (Gheorghită Geană)	431
---	-----

ROLUL JUSTIȚIEI RESTAURATIVE ÎN CADRUL POLITICILOR PENALE DIN LUMEA CONTEMPORANĂ

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DĂMBOEANU

ABSTRACT

THE ROLE OF RESTORATIVE JUSTICE WITHIN THE CONTEMPORARY CRIMINAL POLICIES

This study represents a documentary synthesis concerning the main features of restorative justice, including in Romania. In this context, the study presents the practices of reparative justice, such as *Family Group Conferencing*, *Victim-Offender Mediation*, *Conferencing* and *Peacemaking Circles*. An important part of the study deals with the presentation of the indicators measuring the benefits of restorative justice, including the beneficiaries' degree of satisfaction, the reparative justice programs' degree of correctness and the relapse as a performance indicator.

Key words: retributive and restorative justice, mediation, repair (compensation), victim-offender relationship.

1. ROLUL JUSTIȚIEI RESTAURATIVE ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ

În ultimul deceniu, amploarea fenomenului de delincvență juvenilă și creșterea masivă a numărului de delincvenți „cronici” (recidiviști) au determinat o înăsprire a sancțiunilor, inclusiv răspândirea opiniei, în rândul experților, conform căreia pedeapsa cu închisoarea este „soluția” cea mai adecvată pentru cazurile „irecuperabile” din rândul acelor tineri delincvenți care comit fapte antisociale grave.

În diferite țări, sancționarea mai drastică a unor asemenea acte a determinat orientarea politicilor penale pentru tineri într-o direcție similară cu cele destinate adulților, adică într-o manieră extrem de severă.

Dată fiind schimbarea de direcție în acest sens, de la un regim depenalizator pentru minori și tineri la unul recriminalizator, criminologii apreciază că, în prezent, se înregistrează o veritabilă mișcare în domeniul *recriminalizării* delincvenței juvenile, care pune accentul pe forme din ce în ce mai punitive. Reforma sistemelor de justiție pentru minori și tineri urmează, de fapt, în cele mai multe țări, un „ciclu stabil”, alternând între programe orientate spre *tratament* și

programe orientate spre *sanctiune*¹. Acesta este, de exemplu, și cazul țării noastre, în care s-a trecut succesiv de la politici represive la politici bazate pe sancțiuni alternative. Exceptând această trecere, rămân încă în vigoare pedepsele cu detenția, în cazul minorilor și tinerilor delincvenți.

O asemenea orientare represivă a sistemelor și politicilor penale nu a oferit însă și rezultate mai bune în legătură cu diminuarea recidivei.

Lipsa de eficiență a politicilor de recriminalizare a impus căutarea unor soluții alternative față de justiția retributivă, printre care adoptarea practicilor de justiție restaurativă, denumită, între altele, și justiție „reparatorie” sau „comunitară”.

Această formă de justiție constituie o direcție aparte în ansamblul politicilor penale destinate minorilor și tinerilor, fiind parte integrantă a unei *filosofii*, care-și propune o abordare cu caracter *alternativ*, a relației dintre delincvent, victimă și comunitate, constituind o reîntoarcere la modelele „justiției comunitare”.

Accentul principal, în acest tip de justiție este pus pe „*reparația*” prejudiciilor aduse victimei de către agresor și pe asumarea responsabilității pentru fapta comisă de către delincvent sau infractor. În același timp, justiția restaurativă oferă multiple ocazii pentru dialogul și negocierea între victime și infractori, în condițiile creșterii rolului membrilor comunității în rezolvarea conflictului între toți cei implicați².

Spre deosebire de justiția formală, cu caracter „retributiv”, care are ca scop principal sancționarea delincventului (infractorului), justiția restaurativă este bazată pe un model ghidat de principii menite să asigure o tratare mai adecvată a victimei, actului de victimizare și responsabilizării delincventului.

În timp ce justiția retributivă („oficială”) are ca temeiul ideea că infracțiunea, în general, este un act ostil, îndreptat, cu precădere, contra statului, care trebuie sancționat ținând seama de gravitatea lui, justiția restaurativă promovează principii, care promovează *reparația, responsabilitatea, voluntariatul, sinceritatea, spiritul democratic, comunitar, evitarea discriminărilor, remedierea și prevenția timpurie*.

Deși principiile menționate funcționează în cadrul practicilor de justiție restaurativă, care funcționează în diferite țări, noțiunea de justiție restaurativă, ca atare, nu este exprimată și articulată în mod coerent³. Aceasta și pentru faptul că, în prezent, se înregistrează pe plan mondial o lipsă de consens în legătură cu problemele concrete și chiar cu tehnicile adiacente conceptului de justiție restaurativă.

În pofida diversității practicilor de justiție restaurativă, existente în diverse țări, următoarele principii circumscrise acestei forme de justiție comunitară sunt cele mai comune:

¹ Simon I. Singer, *Recriminalizing Delinquency. Violent Juvenile Crime and Juvenile Justice Reform*, Cambridge University Press, 1996, p. 10.

² Mark S. Umbreit, *Restorative Justice Through Victim-Offender Mediation: A Multi-Site Assessment*, în „Western Criminology Review”, 1998, nr. 1.

³ Kevin Haines, *Referral Orders and Youth Offender Panels: Restorative Approaches and the New Youth Justice*, în B. Goldson (editor), *The New Youth Justice*, Lyme Regis, Russell House, 2000.

- (a) utilizarea „dreptului fără pedepse”⁴ – care pune accentul pe politicile de depenalizare, ce permit reabilitarea delincventului cu ajutorul membrilor comunității. Din acest punct de vedere, asumarea responsabilității pentru fapta comisă de către delincvent și participarea sa la propria-i reabilitare și la compensarea daunelor aduse victimei și societății reprezintă principii fundamentale. Noțiunea de „rușinare (jenă) reintegrativă” (*reintegrative shaming*⁵), care permite evitarea stigmatizării delincventului, are, în acest context, un rol principal;
- (b) evitarea „victimizării secundare” a victimelor – în sensul că justiția restaurativă determină înlăturarea situației ca procesul penal să supună victimele unei noi victimizări, oferindu-le oportunitatea de a avea un rol principal în cadrul acestui proces și de a fi implicate activ în rezolvarea conflictelor cu delincventul (infractorul);
- (c) stimularea participării membrilor comunității la procesul de reabilitare a delincventului, la responsabilizarea acestuia și la promovarea unui răspuns adecvat față de nevoile victimei și ale delincventului;
- (d) instaurarea unui parteneriat între autoritățile însărcinate cu aplicarea legii, reprezentanții justiției, victimă, delincvent, membrii familiei acestora și alți membri ai comunității, pentru a face actul de justiție mai transparent, mai accesibil și „interactiv”.

Caracterul comunitar al practicilor de justiție restaurativă este evidențiat de următoarele particularități:

- (a) implicarea comunității – ca principiu care oferă eficacitate acestor practici;
- (b) asigurarea echității, a garantării drepturilor fiecărei părți, a victimei și delincventului (dreptul de a asculta probele, a le refuza sau contrazice, dreptul de a aduce martori, de a fi sprijinit de susținători, dreptul de a evita autoincriminarea etc.);
- (c) promovarea antiviolenței – eliminarea politicilor penale represive împotriva celor care au încălcat legea și garantarea unor drepturi concordante cu drepturile omului;
- (d) corelația cu celelalte programe comunitare, implicit accesul la resursele comunității și la programele de tratament, reeducare și reabilitare a delincvenților;
- (e) existența unor resurse suficiente, care să asigure eficiența oricărui program de justiție restaurativă;

⁴ Michel van de Kerchove, *Le droit sans peines. Aspects de la dépenalisation en Belgique et aux États-Unis*, Bruxelles, Facultés universitaires Saint-Louis, 1987.

⁵ John Braithwaite, *Crime, Shame and Reintegration*, New York, Cambridge University Press, 1989, p. 12–13.

La nivelul diferitelor țări, practicile de justiție restaurativă pot funcționa fie ca forme oficiale, susținute financiar de către stat (cazul Noii Zeelande), fie ca o diversitate de programe susținute de organizații nonguvernamentale etc. (cazul Statelor Unite și Canadei)⁶. Există, pe de altă parte, patru modele de funcționare a sistemelor, în cadrul cărora funcționează justiția restaurativă⁷:

- (a) integrarea justiției restaurative în cadrul sistemului justiției penale (exemplul Scoției);
- (b) caracterul global al sistemului de justiție penală (cazul Noii Zeelande);
- (c) integrarea programelor de justiție restaurativă în cadrul unui sistem mai „tradițional”, bazat pe rolul principal al tribunalelor (cazul anumitor zone din Anglia și Țara Galilor);
- (d) utilizarea programelor de justiție restaurativă în cadrul unor sisteme care funcționează ca alternative față de urmărirea penală cu caracter formal, inclusiv față de pedeapsă (așa cum este cazul majorității țărilor europene).

2. EXPERIENȚA DIFERITELOR ȚĂRI ÎN MATERIE DE JUSTIȚIE RESTAURATIVĂ

2.1. CONFERINȚA DIN CADRUL FAMILIEI (GRUPUL FAMILIAL DE DISCUȚII)

Tribunalele din Noua Zeelandă au fost primele care au folosit principiile justiției restaurative în forma unui sistem mixt, cu caracter formal și informal, aplicabil minorilor sub vârsta de 17 ani, care implică *echilibrarea intereselor delincventului, victimei și comunității* și în care rolul principal revine așa-numitului „grup familial de discuții” (*family group conference*)⁸.

Reformarea justiției pentru tineri, prin creșterea implicării și responsabilității familiei, apărarea drepturilor minorilor, promovarea unui parteneriat între familie, comunitate și stat, recunoașterea diversității culturale a populației au constituit, de fapt, baza acestor principii⁹. Grupul familial de discuții din Noua Zeelandă vizează sprijinirea familiei și a comunității, cu scopul de a aplica, împreună, un plan de reabilitare a delincvenților minori și tineri, care au nevoie de servicii de protecție. De exemplu, printre elementele principale ale unui asemenea plan se numără luarea unei decizii în legătură cu custodia minorului și cu posibilitatea ca delincventul să fie sau nu pus sub acuzare pentru faptele comise. Toți tinerii arestați sunt deferiți conferinței, cu excepția cazurilor în care este necesară o decizie a judecătorului.

⁶ Kevin Haines, *Principled Objections to Restorative Justice. Approach to Working with Juvenile Offenders*, în L. Walgrave (edit.), *Restorative Justice for Juveniles*, Minnesota, 1998.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem* (vezi și Allison Morris, Gabrielle Maxwell, *Restorative Justice in New Zealand: Family Group Conference as a Case Study*, în „Western Criminology Review”, 1998, nr. 1 (1)).

⁹ I. Hassal, *Origin and Development of Family Group Conferences*, în *Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice* (J. Hudson, A. Morris, G. Maxwell, B. Galaway – eds.), New York, Monsey, Willowtree Press/Criminal Justice Press, 1996.

Coordonarea grupului familial de discuții este făcută de către un mediator special instruit (angajat al Departamentului Asistenței Sociale), care convoacă împreună victima și delincventul, familiile, prietenii și suporterii ambelor părți, alături de un reprezentant al poliției. Uneori este prezent și un avocat și/sau un asistent social. Este de menționat faptul că minorii sunt încredințați acestui grup numai după ce și-au recunoscut greșeala în fața tribunalului.

Discuțiile din cadrul grupului au loc, de obicei, într-o încăpere unde scaunele sunt aranjate în forma unui cerc, tocmai pentru a sugera un cadru informal. Coordonatorul prezintă părțile și descrie scopul întâlnirii. Apoi reprezentantul poliției citește un raport sumar asupra delictului, iar minorul este întrebat dacă este de acord cu cele relatate. Dacă nu este de acord, cazul este trimis pentru audiere în fața tribunalului pentru tineri. Dacă este de acord, i se cere să relateze el însuși ceea ce s-a petrecut și cum vede el lucrurile. Este posibil ca minorul (sau familia lui) să ceară de la început scuze victimei și să-și manifeste remușcarea pentru fapta comisă. Acest lucru nu se întâmplă, evident, în toate cazurile. Apoi fiecare participant descrie impactul acestui act, făcându-l pe delincvent să înțeleagă consecințele delictului comis și oferind victimei posibilitatea să-și exprime simțirile și să descrie daunele sau prejudiciile suferite. În acest sens, participanții încearcă să găsească o soluție pentru despăgubirea ei. Cu această ocazie, se discută ceea ce a însemnat actul comis și în ce condiții s-a petrecut. În continuare, minorul este lăsat să se retragă cu membrii familiei sale, pentru a discuta în particular ce planuri își propun pentru despăgubirea victimei și evitarea reiterării delictului. După circa jumătate de oră sau o oră, reuniunea reîncepe, în condițiile în care delincventul și familia sa prezintă scuze victimei, iar un purtător de cuvânt al familiei delincventului prezintă pe scurt ce plan și-au propus. Această propunere este dezbătută în cadrul grupului. Sesiunea de discuții se încheie în momentul în care toți participanții semnează un acord care conține diferite angajamente. Discuțiile au un caracter operațional, putând dura între o oră și două ore (mai puțin decât timpul necesar pentru ca tribunalul pentru minori să emită o dispoziție), iar după încheierea lor, deciziile luate devin obligații ferme pentru cei implicați. Acestea constau în scuze adresate victimei, repararea daunelor, munca în folosul comunității sau angajarea într-un program special. Grupul familial de discuții trebuie să elaboreze, de asemenea, în final, o decizie cu privire la luarea în custodie a minorului.

2.2. MEDIEREA ÎNTRE VICTIMĂ ȘI DELINCVENT (INFRACTOR) – (VOM)

Medierea între părți (așa-numita VOM) a apărut în anul 1974, sub forma unei simple tehnici, utilizată de un ofițer canadian de probațiune. Ulterior, ea a devenit, progresiv, una dintre cele mai comune practici de justiție restaurativă. În anul 2000, existau deja peste 1 200 de programe de mediere în Statele Unite și în Europa¹⁰.

¹⁰ Mark S. Umbreit, Robert B. Coates, Betty Vos, *Victim Impact of Restorative Justice Conferencing with Juvenile Offenders: What We have Learned from Two Decades of Victim-Offender Dialogue through Mediation and Conferencing*, Florida Atlantic University, 2000, November 28.

Programele de mediere se mai numesc *programe de reconciliere între victimă-delinvent*, iar unele dintre ele sunt denumite *întâlniri (meetings) victimă-delinvent, discuții (conferences) victimă-delinvent* sau *dialoguri între victimă-delinvent*. Ele includ victima, delinventul și membri ai familiei, ori alte persoane de sprijin pentru cele două părți. Cele mai obișnuite dintre aceste programe sunt cele de (re)concliere victimă-delinvent (VORP), care, începând din anul 1978, au început să fie aplicate în mai multe districte din Indiana și alte state americane. Importanța acordată concilierii în aceste programe a mers în paralel cu tendința de umanizare a justiției penale, de ajutor dat delinvenților, pentru a-și schimba conduita, și de sprijin acordat victimelor.

În ansamblul său, medierea este un proces prin care victimele (cele care s-au confruntat cu delikte contra proprietății și de ultraj) au ocazia de a-l întâlni pe delinvent într-o locație sigură și, cu ajutorul unui mediator antrenat (de obicei, un voluntar din partea comunității), să se implice direct în elaborarea unui plan de restituire din partea delinventului, care este făcut responsabil pentru daunele provocate. Acesta trebuie să fie capabil să-și asume responsabilitatea pentru conduita să, să afle în întregime impactul faptei comise și să dezvolte un plan de despăgubire a victimei. Detaliile planului de restituire sunt consemnate într-un contract semnat de către participanți și trimis, în multe cazuri, *staff*-ului de program, care trimite o copie sursei de referire (cea care a trimis tânărul la mediere).

Comparativ cu alte forme de mediere (cele aplicate conflictelor familiale, disputelor comerciale sau altor litigii civile), medierea între victimă-delinvent nu implică părți „litigioase”. În contextul medierii, trebuie ținut seama de faptul că una dintre părți a comis un delict penal, iar cealaltă parte a fost victimizată. De aceea, problema greșelii sau nevinovăției nu se mediază și nu se pune problema ca victima să ajungă la un compromis, pentru a primi mai puțin decât are nevoie pentru a-și acoperi pierderile.

În peste 95% dintre programele de mediere, se ajunge la un acord semnat între părți¹¹, dar trebuie menționat că acesta are o importanță secundară față de dialogul inițial între victimă-delinvent, care este fundamental pentru rezolvarea nevoilor ei emoționale și informaționale, implicit pentru vindecarea traumelor sau prejudiciilor suferite.

2.2.1. Conferința sau discuția între victimă-delinvent (infractor) – (Conferencing)

Discuțiile de mediere între victimă și delinvent (*conferencing*) au fost introduse în sistemul justiției pentru minori din Australia, la începutul deceniului 9 al secolului trecut¹². Departamentul de poliție din orașul Wagga Wagga (New South Wales) a fost primul care a adoptat acest model.

¹¹ Mark S. Umbreit, *Handbook of Victim-Offender Mediation: An Essential Guide to Research and Practice*, San Francisco, CA, Jossey Bass, 2000.

¹² *Restorative Justice: an Australian Perspective*, Australian Institute of Criminology, 2002.

În pofida caracterului unitar al noțiunii de *conferencing*, există o variabilitate de la o zonă la alta, în funcție de tipurile de delict și categoriile de delincvenți. Trebuie menționat, pe de altă parte, faptul că, în timp ce, în capitala australiană, discuțiile între victimă și delincvent sunt organizate de către poliție, în alte zone acestea sunt organizate de autoritățile judiciare și chiar de reprezentanții bisericii.

Scopul discuțiilor între victimă și delincvent îl constituie evitarea contactului delincvenților cu sistemul de justiție, pentru a le putea oferi acestora posibilitatea de a discuta despre fapta comisă și a găsi o soluție de reparație. O asemenea posibilitate este oferită numai acelor delincvenți care recunosc că au greșit și sunt responsabili în acest sens.

Conferința are o durată de o oră – două și este frecventată de victime, delincvenți, persoanele lor de sprijin (membri sau prieteni ai familiei etc.) și alte persoane cu rol relevant în cadrul comunității. Coordonatorul centrează discuția asupra condamnării actului comis, fără a condamna însă caracterul celui care l-a săvârșit. I se cere apoi delincventului să descrie ceea ce s-a petrecut, care au fost motivele pentru care a comis fapta, ce a simțit când a săvârșit-o și ce intenționează să facă în continuare. La rândul lor, victimele descriu consecințele fizice, financiare și emoționale produse de delict. Asemenea discuții îi pot conduce pe delincvent, familia și prietenii care-l sprijină să ceară scuze victimei. În final, participanții concep și semnează împreună un plan de acțiune, care poate include plata unor compensații pentru victimă, prestarea unor servicii în interesul victimei sau al comunității etc.

În Australia de Sud, conferința este componentă a unui „pachet” mai larg de măsuri, care include, între altele, avertismentele formale și informale date de poliție și obligarea tinerilor de către poliție de a-și asuma o sarcină formală, cum ar fi aceea de a presta o anumită activitate în folosul comunității. Deoarece cazurile mai puțin grave pot fi soluționate prin intermediul avertismentelor date de către poliție, conferințele familiale sunt rezervate cazurilor mai grave, care includ mai multe delikte contra proprietății care au provocat daune sub valoarea de 25 000 dolari. Conferința familială stimulează părinții și membrii familiei extinse a tânărului să participe pe deplin la discuții și să ajungă la o soluție, oferind, în același timp, victimei oportunitatea să se confrunte cu delincventul și să-și poată exprima (re)sentimentele. Responsabilitatea pentru elaborarea unei decizii aparține, de fapt, părinților minorului și victimei.

2.3. RECONCILIAREA ÎNTRE VICTIMĂ-DELINCVENT (INFRACTOR)

Denumite „programe de reconciliere a victimei cu delincventul” (*Victim-Offender Reconciliation Program – VORP*) – în Statele Unite și Canada și „Programe de Despăgubire a Victimei” (*Victim Reparation Programmes – VRP*) în Anglia¹³, ele pun accentul pe mediere. Aceasta, realizată cu sprijinul unor

¹³ John R. Gehm, *Victim-Offender Mediation Programs: An Exploration of Practice and Theoretical Frameworks*, în „Western Criminology Review”, 1998, nr. 1.

organizații comunitare, facilitează comunicarea directă între părți și le oferă acestora posibilitatea de a pune întrebări, a negocia și a participa direct la decizii comune, în ceea ce privește despăgubirea victimelor.

Programele de reconciliere pot funcționa în afara justiției retributive sau chiar în cadrul acesteia. Mai întâi, mediatorul încearcă să obțină un acord voluntar din partea părților. Medierea nu poate avea loc dacă nu există victimă, ori dacă delinventul este acuzat de posesie de droguri sau conducere fără permis. Pe de altă parte, victima are dreptul de a refuza medierea, decizia sa fiind esențială pentru accesul delinvenților la justiția restaurativă. Dacă victima acceptă, ea nu trebuie să participe obligatoriu la mediere, putând fi reprezentată de membri sau prieteni ai familiei.

Majoritatea unor asemenea programe vizează participarea *voluntară* a delinvenților, plecându-se de la premisa că frecventarea obligatorie a unui asemenea program limitează valoarea medierii și poate accentua traumele victimei. De aceea, una dintre sarcinile inițiale ale mediatorului constă în a stabili dacă delinventul dorește sincer o asemenea mediere.

O altă sarcină importantă a mediatorului constă în stabilirea finală a unor aranjamente între victimă și delinvent, concretizate într-un *contract* și reprezentate de diferite reparații, printre care despăgubiri financiare sau servicii personale aduse victimei, ori un serviciu de compensare prestat într-o agenție comunitară, desemnată de victimă.

Evaluările făcute asupra eficacității acestor programe pun accentul pe faptul că, pentru victimă, dincolo de oportunitatea de a-și acoperi prejudiciile, programele de reconciliere sunt un mijloc important și util de a-și povesti istoria – ceea ce reprezintă o ocazie și un instrument terapeutic pentru vindecare. În concordanță cu „teoria narativă”¹⁴, participarea la asemenea programe este stimulată intens de nevoia victimei de a-și spune propria-i istorie, în cadrul unei audiențe dispuse s-o asculte. În mod complementar, „teoria echității”¹⁵ susține ideea că participarea victimei la programele de conciliere poate fi privită ca un mijloc de restabilire a unui echilibru în termeni de cost-beneficii.

2.4. CERCURILE DE PACIFICARE (PEACEMAKING CIRCLES)

Asemenea cercuri, denumite și „cercuri de discuții” (*talking circles*), „cercuri de vindecare” (*healing circles*) sau „cercuri de verdict” (*sentencing circles*)¹⁶ reprezintă o versiune modernă a practicilor tradiționale, utilizate de populațiile aborigene din Canada, și de nativii americani din Statele Unite. Prima aplicare a acestui model a avut loc, în anul 1991, în Canada.

¹⁴ Conform cu John R. Gehm, *op. cit.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ Mark S. Umbreit, Robert B. Coates, Betty Voss, *The Impact of Restorative Justice Conferencing. A Review of 63 Empirical Studies in 5 Countries*, Minnesota, University of Minnesota, Center for Restorative Justice and Peacemaking, 2002.

În mod obișnuit, cercurile încep cu un ritual, care permite participanților să se conecteze între ei, în cadrul unui „spațiu sacru”, marcat de simboluri colective. În mod similar, ele se încheie într-o formă care impune onorarea acestui spațiu sacru de către toți participanții la reuniune¹⁷.

Principalul scop al cercurilor de pacificare îl constituie *schimbarea*: schimbarea personală, schimbarea relațiilor cu ceilalți și a raporturilor cu comunitatea. Cercurile adună împreună victima și delincventul, membrii familiei acestora, membrii comunității și reprezentanții autorității (polițiști, judecători, avocați etc.), pentru a găsi o soluție față de conflictul părților și problemele cu care se confruntă fiecare. Împreună, ei identifică etapele necesare de sprijin și vindecare și soluțiile de prevenire a delictului în viitor.

Cercurile includ mai multe tehnici și proceduri, precum: (a) cererea de participare făcută de delincvent; (b) un cerc de vindecare pentru victimă; (c) un cerc de vindecare pentru delincvent; (d) un cerc de verdict, pentru a dezvolta un consens în direcția a ceea ce trebuie făcut; (e) cercuri ulterioare, pentru monitorizarea progresului făcut de delincvent. În mod suplimentar față de angajamentele luate de către delincvent, „planul de verdict” (*the sentencing plan*) poate conține angajamente luate de reprezentanții justiției, membrii familiei și ai comunității. Caracteristicile unui cerc de pacificare sau de verdict variază de la o comunitate la alta, în funcție de tradițiile culturale și de trebuințele comunității.

Succesul unui cerc depinde de parteneriatul stabilit între sistemul justiției formale și comunitate. În multe comunități, care au implementat acest program de justiție restaurativă, conducerea și orientarea sunt asigurate de un comitet de justiție comunitară, care decide care cazuri trebuie acceptate și ce grupuri de sprijin trebuie formate, pentru a susține victima și delincventul. În mai multe comunități, funcționarea cercurilor este facilitată de un membru antrenat al comunității, numit, adeseori, „păzitor” sau „custode” (*keeper*).

3. EVALUĂRI CU PRIVIRE LA AVANTAJELE JUSTIȚIEI RESTAURATIVE

Pentru a răspunde cererilor din ce în ce mai mari de finanțare și dezvoltare în mai multe direcții, în prezent, se manifestă un interes sporit față de evaluarea rezultatelor programelor de justiție restaurativă.

Deși destul de restrânse pentru a putea furniza concluzii definitive, datele cercetărilor întreprinse asupra acestor programe evidențiază efectele și beneficiile pozitive ale acestora. Dintre aceste beneficii, nivelul ridicat de satisfacție al victimelor și reducerea numărului de delincvenți care reiterează faptele penale (cu

¹⁷ Carolyn Boyes-Watson, *Healing the Wounds of Street Violence. Peacemaking Circles and Community Youth Development*, în „Community Youth Development Journal”, Fall 2001, volume 2, nr. 4.

excepția acelor care au comis delictе contra proprietății) par să fie cele mai semnificative¹⁸. Pe de altă parte, ponderea completării cu succes a contractelor de reparație este mai ridicată în anumite programe decât în altele, mergând de la 57% până la aproape 100%¹⁹.

Totuși, efectele unor asemenea programe rămân încă contradictorii, solicitând, în continuare, evaluări suplimentare.

3.1. EVALUAREA PROGRAMELOR DE JUSTIȚIE RESTAURATIVĂ ÎNȚIATE ÎN MAI MULTE ȚĂRI

O analiză cuprinzătoare și mai recentă a principalelor beneficii aduse de practicile justiției restaurative a fost furnizată de Mark Umbreit și colaboratorii²⁰, care au inițiat un vast proiect cu privire la evaluarea experienței acumulate, în ultimele două decenii, în acest domeniu, în câteva țări. În monografia lor, dedicată acestui subiect, ei au examinat impactul conferinței de justiție restaurativă (*conferencing*), în cadrul căreia victimele sunt implicate, față în față, cu cei care au comis infracțiunea. Cu această ocazie, autorii au trecut în revistă principalele constatări rezultate din 63 de studii empirice întreprinse în 5 țări. Acestea au inclus 46 de studii cu privire la medierea victimă-delinvent, 13 studii asupra grupurilor familiale de discuții și 4 evaluări ale cercurilor pacificatoare.

3.1.1. Măsurarea gradului de satisfacție a beneficiarilor

3.1.1.1. Programele de mediere victimă-delinvent

Majoritatea studiilor evidențiază un înalt grad de satisfacție a participanților. Totuși, între 40–60% dintre persoanele cărora li s-a oferit ocazia să participe la aceste programe au refuzat. În mod general, cele mai multe dintre refuzuri vin de la victime, care: (a) consideră că delictul este prea neînsemnat ca să merite timpul necesar pentru mediere; (b) le este teamă să se reîntâlnească cu delinventul; (c) doresc ca delinventul să primească o pedeapsă mai aspră. Într-un studiu efectuat asupra a 555 de cazuri eligibile, J. Gehm²¹ a constatat că numai 47% dintre victime doresc să participe la programele de mediere. Pe de altă parte, delinvenții sunt sfătuiți, uneori, de către avocați să nu participe. Caracterul voluntar al participării este un factor-cheie al satisfacției. Unele studii au arătat că dorința de participare a victimelor este determinată de dorința de a primi o reparație, de a face delinventul responsabil, de a afla mai mult despre delict și a împărtăși suferința

¹⁸ P. McCold, B. Wachtel, *Restorative Policing Experiment: The Bethlehem Pennsylvania Police Family Group Conferencing Project*, Pipersville, PA, Community Service Foundation, 1998.

¹⁹ Roy Sudipto, *Two Types of Juvenile Restitution Programs in Two MidWestern Counties: A Comparative Studies*, Federal Probation, 1993, vol. 57, Issue 4, December.

²⁰ Mark S. Umbreit, Robert B. Coates, Betty Vos, *op. cit.*

²¹ John Gehm, *Mediated Victim-Offender Restitution Agreements: An Explanatory Analysis of Factors Related to Victim Participation*, în *Criminal Justice, Restitution and Reconciliation* (B. Galaway, J. Hudson – eds.), ed. cit., p. 177–182.

delincventului, de a evita procedurile din justiția formală, de a ajuta la schimbarea conduitei delincventului sau de a vedea că delincventul a fost pedepsit în mod corespunzător. În mod complementar, delincvenții aleg să participe la medieri din dorința de a „despăgubi victima” și de „a învăța din întreaga ei experiență negativă”. În mod general, satisfacția față de medieri (VOM) depinde de tipul de comunitate, cultură și gradul de gravitate a delictelor. Cele mai obișnuite motive de satisfacție a victimei sunt reprezentate de posibilitatea de a-și povesti propria istorie și a împărtăși suferințele produse de delict, la fel ca și dorința de a pune capăt o dată pentru întotdeauna conflictului. În ceea ce privește motivele de insatisfacție a victimei, acestea sunt legate, cel mai adesea, de absența reparațiilor, a plății despăgubirii din partea delincventului. Pentru delincvenți, cel mai obișnuit motiv de satisfacție îl constituie posibilitatea de a evita condamnarea penală, iar cel mai frecvent motiv de insatisfacție îl reprezintă pretențiile exagerate ale victimei, care depășesc valoarea prejudiciului produs.

3.1.1.2. Grupul familial de discuții (*family group conferencing*)

Programul produce niveluri înalte de satisfacție participanților. Aproximativ 6 din 10 victime din Noua Zeelandă²² au fost satisfăcute de implicarea în asemenea programe, comparativ cu circa 9 din 10 victime în Statele Unite²³. Aceste diferențe se explică prin diferențele culturale existente între cele două țări, dar și prin modul de funcționare a programelor. Astfel, în Noua Zeelandă, numai 53% dintre victime au fost satisfăcute de modul în care a fost instrumentat cazul lor, în timp ce 84% dintre delincvenți s-au declarat satisfăcuți. Trebuie menționat însă că numai 41% dintre victime au frecventat conferința, motivul cel mai frecvent al absențelor fiind lipsa timpului necesar. Deși în 95% dintre cazurile instrumentate, în programul din Noua Zeelandă, s-a ajuns la un acord final între victimă-delincvent, numeroase victime s-au arătat nemulțumite de acest acord, cele mai obișnuite motive fiind caracterul „blând” al deciziei în raport cu delictul comis. Într-un alt studiu, efectuat în Australia²⁴, 90% dintre delincvenți și 73% dintre victime au raportat grade de satisfacție medii sau maxime, în legătură cu instrumentarea cazului. În 74% dintre cazuri, victimele au fost prezente la conferință. De asemenea, 9 din 10 victimele cuprinse în trei studii efectuate în Statele Unite, evaluate de către M. Umbreit și colab.²⁵, au raportat grade de satisfacție mergând de la 90% în sus, motivate, în special, de oportunitatea victimei de a-i comunica direct delincventului efectele faptei comise și a primi de la acesta o explicație.

²² G. Maxwell, A. Morris, *Family Victims and Culture: Youth Justice in New Zealand*, Wellington, New Zealand, Social Policy Agency and Institute of Criminology, Victoria, University of Wellington, 1993.

²³ C. Fercello, M. Umbreit, *Client Evaluation of Family Group Conferencing in 12 Sites in 1st Judicial District of Minnesota*, St. Paul, MN, Center for Restorative Justice and Mediation, 1998.

²⁴ K. Daly, *Conferencing in Australia and New Zealand: Variations Research Findings and Prospects*, în *Restorative Justice for Juveniles* (A. Morris, G. Maxwell – eds.), Oxford, Hart Publishing, 2001.

²⁵ Mark S. Umbreit, Robert B. Coates, Betty Vos, *op. cit.*

3.1.1.3. Cercurile de pacificare

Există mai puține studii cu privire la eficacitatea funcționării acestor programe, dar puținele constatări demonstrează că și ele au un impact pozitiv asupra vieții participanților. Unii participanți, cuprinși în programele care s-au aplicat în Canada, au raportat următoarele beneficii: posibilitatea de a-și spune opinia și de a avea un rol important în decizia luată, respectul reciproc arătat de toți participanții, întărirea spiritului comunitar/cultural. Pe de altă parte, absența intimității, sentimentele de jenă, dificultatea de a interacționa cu membrii și prietenii familiei, lipsa de profesionalism și conflictul religios sunt cele mai frecvente motive de insatisfacție²⁶. Satisfacția victimelor a fost apreciată însă ca fiind „foarte ridicată”, în Programul privind cercurile de vindecare/verdict din Whitehorse, Teritoriul Yukon²⁷ și, de asemenea, participanții la cercurile de justiție restaurativă organizate în South Saint Paul (Minnesota) s-au declarat extrem de favorabili acestui program implementat în școli și licee²⁸. Fiecare a treia victimă și al treilea delincvent din acest ultim program au declarat că vor recomanda cercul de pacificare tuturor aceluia care se vor afla în circumstanțe similare. Dacă delincvenții au menționat că au avut ocazia să se conecteze cu ceilalți participanți, să-și schimbe atitudinile/comportamentul, să despăgubească victima/comunitatea și să evite tribunalul, victimele au arătat că au putut să-și povestească istoria lor, să-i audă pe ceilalți și să se conecteze cu cei din cadrul cercului. La rândul lor, reprezentanții comunității au subliniat că au reușit să-i recupereze pe delincvenți în cadrul comunității și au avut posibilitatea să le ofere un ajutor. În paralel, reprezentanții justiției s-au arătat mai puțin entuziaști, unii dintre ei apreciind că procesul din cadrul cercului consumă prea mult timp și este adecvat numai pentru cazurile minore și doar pentru delincvenții aflați la primul delict.

3.1.2. Estimarea gradului de corectitudine a programelor

3.1.2.1. Programele de mediere victimă-delincvent (VOM)

Unele studii privind aceste programe au cerut participanților să-și exprime părerea despre corectitudinea procesului de mediere²⁹. Fiind date înaltele niveluri de satisfacție, vasta majoritate a participanților, indiferent de tipul de comunitate, cultură sau delict, au apreciat că medierea a fost corectă pentru ambele părți, iar

²⁶ T. Lajeunesse & Associates, *Evaluation of Community Holistic Circle Healing*, Hollow Water First Nation, volume 1, Final Report, 1996.

²⁷ S. Mathews, G. Larkin, *Guide to Community-based Alternatives for Low Risk Juvenile Offenders*, Topeka, KS, Koch Crime Institute, 1999.

²⁸ Mark S. Umbreit, Robert B. Coates, Betty Vos, *op. cit.*

²⁹ A. Evje, R. Cushman, *A Summary of Evaluations of Six California Victim Offender Rehabilitation Programs*, San Francisco, CA, Judicial Council of California, Administrative Office of the Courts, 2000; Mark S. Umbreit, Robert B. Coates, Betty Vos, *op. cit.*, 2001.

acordul rezultat a fost, de asemenea, corect. Acolo unde au fost folosite grupuri de comparație, cei implicați în mediere au simțit, într-o măsură mult mai mare decât aceia care au trecut prin procedurile justiției formale, că li s-a acordat un tratament corect.

3.1.2.2. Grupul familial de discuții (*family group conferencing*)

Corectitudinea este, de asemenea, un indicator de satisfacție pentru participanții la programele de acest tip. Într-un studiu al conferințelor ținute în Adelaide (Australia de Sud) și orașele din Port Augusta și Whyhalla³⁰, între 80 și 95% dintre victime și delincvenți au raportat că au fost tratați în mod corect și au avut ceva de spus în acordul încheiat. De asemenea, echipa de cercetare, care a investigat conferințele din câteva orașe australiene, a constatat că 74% dintre delincvenți au perceput decizia luată ca fiind corectă, comparativ cu 54% din grupul de delincvenți judecați în sistemul justiției formale. Aprecieri similare, dar în proporții mai ridicate (în medie, 90%), au fost făcute de victimele și delincvenții din conferințele organizate în Minnesota, Bethlehem și Indianapolis (Statele Unite)³¹.

3.1.3. Recidiva ca indicator de eficacitate

3.1.3.1. Programele de mediere victimă-delincvent (VOM)

Unul dintre primele studii care s-au ocupat de rata de recidivă a delincvenților care au trecut prin programele de mediere a fost efectuat în Washington³². Tinerii delincvenți au fost urmăriți timp de trei luni, rata de recidivă fiind de 53% pentru grupul țintă (supus programului de mediere) și de 63% pentru grupul de control (judecat de tribunal), diferența fiind statistic semnificativă. La rândul său, studiul întreprins în Kittering (Anglia)³³ a comparat rata de recidivă a delincvenților, care au trecut prin mediere, cu rata de recidivă a acelora expuși doar la o mediație indirectă (*shuttle mediation*), diferența fiind de 15,4% față de 21,6%. Alte studii au raportat următoarele diferențe între grupul țintă și cel de control: 19,8% față de 33,1% (în studiul cu privire la programul VOM din Tennessee³⁴) și

³⁰ K. Daly, *Conferencing in Australia and New Zealand: Variations Research Findings and Prospects*, în *Restorative Justice for Juveniles* (A. Morris, G. Maxwell – eds.), Oxford, Hart Publishing, 2001.

³¹ C. Fercello, Mark Umbreit, *op. cit.*, 1998; E. McGarrell et al., *Returning Justice to the Community: The Indianapolis Juvenile Restorative Justice Experiment*, Indianapolis, IN, Hudson Institute, 2000.

³² A. Schneider, *Restitution and Recidivism Rates of Juvenile Offenders: Results from Four Experimental Studies*, în „Criminology”, vol. 24, p. 533–652.

³³ R. Dignan, *Repairing the Damage: An Evaluation of an Experiment Adult Reparation Scheme in Kettering, Northamptonshire*, Sheffield, Centre for Criminological Legal Research, Faculty of Law, University of Sheffield, 1990.

³⁴ W. Nugent, J. Paddock, *The Effect of Victim-Offender Mediation on Severity of Reoffense*, în „Mediation Quarterly”, 1995, vol. 12, Summer, p. 353–367.

20% față de 42% (în studiul privind același tip de program din Multnomah, Oregon³⁵). Un studiu pe termen lung, întreprins de Serviciul de Mediere din Leeds (Anglia) a constatat, de asemenea, că, din 90 de delincvenți, care, în perioada 1985–1987, s-au întâlnit cu victima, într-un proces de mediere directă, 68% nu au mai fost arestați timp de doi ani după finalizarea întâlnirii³⁶. Doar puține studii au constatat că rata de recidivă a delincvenților care au trecut prin programele VOM este destul de ridicată. De exemplu, un lot de circa 800 de tineri care au trecut prin mediere în districtul Cobb (Georgia, S.U.A.), în perioada 1993–1996, a fost urmărit, dintr-o fază timpurie, pentru a vedea în ce măsură rata sa este mai ridicată decât cea a grupului de control. S-a constatat că nu există diferențe semnificative, rata de recidivă a primului grup fiind de 34,2%, comparativ cu rata de recidivă de 36,7% a celui de al doilea grup. Trei sferturi dintre delincvenții care au trecut prin mediere au fost retrimiși în fața tribunalului din cauza violării condițiilor acordului de mediere³⁷. Pentru a clarifica aceste constatări contradictorii, în anul 1999, un grup de cercetători americani a efectuat o reanaliză riguroasă cu privire la datele privind recidivismul, raportate în 4 studii, și care au vizat 488 de tineri care au trecut prin mediere și 527 de tineri care nu au fost cuprinși în programele de mediere. Folosind tehnici de regresie, autorii au ajuns la concluzia clară că rata de recidivă a primului grup a fost semnificativ mai scăzută decât cea a celui de al doilea grup și, în plus, cei care totuși au recidivat au comis fapte mai puțin grave³⁸.

3.1.3.2. Grupul familial de discuții (family group conferencing)

Evaluarea a 281 de tineri delincvenți, care au trecut prin acest tip de program, în Woodbury (Minnesota), între 1995 și 1999, comparativ cu evaluarea unui grup care nu a trecut prin acest program, a permis constatarea că doar 53% din primul grup a recidivat, spre deosebire de 72% din cel de al doilea grup³⁹. Într-un alt studiu asupra programelor de acest tip din Noua Zeelandă, 48% dintre cei deferiți acestor programe au recidivat într-un interval de 6 luni după finalizarea programului. S-au înregistrat totuși variații pe zone, astfel, că, de exemplu, în Wagga Wagga, după 9 luni de la încheierea programului, au recidivat numai 18,7% dintre delincvenții cuprinși în conferințe, comparativ cu 35,6% dintre cei trimiși în

³⁵ K. Stone, *An Evaluation of Recidivism Rates for Resolutions Northwest's Victim-Offender Mediation Program*, Masters Thesis, Portland, OR, Portland State University, 2000.

³⁶ J. Wynne, J. Brown, *Can Mediation Cut Reoffending?*, în „Probation Journal”, 1998, vol. 45, p. 21–26.

³⁷ S. Stone, W. Helms, P. Edgeworth, *Cobb County Juvenile Court Mediation Program Evaluation*, Cobb, Georgia, 1998.

³⁸ W. Nugent, M. Umbreit, L. Wiinamaki, J. Paddock, *Participation in Victim-Offender Mediation and Severity of Subsequent Delinquent Behavior: Successful Replications*, în „Journal of Research in Social Work Practice”, 1999.

³⁹ D. Hines, *The Woodbury Police Department Restorative Justice Program Recidivism Study*, Woodbury, MN, Inter-faith Ministries, 2000.

fața tribunalului⁴⁰. Într-un alt studiu mai recent, s-a încercat evaluarea factorilor specifici, care influențează recidiva tinerilor delincvenți care au frecventat conferința⁴¹. În 1996, autorii au contactat 108 de tineri și 98 de părinți, care au participat, în perioada 1990–1991, la discuțiile din grupul familial. Toți tinerii aveau vârsta de 20 de ani. 29% dintre ei nu fuseseră arestați ulterior, dar 28% au fost rearestați pentru diferite fapte. Factorii cei mai importanți care determină recidiva tinerilor – subliniază autorii – sunt următorii: experiențele negative timpurii, lipsa de implicare în decizia finală a conferinței, absența acordului față de această decizie, neîndeplinirea sarcinilor asumate etc. Evaluarea recidivismului consecutiv experimentelor de „rușinare reintegrativă” din Canberra (Australia) a produs rezultate contradictorii⁴². Cazurile au fost desemnate aleatoriu fie spre tribunal, fie spre conferințe. Ratele de recidivă au fost stabilite prin comparații făcute înainte și după un an. Pentru primul grup (format din cei care au fost deferiți tribunalului), rata de recidivă a scăzut cu 11%, în timp ce, în cazul celui de al doilea grup, aceeași rată a scăzut cu 49%. Evaluarea experimentului de conferință din Indianapolis⁴³ s-a bazat, de asemenea, pe un eșantion aleatoriu, fiind comparat un lot de 233 de tineri care au trecut prin programe de conferințe cu un alt lot de 226 de tineri atribuiți altor programe. Recidiva a fost evaluată în funcție de contactul cu tribunalul într-o perioadă de 6 și 12 luni de la delictul inițial. După 6 luni, s-a constatat că 79,6% dintre tinerii din primul grup nu au mai avut nici un contact cu tribunalul, spre deosebire de 58,8% dintre tinerii din al doilea grup.

3.1.3.3. Cercurile de pacificare

Deși evaluarea ratei de recidivă nu a reprezentat un obiectiv principal al studiilor întreprinse asupra cercurilor de pacificare, ea este menționată totuși în două rapoarte.

De exemplu, S. Matthews și G. Larkin⁴⁴ menționează că un *outsider* a întreprins un autostudiu intern pentru Programul de Cercuri de Vindecare/Verdict din Whitehorse, teritoriul Yukon. Timp de 2 ani, programul a servit 65 de

⁴⁰ Gabrielle Maxwell, Allison Morris, *Families, Victims and Culture: Youth Justice in New Zealand*, op. cit., 1993.

⁴¹ Gabrielle Maxwell, Allison Morris, *Family Group Conferencing and Reoffending*, în *Restorative Justice for Juveniles: Conferencing, Mediation and Circles* (A. Morris, G. Maxwell – eds.), Oxford, Hart Publishing, 2001.

⁴² L. Sherman, H. Strang, D. Woods, *Recidivism Patterns in the Canberra Reintegrative Shaming Experiments (RISE)*, op. cit., 2000.

⁴³ F. McGarrell, *Restorative Justice Conferences as an Early Response to Young Offenders*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP), 2002.

⁴⁴ S. Matthews, G. Larkin, *Guide to Community-based Alternatives for Low Risk Juvenile Offenders*, Topeka, KS, Koch Crime Institute, 1999.

beneficiari. Observarea acestora a indicat o descreștere cu 80% a recidivei. De asemenea, studiul efectuat de Serviciul de Consiliere Locală din Alberta⁴⁵ a evidențiat faptul că numai 2 beneficiari (circa 2%), având vârsta de peste 10 ani, au recidivat după frecventarea unui cerc. S-a constatat, de asemenea, că ratele de recidivism pentru delikte sexuale este de aproximativ 13%, iar pentru alte forme de recidivă, proporția ajunge la circa 36%. Indiferent de caracterul contradictoriu al constatărilor, apare evident că programele de justiție restaurativă sunt cel puțin la fel de viabile, în reducerea recidivei, ca abordările tradiționale.

3.1.3.4. Impactul programelor de justiție restaurativă pentru minori asupra ratei de recidivă

Recidivismul reprezintă – așa cum am menționat – unul dintre principalii indicatori ai eficienței pe termen lung a programelor corecționale. De aceea, numeroase studii desemnate a evalua impactul intervențiilor justiției restaurative au încorporat și măsurători ale ratelor de recidivă⁴⁶. Rezultatele cercetărilor sunt însă contradictorii. În timp ce unele studii susțin anumite efecte pozitive, în ceea ce privește reducerea frecvenței și gravității actelor delincvente, alte evaluări sugerează o influență minimă în acest sens. Unii practicieni au argumentat că aceste programe nici nu au fost introduse în scopul reducerii recidivei, ele fiind motivate de alte obiective (de exemplu: implicarea victimei în procesul juridic, responsabilizarea delincventului etc.). Experții susțin ideea că, atâta timp cât impactul practicilor alternative nu este semnificativ diferit de cel al mecanismelor justiției formale, realizarea acestor obiective demonstrează reușita și nu eșecul utilizării unor forme de intervenție legală mai puțin punitive⁴⁷.

3.1.3.4.1. Ratele de recidivă ale participanților la grupul familial de discuții

Unul dintre primele studii de evaluare⁴⁸ a fost inițiat în octombrie 1993, la doi ani după introducerea *Grupului familial de discuții* în Wagga Wagga, Noua Zeelandă. Rezultatele au arătat că, pe o perioadă de 9 luni, comparativ cu ratele de rearestare ale tinerilor trimiși în fața tribunalului, cele corespunzătoare subiecților desemnați a lua parte la conferință au înregistrat nu doar niveluri mai reduse (18,7% dintre aceștia recidivând, comparativ cu 35,2% dintre cei aparținând grupului de control) ci și un *trend* mai stabil.

⁴⁵ Mark S. Umbreit, Robert B. Coates, Betty Vos, *op. cit.*, 2002.

⁴⁶ M. Umbreit, R. Coates, B. Vos, *Victim Impact of Restorative Justice Conferencing with Juvenile Offenders*. Balanced and Restorative Justice Project, Florida Atlantic University, 2000.

⁴⁷ H. Hayes, K. Daly, *Youth Justice Conferencing and Re-offending*, School of Criminology and Criminal Justice, Griffith University, Australia, 2002.

⁴⁸ L. Forsythe, *An Analysis of Juvenile Apprehension Characteristics and Re-Apprehension Rates*, în D.B. Moore, *A New Approach to Juvenile Justice: An Evaluation of Family Conferencing in Wagga Wagga*, Center for Rural Social Research, Australia, 1995.

În Canada, analizele efectuate de Bonta, Wallace-Capretta și Rooney⁴⁹, pe eșantioane similare din punct de vedere al variabilelor sex, vârstă, tipul infracțiunii, au identificat rate ale recidivei semnificativ mai mici (13%–22%) în rândul participanților la conferințele restaurative, comparativ cu cele ale tinerilor supuși tratamentului convențional.

Studiul realizat de Sherman et al.⁵⁰ a analizat *pattern*-urile de recidivă ale delincvenților care au frecventat, în perioada iulie 1998–iulie 1999, programul *Canberra Reintegrative Shaming Experiments*. Autorii și-au propus să compare rata de recidivă a subiecților care au urmat acest proiect cu aceea a delincvenților supuși procedurilor juridice standard. Interesul analizei s-a centrat asupra a patru tipuri de delikte și infractori: conducerea sub influența alcoolului, pentru delincvenții aparținând tuturor categoriilor de vârstă, criminalitatea violentă a tinerilor cu vârsta sub 30 de ani, furturile din magazine, comise de minori și furturile comise de minori, având ca victime persoanele. Diferențele în ratele de recidivism s-au calculat prin două tehnici – cea care a examinat, în cadrul fiecărui grup, diferențele existente înainte și după un an și cea care a analizat „diferența diferențelor”.

Rezultatele experimentului au indicat o singură categorie de infracțiuni, cea a delictelor săvârșite prin violență, pentru care s-a înregistrat o reducere semnificativă în rata de recidivă. Astfel, dacă în grupul celor care au participat la programul de justiție restaurativă, nivelul recidivismului a scăzut cu 49%, în cel de al doilea grup acest nivel s-a diminuat doar cu 11%. În ceea ce privește delictetele contra proprietății, nu s-au constatat diferențe semnificative, iar în cazul adulților acuzați de conducere sub influența alcoolului, a existat chiar o creștere relativă (cu 4%) a ratei de recidivă în cadrul primului grup. În concluzie, autorii sugerează că, deși participarea la aceste programe poate avea, în anumite situații, rezultate benefice asupra recidivismului, eficiența acestora nu este garantată pentru toate tipurile de infracțiuni.

Comparând ratele de rearestare ale tinerilor atribuiți aleatoriu conferinței restaurative cu acelea ale subiecților încredințați unor programe alternative, McGarrell et al.⁵¹ au găsit, pentru grupul experimental, o reducere a nivelurilor de recidivă cu 40% după o perioadă de 6 luni, respectiv cu 25% după un an. Datele analizei, limitate ulterior la acele cazuri care au finalizat cu succes programele, au indicat, din nou, o scădere, semnificativă din punct de vedere statistic, în ratele de

⁴⁹ G. Luke, B. Lind, *Reducing Juvenile Crime: Conferencing versus Court*, în „Crime and Justice Bulletin”, 2002, vol 69, p. 1–25.

⁵⁰ L. W. Sherman, H. Strang, D.J. Woods, *Recidivism Patterns in the Canberra Reintegrative Shaming Experiments*, Center for Restorative Justice, Research School of Social Sciences, Australian National University, 2002.

⁵¹ E.F. McGarrell, K. Olivares, K. Crawford, N. Kroovand, *Returning Justice to the Community: The Indianapolis Juvenile Restorative Justice Experiment*, Hudson Institutur, Crime Control Policy Center, 2002.

recidivă ale subiecților care aparțineau grupului de conferință: doar 12,3% dintre aceștia au fost rearestați într-un interval de 6 luni, față de 22,7% dintre cei cuprinși în grupul de control, ceea ce a reprezentat, în ansamblu, o reducere cu 46% în ratele de rearestare. Totuși, în decursul unui an, deși nivelurile recidivei au rămas mai scăzute pentru subiecții care au luat parte la conferință, diferențele înregistrate nu au mai fost semnificative statistic. Acest fapt a fost privit de autori drept un indicator al descreșterii, în timp, a impactului programelor de justiție restaurativă.

McCold și Watchel⁵², într-un studiu realizat pe un eșantion de 113 tineri participanți la *Bethlehem Pennsylvania Police Family Group Conferencing Project*, au demonstrat că diferențele înregistrate în ratele de recidivă s-au datorat, în mare parte, efectului de selecție a subiecților. Studiul a comparat, pe perioada a 12 luni, ratele de recidivă identificate la nivelul a 3 grupuri – cel al tinerilor deferiți tribunalului, cel al tinerilor desemnați să ia parte la conferință, dar care au optat pentru a merge în instanță și cel al tinerilor care au ales să participe la programul de justiție restaurativă. Rezultatul cel mai semnificativ a fost înregistrat în segmentul celor acuzați de comiterea unor infracțiuni grave contra persoanei, rata de recidivă a acestora fiind de doar 20% comparativ cu 35%, respectiv 48%, rate similare găsite în rândul celor două grupuri martor.

În toate aceste studii, ratele recidivismului au fost examinate pe perioade relativ scurte de timp și au utilizat eșantioane mici de subiecți. Încercând să elimine aceste neajunsuri, Luke și Lind⁵³ au analizat, mai recent, ratele de recidivă ale tinerilor desemnați de poliție pentru a participa la *New South Wales Conferences* în primul an de funcționare a programului de justiție restaurativă. Pentru a controla efectul delictelor comise anterior, studiul s-a focalizat exclusiv asupra delinvențelor primari. Pentru fiecare subiect, monitorizarea, derulată pe parcursul a 39 de luni, a început la data finalizării programului și s-a încheiat la 30 iunie 2001 sau la data împlinirii de către subiecți a vârstei de 18 ani. Rata de recidivă a fost măsurată prin doi indicatori: intervalul de timp scurs până la data primei reapariții în fața tribunalului/conferinței și numărul total al reaparițiilor anuale. În vederea separării efectului de selecție, au fost operate comparații între următoarele trei grupuri de subiecți: cei care au avut contact cu tribunalul în anul anterior introducerii programului, cei care au luat parte la program și cei deferiți tribunalului în anul ulterior introducerii acestui program. S-a considerat că, dacă nu există diferențe semnificative statistic între ratele de recidivism ale primului și celui de-al treilea grup, atunci o diferență prezentă între al doilea și al treilea grup poate fi cauzată de tratamentul diferit aplicat subiecților.

Studiul a permis constatarea existenței unui anumit efect de „amânare” a recidivei, pentru tinerii care au participat la conferință, diferențele de timp dintre

⁵² Citat în M. Umbreit, R. Coates, B. Vos, *The Impact of Restorative Justice Conferencing. A Review of 63 Empirical Studies in 5 Countries*, Center for Restorative Justice and Peacemaking, University of Minnesota, 2002.

⁵³ G. Luke, B. Lind, *op. cit.*, 2002.

aceștia și cele două grupuri martor crescând de-a lungul timpului. De exemplu, numărul zilelor scurse până la prima recidivă a fost de 636 și 600 pentru grupurile de control, respectiv 794 pentru grupul celor care au luat parte la conferință. Probabilitatea de recidivă calculată pentru subiecții desemnați conferinței a fost cu 17% mai mică decât aceea înregistrată la nivelul grupurilor de comparație. Autorii arată că diferențele se păstrează pentru toate categoriile de vârstă și pentru toate tipurile de delikte. Rezultatele – obținute după ce efectul anumitor variabile (sex, vârstă, tipul infracțiunii, aria de rezidență) a fost ținut sub control – sugerează că diferențele în ratele de recidivism se datorează, în mare parte, experienței conferinței.

Alte studii au căutat, mai degrabă, să identifice factorii specifici *Grupului familial de discuții*, care contribuie la reintegrarea în comunitate a delincvenților și la prevenirea reiterării faptelor cu caracter antisocial. Analiza efectuată de Maxwell și Morris⁵⁴ constituie o astfel de încercare de evaluare mai exactă a influențelor exercitate de aceste programe asupra conduitei subiecților, fiind continuarea unei investigații desfășurate în 1994. De această dată, autorii au propus un cadru mai larg de conceptualizare a factorilor asociați recidivei, organizat în jurul a patru categorii de variabile: „deficitele semnificative” ale mediului familial (sărăcia, sprijinul parental inadecvat, mobilitatea socială, etc.) responsabile de „rezultate timpurii negative” (eșec școlar, probleme psihologice), variabilele relaționate ale grupului familial de discuții (prezența victimei, exprimarea sentimentelor de remușcare, îndeplinirea sarcinilor, satisfacția privind rezultatul conferinței), evenimentele de viață din perioada post-program (dobândirea calificărilor și abilităților profesionale, capital social), rezultatele „ultime”, măsurate în termenii satisfacției cu viața și a comportamentului de recidivă. Metodologic, s-a recurs la interviuarea, în anul 1996, a 108 delincvenți (reprezentând 67% din eșantionul inițial) și a 98 părinți care au luat parte, în perioada 1990–1991, la grupul familial de discuții. Datele despre recondamnarea subiecților incluși în analiză au fost clasificate în cinci grupe: cei recondamnați în mod frecvent, aceia care au comis delikte în mod constant, dar care nu au fost recondamnați în anul anterior interviului, cei recondamnați ocazional, cei recondamnați o singură dată și cei care n-au fost recondamnați. Datele au arătat că, în perioada celor 6 ani, mai puțin de jumătate dintre tineri (43%) nu au recidivat sau au recidivat o singură dată și doar aproximativ o pătrime (28%) au fost constant recondamnați.

Prin utilizarea tehnicilor de analiză multivariată, s-a determinat puterea de predicție a fiecăruia dintre factorii amintiți mai sus. Astfel, studiul a relevat faptul că anumite variabile, caracteristice grupului familial de discuții pot contribui la diminuarea riscului de recidivă, chiar în contextul prezenței acelor factori, tradițional asociați recidivismului (de exemplu, experiențele negative din copilărie). Pe termen lung, subliniază unii experți, participarea la conferință tinde

⁵⁴ G.M. Maxwell, A. Morris, *Understanding Reoffending. Final Report*, Institute of Criminology, Victoria University of Wellington, 1999.

să aibă un impact pozitiv asupra recidivei, mai ales atunci când tinerii sunt implicați în procesul decizional, sunt de acord cu rezultatul conferinței, simt remușcare și părere de rău pentru fapta comisă.

Urmând un demers analitic similar, Hayes și Daly⁵⁵ au căutat să distingă acele elemente proprii grupului familial de discuții, care influențează propensiunea tinerilor spre activități cu caracter delinvent. Au fost selectate, în funcție de categoriile de delikte, 89 de astfel de conferințe ținute în Adelaide, Australia, implicând un total de 107 delinvenți. Proiectul a inclus cazurile de criminalitate violentă contra persoanei și deliktele grave contra proprietății, cu victime individuale sau organizaționale. Alături de observațiile participative, cercetătorii au realizat, în 1998, interviuri cu victimele și delinvenții, iar pentru fiecare conferință, ofițerul de poliție și coordonatorul de program au completat chestionare auto-administrate. Studiul a încercat să determine în ce măsură elementele asociate restaurativității și corectitudinii procedurale afectează comportamentul ulterior al participanților.

Analizele de regresie logistică au permis identificarea unei serii de variabile corespunzătoare conferinței care, alături de factorii cunoscuți în literatura de specialitate (cum sunt, de exemplu, cariera infracțională sau marginalitatea socială) se numără printre predictorii riscului de recidivă. Au rezultat două variabile ca având un impact semnificativ în acest sens: când tânărul simte remușcare pentru actul săvârșit și când rezultatul este obținut prin consens general.

H. Hayes⁵⁶ a realizat un studiu amplu de evaluare a impactului asupra recidivei a conferințelor restaurative din Queensland. Datele au fost culese pentru 200 de delinvenți cu vârsta cuprinsă între 10 și 16 ani, care au luat parte, în intervalul aprilie 1997–mai 1999, la aceste programe. 51% dintre tineri erau cunoscuți ca având abateri repetate anterior participării la conferință, în majoritatea cazurilor (62%) fiind vorba de delikte comise contra proprietății. Subiecții au fost desemnați programelor, în condițiile săvârșirii unor infracțiuni cu grad redus de severitate. Rata medie anuală a delictelor comise în perioada preconferință a fost de 0,8, rata similară pentru perioada postconferință fiind de 1,8. Bazându-se pe datele privind situația activității delinvente pre/post-conferință, autoarea a realizat următoarea tipologie a subiecților: (1) *reformatorii* sau cei care nu au recidivat, pe parcursul anilor de monitorizare, reprezentând 44% din total. Îi cuprinde deopotrivă pe cei care nu au comis alte delikte, cu excepția celui care a determinat participarea la program (30%) și pe cei care au săvârșit diverse infracțiuni anterior conferinței și care nu au mai comis alte delikte după conferință (14%); (2) *recidiviștii* (56%), divizați în cei care nu au comis delikte în perioada preconferință, dar au săvârșit ulterior noi delikte (20%) și așa-numiții delinvenți *constanți*, adică

⁵⁵ H. Hayes, K. Daly, *op. cit.*, 2002.

⁵⁶ H. Hayes, *Youth Justice Conferencing and Re-offending in Queensland*, School of Criminology and Criminal Justice, Griffith University, 2003.

cei care au săvârșit delikte detectate și înregistrate, deopotrivă, înainte și după conferință. În ceea ce privește aspectele specifice conferinței semnificativ asociate recidivei, au fost identificate două variabile: (1) decalajul temporal dintre momentul desemnării participării la program și realizarea efectivă a conferinței și (2) solicitarea iertării de către delincvent (cei care și-au cerut scuze victimei săvârșind, în medie, cu 55% mai puține delikte). Alte forme ale acordului cu impact asupra nivelurilor de recidivă nu au fost găsite.

3.1.3.4.2. Ratele de recidivă ale participanților la programele de mediere dintre victimă și delincvent

S. Roy⁵⁷ a comparat impactul asupra recidivei a două programe de restituire: unul desfășurat în Elkhart County, Indiana și unul ținut în Kalamazoo County, Michigan. Doar cel din Elkhart a oferit oportunitatea delincvenților de a se întâlni cu victimele. Autorul a analizat dosarele de poliție a 223 de tineri cu vârsta cuprinsă între 9 și 17 ani. 56,1% dintre cei 117 subiecți care au alcătuit eșantionul din Elkhart și 48,6% dintre cei 109 de tineri cuprinși în eșantionul din Kalamazoo săvârșiseră alte delikte anterior participării la mediere. În medie, 76%–78% dintre subiecți și-au încheiat cu succes contractele de restituire. Pe parcursul celor doi ani de monitorizare au recidivat 28,7% dintre subiecții primului grup, respectiv 27,0% dintre cei aparținând grupului secund, diferențele nefiind semnificative statistic. Datele au mai sugerat faptul că programele au o eficiență scăzută, în ceea ce privește diminuarea ratei de recidivă pentru delincvenții cu abateri repetate: 42% dintre cei care săvârșiseră delikte anterior participării la programe au continuat să comită acte infracționale ulterior finalizării acestora.

M. Umbreit et al.⁵⁸ au condus în anul 2001 un proiect de evaluare a programelor de mediere în șase state din Oregon, SUA. Ca parte principală a acestei analize, autorii au examinat ratele de recidivă. De exemplu, studiul asupra comportamentului de recidivă al tinerilor care au încheiat cu succes, în perioada 1996–1997, programele de mediere din Multnomah County (Stone, 2000) a indicat niveluri mai scăzute ale recidivei în rândul acestora, comparativ cu cele ale tinerilor plasați instanței: 79,7% nu au recidivat, față de 58,4%. Studiul s-a bazat pe un eșantion de 251 de subiecți cu vârsta sub 18 ani. Grupul de control a fost compus din 4 442 de cazuri deferite tribunalului, pentru delikte similare cu cele comise în acele cazuri deferite programului de mediere.

Un al doilea studiu de evaluare a fost condus în Lane County (Nelson, 2000). Studiul a comparat nivelurile de recidivă ale tinerilor, pe perioada unui an înainte și după desemnarea participării lor la schema de mediere. Eșantionul a cuprins 150 de

⁵⁷ S. Roy, *Two Types of Juvenile Reconciliation Program in Two Midwestern Counties: A Comparative Study*, în „Federal Probation”, 1993, vol. 57, nr. 4.

⁵⁸ M. Umbreit, R. Coates, B. Vos, *Juvenile Victim Offender Mediation in Six Oregon Counties. Final Report*, 2001.

tineri, cu vârsta cuprinsă sub 16 ani în momentul deferirii lor programului de justiție restaurativă. Nelson a găsit o descreștere cu 64,6% în numărul subiecților rearestați, indiferent dacă aceștia trecuseră sau nu prin mediere. Pentru cei care au refuzat să participe, reducerea a fost de 32,2%. Studiul a analizat diferențele în ratele de recidivă, potrivit experienței participării la program. Două rezultate au fost statistic semnificative: (1) reducerea în rata de recidivă a tinerilor care s-au întâlnit cu victimele a fost mult mai mare, comparativ cu cea înregistrată în rândul subiecților care au participat la programe în absența victimei (80,8% față de 65,3%) și, (2) reducerea în rata de recidivă a tinerilor care au finalizat acordul a fost semnificativ mai mare, comparativ cu cea înregistrată la nivelul subiecților care nu l-au completat (76,4% față de 50,4%).

În Deschutes County, datele au fost culese pentru 32 de tineri cu vârsta sub 18 ani care au participat, în perioada 1 mai 1999–30 aprilie 2000 la programele de mediere. Dintre aceștia, 75% nu au recidivat, iar cei care au recidivat au comis un total de 9 delikte, ceea ce a reprezentat o reducere totală cu 76,6%, în rata de recidivă.

În Jackson County, eșantionul a fost alcătuit din 53 de tineri cu vârsta sub 17 ani, care au finalizat cu succes programul de mediere în anul 1995. Dintre aceștia, 70% nu au recidivat în anul următor completării schemei. Din totalul de 53 de subiecți, tinerii au comis 97 de delikte în anul anterior participării la VOM, în medie aceasta reprezentând 1,8 delikte/individ. Ulterior aceștia au săvârșit 31 de delikte ceea ce a însemnat o reducere cu 68% în rata recidivismului.

Niemeyer și Shichor⁵⁹ au realizat un studiu de evaluare a programelor de mediere din Orange County, California. Autorii au comparat rata de recidivă pe un eșantion de 131 de subiecți, care au participat la program, cu cea înregistrată de un grup de control, format din 152 de subiecți desemnați să ia parte la program, dar care au refuzat acest lucru. 24% din cei 283 de tineri fuseseră acuzați pentru comiterea unor delikte grave contra persoanei, 15% pentru delikte minore contra persoanei, 16% pentru delikte grave contra proprietății, 9% pentru delikte minore contra proprietății și 36% pentru *graffiti*. Pe parcursul unui an, aproximativ 16% dintre participanții la program au recidivat, comparativ cu 19,1% din grupul de control, diferența nefiind semnificativă din punct de vedere statistic. Atunci când perioada de referință s-a lărgit la doi ani, 28% din cei care frecventaseră programul au recidivat față de 23% din grupul martor. 58% dintre delincvenți au avut cel puțin un contact cu poliția în primul an după finalizarea programului de intervenție, iar 36% în al doilea an. În grupul de comparație, 80% au avut primul lor contact cu autoritățile în primul an. Acest *pattern*, afirmă autorul, poate indica faptul că participarea la schemele de reconciliere produce un efect de „încetinire” a

⁵⁹ M. Niemeyer, D. Shichor, *A Preliminary Study of a Large Victim-Offender Reconciliation Program*, în „Federal Probation”, 1996, vol. 60, nr. 3.

implicării ulterioare în activități cu caracter criminal. Tinerii cu riscul cel mai mare de reiterare a comportamentelor delincvente sunt cei atribuiți programului pentru comiterea unor delikte minore contra persoanei. Niciunul dintre cei cu delikte minore contra proprietății nu a recidivat, comparativ cu cei din grupul de control, unde rata cea mai mare de recidivă (33%) a fost înregistrată în rândul acestora.

Nugent și Paddock⁶⁰ au analizat dinamica recidivei pentru 125 de tineri participanți la programul de mediere din Anderson County, Tennessee. Rata recidivismului în rândul acestora a fost de 19,8%. Comparativ, 33,1% din cei 150 de subiecți deferiți tribunalului au fost rearestați pentru comiterea unor diverse acte infracționale. Datele indică astfel o reducere totală de 37,5% în rata de recidivă pentru subiecții supuși medierii. Rezultatele au arătat, de asemenea, că participanții VOM au comis delikte cu un nivel mai scăzut al gravității, 31% dintre aceștia săvârșind mai puține delikte violente contra persoanei.

Rezultatele tuturor acestor studii de evaluare a potențialului programelor justiției restaurative de a reduce riscul de recidivă, deși, în cea mai mare parte, încurajatoare, trebuie privite cu precauție, și mai important, nu trebuie generalizate. Ele indică însă faptul că practicile juridice alternative reprezintă, în anumite situații, o opțiune la fel de importantă, pentru reducerea recidivei, ca abordările bazate pe justiția formală.

4. JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ PENTRU MINORI ȘI TINERI ÎN ROMÂNIA

În România, justiția restaurativă a început să fie implementată de abia în anul 2002, atunci când, ca o consecință a Ordinului Ministrului de justiție, au fost înființate, în municipiul București și municipiul Craiova, două Centre experimentale de justiție restaurativă. Acestea au fost organizate în parteneriat de către Direcția de Reintegrare Socială și Supraveghere din Ministerul Justiției, Centrul de Resurse Juridice și Fundația „Familia și ocrotirea copilului”, asistența tehnică fiind asigurată de către experți ai Departamentului de Dezvoltare Internațională al Guvernului Marii Britanii. Grupul-țintă al proiectului l-au constituit minorii și tinerii având vârsta până la 21 de ani, din cele două municipii menționate, care au comis infracțiuni, pentru care acțiunea penală se pune în mișcare numai la plângerea prealabilă a persoanei vătămate și a celorlalte victime. Premisa de la care a pornit acest proiect l-au constituit ideea că împăcarea părților conduce la retragerea plângerii penale, implicat la înlăturarea răspunderii penale.

Scopul general al proiectului l-a constituit evaluarea impactului justiției restaurative în ansamblul politicilor penale destinate minorilor și tinerilor, precum

⁶⁰ Citat în W. Nugent, M. Umbreit, I. Wiinamaki, J. Paddock, *Participation in Victim-Offender Mediation Reduces Recidivism*, în „VOMA Connections”, 1999, nr. 3, summer.

și sugerarea unor soluții pentru a face sistemul de justiție pentru minori și tineri mai eficace. Bazat pe experiența altor țări în domeniu și pe cea a centrelor de probațiune din țară, proiectul și-a propus să ofere asistență delincvenților și victimelor, pentru a promova metode pozitive de rezolvare a conflictului și a facilita reducerea probabilității de reiterare a infracțiunilor.

Proiectul a demarat în septembrie 2002 și a durat până la sfârșitul anului 2003. În fiecare Centru experimental, a funcționat (ca personal anagajat) o echipă pluridisciplinară, formată dintr-un asistent social, un psiholog și doi mediatori. Atribuțiile personalului au constat în întocmirea, la solicitarea procurorului și a instanței de judecată, evaluării psiho-sociale privind persoana inculpatului, acordarea unei consultanțe de specialitate victimei, infractorului și familiei acestuia, organizarea de întrevederi între victimă și infractor, în vederea medierii conflictului și a reparării prejudiciului produs prin comiterea infracțiunii și în colaborarea cu Serviciul de reintegrare socială și supraveghere, cu scopul de a asigura schimburi de informații cu privire la infractor, familia și mediul social în care a crescut, atitudinea sa față de fapta comisă, repararea prejudiciilor cauzate în cazul infracțiunilor cu caracter patrimonial. Toate aceste informații erau cuprinse într-un referat de evaluare.

Specializarea personalului celor două centre a fost realizată cu sprijinul unor experți în justiție restaurativă, aparținând organizației „Real Justice” din Statele Unite și organizației „Powys Challenge” din Marea Britanie.

În scopul implementării proiectului, au fost înființate comitete locale de coordonare, formate din reprezentanți ai tribunalelor, parchetelor, poliției și Serviciului de reintegrare socială și supraveghere, stabilindu-se modalități concrete de colaborare cu cele două centre experimentale. De asemenea, au fost stabilite modalități concrete de colaborare cu judecătorii, președinții de complete de judecată cu cauze penale la plângere prealabilă, cu procurorii și reprezentanții organelor de poliție.

Evaluarea făcută proiectului a arătat că el a satisfăcut, în mare măsură, interesele beneficiarilor și a răspuns nevoii acute de soluționare, într-un regim depenalizat, a infracțiunilor fără gravitate socială, comise de minorii și tinerii între 14–21 de ani, acesta intervenind *post-factum* în scopul prevenirii reiterării acestor fapte⁶¹. Astfel, în pofida unor dificultăți și deficiențe, inerente unui experiment inedit și aflat încă într-o fază preliminară, programul a fost extrem de *viabil* și ar fi meritat continuat și susținut de autoritățile de resort și de finanțatori, pentru a aduce dovezi din ce în ce mai pertinente că principiile justiției restaurative trebuie să devină și în România o veritabilă *instituție comunitară*.

⁶¹ Conform cu Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu, *Studiu evaluativ asupra programului experimental de justiție restaurativă din România*, București, mai–iunie 2003; vezi, în acest sens, și lucrarea semnată de Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu, Cristina Dâmboeanu, *Justiția restaurativă. Tendințe și perspective în lumea contemporană*, București, Edit. Lumina Lex, 2006.

*

Deși datează de circa două decenii, studiile evaluative asupra eficacității programelor de justiție restaurativă nu au dobândit încă acuratețea necesară pentru a stabili validitatea fiecărui indicator care contribuie la această eficacitate. Eforturile în acest domeniu sunt încă la început și ele vizează, în special, satisfacția beneficiarilor, gradul de corectitudine al tratamentului acordat părților, rata de recidivă a delincvenților și, mai rar, costurile economice ale programelor. În mod evident, justiția restaurativă furnizează instrumente utile și constructive, pe care nu le poate oferi justiția retributivă tradițională. Utilizarea unor asemenea instrumente permite edificarea unui nou sistem de justiție pentru tineri și în România, unde introducerea programelor de justiție restaurativă se află încă într-o fază experimentală.

MINORUL DELINCVENT ȘI JUSTIȚIA PENALĂ DIN ROMÂNIA

DAN BANCIU

ABSTRACT

JUVENILE DELINQUENCY AND PENAL JUSTICE SYSTEM IN ROMANIA

Although decriminalization seems to be the main direction followed by most European countries and America regarding the minor justice system, surprisingly, in Romania most of the sanctions applied to minor delinquents are liberty privative. This study shows that this type of sanction generates high economic costs, as well as difficulties and deficiencies in resocializing and reintegrating young people in normal environment. This is why it is necessary to extend the introduction, in Romanian legislation, of forms and sanctions alternative to prison, such as: community service, reparation and mediation between delinquent and victim, probation.

Problema justiției pentru tineri rămâne, în România de astăzi, una deschisă, căreia nu i s-au găsit încă soluțiile cele mai potrivite. Așa cum se știe, variabilele psihologice sau sociale, care influențează conduitele delincvente ale minorilor, sunt diferite de cele care determină comportamentele infracționale ale adulților. Asemenea diferențe sunt ignorate însă, în cea mai mare parte, de sistemul justiției pentru minori, care se concentrează asupra sancționării, deopotrivă, a tuturor categoriilor de delincvenți (care comit delikte violente sau delikte contra proprietății), aplicându-le sentințe deosebit de dure, mergând până la pedeapsa cu închisoarea, în timp ce acordă prea puțină atenție procesului de reabilitare și recuperare socială. Pe de altă parte, justiția pentru minori din România ignoră faptul evident că delincvenții nu sunt altceva decât victime ale unui proces de educație și socializare deficitar, în cea mai mare măsură, în familie și școală (Banciu și Rădulescu, 2002).

Spre deosebire de România, în foarte multe țări s-a structurat, treptat, un sistem de justiție adoptat special pentru delincvenții minori, care a fost conceput și proiectat anume pentru a proteja minorii în cauză de stresul procedurilor juridice tradiționale și în care accentul este pus mai mult pe ideea de *tratament* și *recuperare* socială a minorilor, decât pe cea de *recriminalizare* și pedeapsă (Bouth, 1992). Acest sistem special de justiție a minorilor delincvenți (denumit Juvenile

Justice System) include, alături de pedepsele clasice, o gamă diversificată de *măsuri alternative*, aplicate minorilor în cadrul *comunității* și cu sprijinul acesteia, cum ar fi: realizarea unei prestații în folosul comunității, probațiunea, medierea dintre delincvent și victimă, ghidarea educativă, repararea daunelor produse de către delincvent etc. (van Dousselaere, 2003).

Din nefericire, deși în România, după 1989, au început să se facă simțite unele tendințe de decriminalizare a delictelor comise de minori, justiția nu dispune încă de un sistem individualizat de tratament juridic destinat minorilor, precum și de criterii adecvate, care să permită instanțelor diferențierea între gradul de gravitate a delictelor și diversele categorii de minori delincvenți, dintre care unii au cariere infracționale bine structurate, iar alții comit delikte doar în mod ocazional. Chiar dacă vechea filosofie a justiției penale din România, care pune accentul pe regimul juridic sancționator și exemplar, ce trebuie aplicat minorilor delincvenți, tinde să fie înlocuită cu cea a apărării și protejării, continuă să persiste, la nivelul multor instanțe de judecată, o oarecare confuzie, între *protecția* care trebuie acordată minorilor delincvenți și *sancționarea* lor.

Specific perioadei de tranziție este faptul că, în principal, „sursele” care generează sau favorizează fenomenul de delincvență juvenilă sunt reprezentate de: *a.* minorii aparținând așa-numitului fenomen „*copii străzii*”, aflați în stradă, pe stradă sau siliți să trăiască pe stradă, aflați în proximitatea devianței juvenile și provenind dintre copiii fără familie sau alungați de aceasta, maltratați și abuzați de părinți, rude sau alte persoane, și care sunt nevoiți să fure, să cerșească sau să se prostitueze; *b.* minorii care sunt sau au fost *instituționalizați*, defavorizați din punct de vedere afectiv, social și familial, lipsiți de un climat social adecvat, capabil să le asigure o reală protecție și o reinsertie normală cu cea a mării majorități a copiilor, devenind, de multe ori, victime ale unor anturaje nefaste, cu propensiune spre delincvență; *c.* minorii cu *eșec* sau *abandon* școlar sau profesional, lipsiți de mijloace materiale pentru a urma școala sau nevoiți să o abandoneze pentru a munci la „negru” și care se angajează, de timpuriu, în activități deviante și delincvente.

Datele statistice oficiale evidențiază că, în perioada de tranziție, *delincvența juvenilă* a reprezentat un procent de circa 10%, în medie, în ansamblul delincvenței sancționate din România (Anuarul Statistic, 2002), minorii condamnați de instanțe comițând, cu predilecție, delikte de furt, cerșetorie, vagabondaj, tâlhărie, loviri și violențe fizice, dar și omoruri și violuri. Ca o trăsătură generală, majoritatea minorilor sancționați, între 1990–2000, prezentau serioase deficiențe de socializare familială, socială și școlară, concretizate prin fuga de acasă și de la școală, abandon școlar, consum de alcool și auroloc, furturi și loviri în compania altor minori sau chiar adulți, acte de prostituție etc (*ibidem*).

Analiza *evoluziei sancțiunilor și pedepselor* aplicate minorilor delincvenți, în aceeași perioadă, relevă că, spre deosebire de alte sisteme penale, europene sau americane, unde se constată o diminuare sensibilă a ponderii pedepselor privative de libertate aplicate minorilor delincvenți, în România situația a fost inversă, o

lungă perioadă de timp (mai ales, între 1990–2000) instanțele aplicând, cu preponderență, pedeapsa închisorii pentru minori. Astfel, în anul 1996, din cei 10 377 de minori condamnați de către instanțele de judecată, aproximativ 50% au fost condamnați la pedeapsa închisorii (4 667 de minori), iar această tendință s-a menținut constantă până în anul 2000. Tributară unor paradigme „paternaliste”, existente și în regimul totalitar, conform cărora „dacă nu există închisoare, nu există pedeapsă”, aplicarea cu preponderență de către instanțe a pedepsei închisorii s-ar putea datora următoarelor cauze: **a.** confuzia existentă între *cauzele delincvenței juvenile și consecințele* acesteia, măsurile de politică penală, adoptate de către instanțe, încercând să combată mai ales *efectele* fenomenului – minorii delincvenți – și nu *cauzele* reale ale acestuia – sărăcia familială, abandonul familial și școlar, maltratarea și abuzul familial, violența din societate etc.; **b.** necunoașterea sau ignorarea de către instanțe a *specificului delincvenței juvenile și a naturii* acesteia, punând sub semnul echivalenței gravității actele comise de minori cu cele comise de persoane adulte; **c.** oscilarea instanțelor între o *ideologie a protecției* minorului și una a *represiunii* acestuia, prin considerarea delictelor comise de minori ca fiind mult mai grave, comparativ cu cele comise de persoanele adulte, care, în aceeași perioadă, au fost sancționate doar într-o proporție de până la 40% cu pedeapsa închisorii.

Punând în felul acesta problema sistemului prezent de sancționare a minorilor delincvenți cu *închisoarea*, nu dorim, desigur, să eludăm *substratul* real al fenomenului de delincvență juvenilă și nici *efectele* sale negative pentru mulți tineri, ca și pentru societate, în general. Credem însă că a sancționa penal dur, uneori fără a ține seama și de personalitatea și cariera delincventului minor, sau a „amenda” conduita unui tânăr aflat în „derivă”, identic cu cea a unui delincvent adult înseamnă, de fapt, să-i sancționăm pe tineri pentru erorile de educație și socializare comise de educatorii lor, în primul rând, și să-i „împingem”, prin „pedepsirea exemplară”, spre viitoarea carieră delincventă structurată și recidivistă.

Incepând cu anul 2000, și mai ales după anul 2002, când și în România au început să funcționeze serviciile de reintegrare și supraveghere socială a delincvenților, se simte o relativă „ameliorare” a justiției pentru minori, în sensul că a scăzut ponderea pedepselor cu închisoarea și a crescut cea a măsurilor alternative, fiind tot mai mult aplicată măsura suspendării condiționate a închisorii. De pildă, dacă, în 1993, această măsură deținea o pondere de doar 3,8% în totalul sancțiunilor penale aplicate minorilor, ea a crescut la 18,4% în 1996, atingând 22,7% în 2002. În mod corelativ, s-a diminuat treptat ponderea pedepsei cu închisoarea, aplicată minorilor delincvenți, astfel încât, în anul 2004, din totalul de 6 341 minori condamnați definitiv de instanțe, doar 28,2% (adică 1 794 de minori) au primit ca sancțiune închisoarea.

Potrivit proiectului noului Cod penal, în viitor, gama sancțiunilor alternative aplicate minorilor delincvenți din România se va extinde simțitor, fiind prevăzute noi tipuri de asemenea sancțiuni, și anume: **a.** *munca neremunerată* în folosul comunității, care va putea fi aplicată, ca sancțiune principală, în cazul

delincvenților care au comis delikte fără gravitate deosebită și pentru care legea prevede pedeapsa închisorii sau a închisorii stricte de cel mult 3 ani; *b. amânarea pronunțării pedepsei*, care poate fi aplicată în cazul delictelor, pentru care legea prevede pedeapsa închisorii sau a închisorii stricte de cel mult 5 ani, dacă delincventul nu are antecedente penale; *c. suspendarea executării pedepsei sub supraveghere*, aplicată în cazul acelor delikte în care pedeapsa aplicată este închisoarea de cel mult 4 ani și, dacă delincventul nu a mai fost condamnat anterior, la pedeapsa închisorii mai mare de un an; *d. libertatea sub supraveghere severă*, care va înlocui o bună parte din ponderea măsurii educative a internării într-un centru de reeducare.

Aceste măsuri vor fi aplicate de către instanțele de judecată, cu sprijinul *Serviciilor de reintegrare socială și supraveghere*, înființate în România în anul 2000, în baza O.G. nr. 92/2000 și a Legii nr. 129/2002, privind organizarea și funcționarea acestor servicii, care, în anul 2005, au fost denumite Servicii pentru protecția victimei și reintegrarea socială a infractorului, iar din anul 2006 Servicii de probațiune. De asemenea, începând cu anul 2005, în cadrul justiției pentru minori, vor fi înființate în mod treptat, la nivelul fiecărui județ, *Tribunale pentru minor și familie*, abilitate să judece numai cazurile cu delincvenți minori (primele asemenea tribunale funcționează deja la Brașov și Timișoara).

Este evident faptul că, în pofida acestor optimizări și îmbunătățiri, sistemul justiției pentru minori din România continuă să fie caracterizat de o serie de curențe și deficiențe, între care menționăm: *a.* numărul destul de ridicat al minorilor, condamnați definitiv de instanțele de judecată, care au comis delikte doar ocazional sau accidental, sancționați în cadrul unui regim juridic identic cu cel privitor la minorii ce prezintă cariere delincvente structurate, recurente sau reiterative; *b.* numărul relativ redus al minorilor care au beneficiat de măsuri alternative sau comunitare, în raport cu numărul încă ridicat al minorilor sancționați cu pedeapsa închisorii; *c.* plasarea sau internarea multor minori delincvenți în penitenciare pentru delincvenți adulți, ca și numărul extrem de redus al instituțiilor corecționale speciale pentru minorii delincvenți cu deficiențe fizice sau mentale, care au nevoie de un tratament medical adecvat și de un regim special de educație și resocializare.

O problemă aparte generată de „tentația” intensificării pedepselor pentru minori o reprezintă *costurile* ridicate ale detenției, precum și dificultățile apărute în procesul de resocializare a acestora, în centrele de reeducare și penitenciarele pentru minori. Calculele efectuate de specialiștii din Administrația Națională a Penitenciarelor evidențiază faptul că ansamblul costurilor internării unui tânăr delincvent într-o instituție corecțională – unde este nevoie de mai multă supraveghere și asistență socială și psihologică și de mai multe servicii educaționale – sunt, de regulă, mai ridicate decât în cazul închisorilor pentru adulți (Bălan și colab., 2002). Într-un spațiu închis sau într-o instituție totală (Goffman, 2002), cum sunt centrele de reeducare și penitenciarele, este foarte dificil să-i înveți pe minori să-și „redescopere” personalitatea și să accepte să învețe modele

dezirabile de comportament. Pedepsa propriu-zisă, *închiderea*, nu face decât să-i izoleze temporar într-un anumit loc, închisoarea fiind, de fapt, o veritabilă „școală”, în care tinerii învață, prin „inducție negativă”, o serie de tehnici criminale sau valori și norme specifice mediului penitenciar, pe care să le utilizeze, ulterior, după eliberare, în viața cotidiană, motiv pentru care, de multe ori, reiterează cariera infracțională. În acest sens, datele unei cercetări ample, efectuate în anul 2002 de către Administrația Națională a Penitenciarelor, pe un eșantion de 780 de minori aflați în penitenciare și centre de reeducare (Pușcaș și Banciu, 2006), relevă că, din totalul minorilor condamnați pentru delictul de furt (64,2%), peste 15% au mai fost internați într-un penitenciar, 6% au fost condamnați la pedeapsa închisorii cu suspendare condiționată, iar 7% dintre aceștia au mai trecut printr-un centru de reeducare. O situație asemănătoare este întâlnită și în cazul minorilor sancționați pentru delict de tâlhărie, dintre care circa 43,4% au mai comis anterior diverse delict, pentru care au suferit sancțiuni juridice (*ibidem*).

În prezent, în centrele de reeducare și penitenciare, apare o nouă generație de minori delincvenți și, implicit, problemele noi, pe care le ridică aceștia. Minorii sunt mai fragilizați psihic, din ce în ce mai dezamăgiți de adulți, cu o capacitate mai mare de a risca și de a corupe, care devalorizează lumea și propria persoană, mai predispuși spre devianță și delincvență și mai puțin pregătiți pentru a exercita diverse roluri sociale. La toate acestea se adaugă lipsa unui ideal în viață, minorii consideră că sunt „nimeni și ai nimănui”. Fără un statut social de apărat, teama nu constituie un motiv care să-i determine să facă eforturi pentru a se conforma normelor sociale. Contactele adeseori neplăcute, mai ales cu adulții, fac ca ei să nu valorizeze opinia acestora, ceea ce aduce un plus de dificultate, în stabilirea unor contacte, care să faciliteze încercarea de a-i recupera.

În acest context, este din ce în ce mai multă *nevoie* ca, în aceste instituții corecționale, să existe *modele*, pe care tinerii să le urmeze și care să înlocuiască imaginea negativă a adultului, care i-a dezamăgit, și imaginea afaceristului, care a reușit să-și croiască drum prin societate prin orice mijloace. Soluția propusă pentru recuperarea acestor tineri este reconstruirea imaginii de sine și a identității, întrucât fără conștiința propriei valori comportamentul moral este un lux inutil.

Literatura de specialitate evidențiază faptul că principalele trăsături ale adolescentului delincvent sunt: tendința către agresivitate (latentă sau manifestă), bazată pe un fond de ostilitate, de negare a valorilor promovate de societate, instabilitatea emoțională (generată de carențe educaționale și de fragilitatea eului), inadaptarea socială (provenită din augmentarea sentimentului de nesiguranță, pe care adolescentul caută să-l suprimă, prin schimbarea frecvență a domiciliului sau vagabondaj, prin evitarea formelor organizate de existență și activitate), tendințe egocentrice, duplicitatea conduitei, dezechilibrul existențial, exprimat prin patimi, vicii, perversiuni, irosire absurdă a banilor, atitudine nefavorabilă față de norme și față de muncă, instabilitate emotiv-acțională și imaturizare caracterologică, manifestată prin autocontrol insuficient, minimalizarea greșelilor și a actelor

antisociale comise. Insuficienta maturizare afectivă a delincventului minor se justifică prin: lipsa unei autonomii afective, care determină o creștere a sugestibilității, insuficienta dezvoltare a autocontrolului afectiv, slaba dezvoltare a emoțiilor și sentimentelor superioare, îndeosebi a celor morale.

Din această perspectivă, activitatea de optimizare a personalității adolescenților trebuie să le amelioreze acestora calitățile sociale (stima de sine, învățarea de roluri sociale), să le creeze și dezvolte competențe, care să ducă la creșterea valorii personale, să-i „împace” cu comunitatea, să le sădească încrederea în adulți, să le „trateze” iluziile, să-i introducă în relații generatoare de valori, pentru ca, în final, să le crească abilitățile și competența de viață, echivalentă cu: respectul normelor și valorilor sociale, urmarea unei școli sau a unei calificări, dezvoltarea abilităților de a lucra în echipă, disciplina etc.

Pentru acest motiv, se impune cu necesitate transformarea centrelor de reeducare, din instituții custodiale, în *comunități educaționale*, în care accentul să fie pus nu pe sancționarea minorului, ci pe protecția și asistența socială a acestuia, care să-i corecteze deficiențele educaționale și morale, aceste centre trebuind să devină un mediu securizant din punct de vedere afectiv, moral și social pentru minor.

Acest lucru pare să fie confirmat și de majoritatea opiniilor și atitudinilor minorilor internați în aceste centre de reeducare și penitenciare, în legătură cu eventualele lor *proiecte de viitor*, după ce vor fi eliberați (*ibidem*, p. 21). Pe primul loc, în ordinea ierarhiei răspunsurilor, se situează dorința de a lucra, deși minorii par destul de sceptici în legătură cu șansele de a găsi efectiv un loc de muncă după terminarea pedepsei. Așteptările lor pot fi rezumate astfel: „Încerc să-mi găsesc de lucru”, „Vreau să muncesc, restul nu contează”, „Sunt dispus să muncesc, numai să nu mai ajung aici”, „Vreau să muncesc, dar cred că am să fiu respins peste tot”, „Degeaba încerc să muncesc, că tot pușcăriaș mă consideră alții” etc. În schimb, alți minori sunt mai categorici în privința estimării șanselor lor de nereușită și neintegrare, după ce vor executa pedeapsa, considerând că: „Dacă nu găsesc de muncă, voi fura, ce altceva să fac” sau „Vara voi munci, iar iarna voi fura” (*ibidem*, p. 22).

Un număr relativ mare de minori doresc să părăsească țara din motive precum: „Toți frații mei sunt acolo”, „Acolo se fac bani mulți”, „Dacă mai rămân aici, iar fac rele”, „Acolo e imposibil să nu găsesc de lucru”. Majoritatea minorilor din această categorie afirmă că vor să lucreze, dar probabil că motivația principală este dorința de a obține câștiguri mari într-o perioadă de timp scurtă.

Un procent relativ mare de minori afirmă că nu au planuri de viitor, că nu s-au gândit niciodată la ce vor să facă atunci când vor părăsi centrul/penitenciarul: „Nu știu ce să-mi doresc, nu am nici școală, nici meserie”, „Vreau să-mi continui viața”, „Nu m-am gândit niciodată ce vreau de la viață”, „Vreau să-mi trăiesc viața la maximum”, „Nu pot să-mi imaginez cum va fi când voi fi liber”. Dramatic este răspunsul unui minor, care percepe sancțiunea privativă de libertate ca pe o perioadă în care existența i-a fost suspendată: „Nu vreau decât să plec de aici și să-mi iau viața înapoi!” (*ibidem*, p. 23).

Cercetarea menționată a evidențiat faptul că, în prezent, fenomenul delincvenței juvenile este departe de a fi atins „cote” alarmante, dar că el reprezintă o importantă problemă socială, care trebuie să facă obiectul preocupărilor cercetătorilor și factorilor cu atribuții de socializare și control social. Aceștia trebuie să fie conștienți de faptul că *adolescența* reprezintă o etapă importantă în viața tânărului, caracterizată prin puternice oscilații și „crize” interne, care-l fac pe minor deosebit de sensibil, dar mai ales vulnerabil, la acțiunea unor factori de socializare negativă. În această etapă dificilă, denumită și „criza juvenilă” sau „vârsta dificilă”, crește independența tânărului, mai ales în plan valoric, deși, în pofida atitudinilor frecvente de bravare, dependența materială și cea afectivă față de propria familie rămâne activă încă un timp îndelungat. Această tendință este exprimată de un negativism față de toate reperatele din copilărie (reguli, obiceiuri, principii), dar și de o gamă foarte largă de stridențe și excentricități: revolta contra interdicțiilor educative, respingerea modelelor culturale și a normelor morale propuse de adult, afirmarea unor modele contestate de conduită, în general, o oscilație a personalității între normal și patologic. Tocmai de aceea, adolescentul trebuie supravegheat îndeaproape, astfel încât să se elimine factorii de risc ai procesului educativ și să se asigure socializarea individului, formarea conștiinței morale a adolescentului devenind astfel cel mai dificil capitol al educației.

La această vârstă, foarte frecvente sunt conduitele care încalcă normele, fie din ignoranță, fie cu bunăștiință. Fuga de acasă și de la școală, abdicarea de la sarcinile impuse de familie și școală, indisciplinarea, antrenarea în anturaje dubioase, fumatul, consumul de alcool, nonconformismul în ținută și în limbaj sunt tot atâtea tipuri de comportamente, care dovedesc gustul pentru risc și pentru aventură al adolescentului, înscriindu-se printre caracteristicile specifice acestei perioade de viață. Individul se află încă în stadiul de formare și, ca atare, este deosebit de receptiv și sensibil la acțiunile factorilor din mediul social, ceea ce conduce la concluzia că o asociere între acești factori negativi și predispoziția adolescentului pentru risc și aventură poate determina apariția unor conduite delincvente. Aceste manifestări nu trebuie interpretate ca elemente dominante ale unei atitudini delincvente în formare, ele putând fi corectate sau eliminate printr-un efort susținut, din partea celor investiți cu responsabilitatea educării și socializării pozitive a adolescenților (familia și școala, în primul rând).

Aceste tipuri de comportamente, de la cele mai puțin grave până la infracțiuni, de cele mai multe ori, pentru tânăr, apar ca „normale”, deși percepția publicului „a adulților” este total opusă, ei considerând toate aceste fapte drept infracțiuni, ce trebuie să intre sub incidența legii penale și să fie sancționate. Sunt ignorate, astfel, semnificațiile, pe care le resimte adolescentul față de astfel de conduite, el având în vedere, pe de o parte, încercarea sa de afirmare (și toate elementele specifice vârstei: gustul pentru risc, aventura, bravada, dovedirea curajului) și, pe de alta, lipsa sprijinului moral, conflictele cu familia sau cu educatorii și, în general, greșelile adultului, însumate într-un eșec al educației (nu trebuie uitate însă ocaziile

favorizante întâmplătoare). În ansamblu, aceste elemente sau motivații sunt specifice vârstei minoratului, făcând astfel diferența față de motivațiile antisociale ale adultului; de fapt, preocuparea principală ar trebui să vizeze mai mult ceea ce va deveni minorul (personalitatea lui viitoare), decât ceea ce a făcut (faptele comise), accentuând diferența față de adult, latura educativă, în detrimentul celei punitive.

Pentru acest motiv, se impune cu necesitate adoptarea unor soluții sociale, economice, culturale și legislative:

a. măsurile de prevenire și diminuare a delincvenței juvenile nu trebuie să se limiteze la a viza latura legislativă, sancționatorie a fenomenului, ci mai ales să aibă în vedere măsuri concrete de susținere a familiei și copilului, prevenirea abandonului școlar, a violenței intrafamiliale etc., în general, acțiuni care pot diminua o serie de fenomene favorizante ale comportamentului delinvent, precum: sărăcia, șomajul, marginalizarea, dar și prevenirea prin responsabilizarea individuală și colectivă (desfășurarea unor programe de educație împotriva consumului de alcool și de droguri, de învățare a comunicării și a deprinderilor sociale);

b. în penitenciarele românești există un număr mare de minori, fenomen nejustificat, atât din punct de vedere juridic, cât mai ales al procesului de recuperare morală și socială al acestora. Deși Codul Penal prevede că pedeapsa se aplică numai dacă se apreciază că luarea unei măsuri educative nu este suficientă pentru îndreptarea minorului, considerăm că, de multe ori, acestuia i se aplică pedeapsa închisorii cu prea mare ușurință, deși, într-un penitenciar, recuperarea sa este mult îngreunată de regimul specific, de pericolul contaminării, de imposibilitatea desfășurării unor activități în comunitate etc;

c. este necesară proiectarea unor noi modalități de reacție socială, care să provină nu din zona punitivă, ci din cea autentic educativă și să vizeze aplicarea unor măsuri alternative la pedeapsa închisorii. Pedepsele alternative la închisoare reprezintă nu doar aplicarea în practică a principiului intervenției minimale, dar și un mijloc eficace de recuperare morală și socială a minorilor care au comis infracțiuni. Acestea au în vedere un răspuns adaptat la nevoile de dezvoltare ale minorului și, în legislația europeană, sunt deosebit de variate: sancțiunile verbale – muștrare, admonestare, avertisment, impunerea unor reguli de conduită (a nu frecventa anumite medii, localuri sau spectacole, a nu fi însoțit de anumite persoane, a nu consuma băuturi alcoolice, a nu frecventa anumite grupuri sau asociații, a nu avea în posesie anumite obiecte), supraveghere educativă însoțită de asistență psihologică și socială sau obligația de a urma cursuri de formare școlară/profesională, măsuri de reparare a daunelor provocate victimelor și de mediere între infractor și acestea, realizarea unor munci în folosul comunității sau realizarea unor prestații economice (în favoarea instituțiilor publice sau private de interes general, frecventarea unui centru de zi, internarea într-un centru terapeutic sau într-un centru educativ cu regim semideschis sau deschis).

BIBLIOGRAFIE

1. *Anuarul Statistic al României, 1999–2002*, Direcția Generală de Statistică.
2. BANCIU, DAN, RĂDULESCU, M. SORIN, *Evoluții ale delincvenței juvenile în România. Cercetare și prevenire socială*, București, Lumina Lex, 2002.
3. BĂLAN, ANA, STĂNIȘOR, EMILIAN și MINCĂ, M., *Penologie*, București, Oscar Print, 2002.
4. BOUTH, TIM (edt.), *Juvenile Justice System in New Europe*, Sheffield University, Social Service Monographs, Research in Practice, 1992.
5. DOUSELAERE, DENIS VAN, *Alternative la privarea de libertate: ce măsuri trebuie luate pentru minorii din comunitatea franceză din Belgia*, „Revista Română de Sociologie”, 2003, anul IX, nr. 5–6.
6. PUȘCAȘ, MIHAELA și BANCIU, DAN, *Minorul în conflict cu legea: delincvent sau victimă?*, „Revista de Criminologie, Criminalistică și Penologie”, 2006, nr. 3.

INTREPRINDERILE MICI ȘI MIJLOCII ȘI MANAGEMENTUL INOVATIV

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, SIMONA RAȘEEV,
ANDREEA NICOLĂESCU, CRISTINA LEOVARIDIS

ABSTRACT

SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES AND INNOVATIVE MANAGEMENT

Starting from the objectives of the Lisbon Strategy 2000, the authors of this article present some of the challenges faced by SME following the transition to the knowledge-based economy, globalization and sustainable development processes. The article emphasizes the role played by entrepreneurship in the SME innovation and competitiveness processes, the entrepreneur's possible strategies for facing competition both on the internal and the external market.

Key words: sustainable development, corporate social responsibility, innovation, anthropocentric management, knowledge transfer, competition, globalization, small and medium enterprises.

1. INOVARE ȘI COMPETITIVITATE

În contextul noilor procese transformatoare ale contemporaneității, întreprinderea – ca instituție socială de bază – se confruntă și ea cu o serie de cerințe („provocări”), legate de trecerea spre economia bazată pe cunoaștere, globalizare și dezvoltare durabilă, elaborarea și aplicarea noului antreprenoriat al inovării și viziunii antropocentrice, accentuarea tendințelor de *downsizing* (procesul de trecere spre economia bazată pe întreprinderile mici și mijlocii) etc.

Obiectivul fundamental al „Strategiei Lisabona 2000”, ca în perspectiva anului 2010 Uniunea să devină cea mai competitivă și dinamică economie bazată pe cunoaștere din lume, capabilă de o creștere economică durabilă, cu mai multe și mai bune locuri de muncă și o mai mare coeziune socială¹, pune în fața Uniunii Europene numeroase și acute probleme privind politicile industriale, în general, și cele legate de întreprinderi, în particular.

¹ *Presidency Conclusions. Lisbon European Council, 23 and 29 March 2000, paragraf 5, www.europact.eu.int/summits/previous.htm.*

Economia Uniunii Europene trebuie să devină „mai antreprenorială și mai inovativă”², iar întreprinderile au de jucat un rol deosebit de important. „În primul rând, trebuie să încurajăm asumarea riscului și spiritul de inițiativă. În al doilea rând, trebuie să construim un mediu de afaceri dinamic, în care companiile să poată fi create, să crească și să inoveze, sprijinite prin capitalul de risc și printr-o politică eficientă de inovare și cercetare. În al treilea rând, se cere să asigurăm ca întreprinderile noastre să aibă un acces real la piețe, atât la cele interne, cât și la cele globale, în care să vândă produsele și serviciile lor”³.

În vederea promovării dezvoltării durabile, politicile Uniunii Europene își centrează atenția pe întreprinderi: „o politică de succes privitoare la întreprinderi este esențială în realizarea dezvoltării durabile”⁴. O nouă politică, aplicată în practică la nivelul întreprinderilor europene, *necesită schimbări relevante sub aspect organizațional*, o strategie de proces, în domeniul întreprinderilor, implicând, printre altele, „o nouă organizare”⁵.

Conceptul de „Europă a întreprinderilor” accentuează atât rolul deosebit al acestora în noua economie a cunoașterii, cât și cerințele imperioase de schimbare structurală a lor (ceea ce se numește „reconstrucția întreprinderilor”), pentru a face față noului context. Deseori, „întreprinderile sunt confundate cu procesul tot mai accelerat al schimbării structurale, cu emergența economiei digitale, cu competiția și globalizarea tot mai intense. Abilitându-le pentru a răspunde acestor provocări, politica de întreprindere va facilita sporirea necesară a angajării *depline* (a forței de muncă), drept bază a coeziunii sociale; în plus, va întări capacitatea întreprinderilor de a proteja sistemele ecologice. Prin aceasta, se va răspunde corespunzător provocărilor dezvoltării durabile. Politica va contribui, de asemenea, la lărgirea cu succes a Uniunii, imperativ politic cheie”⁶.

A pregăti întreprinderile europene, mai cu seamă pe cele din țările nou primite, pentru promovarea dezvoltării durabile și, în general, pentru a face față noilor provocări, implică o nouă viziune asupra acestora și nu doar simple schimbări de organizare. Întreprinderea trebuie concepută în cadrul funcționării întregii societăți (și a Uniunii) și judecată în perspectiva obiectivelor strategice ale Uniunii. „Strategia Lisabona 2000” adusesse o precizare de o deosebită valoare teoretică și practică: „Uniunea Europeană se confruntă cu o schimbare de ansamblu, rezultată din globalizare și din provocările noii economii conduse prin cunoaștere”. Aceste schimbări influențează toate aspectele vieții oamenilor și necesită o transformare radicală a Uniunii Europene. Uniunea trebuie să modeleze

² *Challenges for Enterprise Policy in the Knowledge Driven Economy*, Brussels, Commission of the European Communities, COM 2000, 256, final p. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Travels Enterprise Europe Work Programme for Enterprise Policy 2000–2005*, 2000, Commission of the European Communities, SEC 200/771, p. 3.

⁶ *Ibidem*, p. 4.

aceste schimbări într-un mod consistent cu valorile și conceptele despre societate⁷ și, de asemenea, din perspectiva recente largiri. Această *modelare* a proceselor, pe baza valorilor promovate de Uniunea Europeană, își găsește expresia în modelul social al întregii politici: „oamenii reprezintă bunul cel mai important al Europei și trebuie să constituie punctul central al politicilor Uniunii. Investiția în oameni și dezvoltarea unui stat al bunăstării, activ și dinamic, vor fi de însemnătate crucială, atât pentru a plasa Europa în cadrul economiei cunoașterii, cât și pentru a ne asigura că apariția unei noi economii nu va amplifica problemele sociale și ale sărăciei”⁸.

Transpunerea în practică a acestor considerente de ordin teoretico-pragmatic s-a realizat, printre altele, în elaborarea conceptului de „responsabilitate socială corporatistă” a întreprinderilor. O nouă viziune despre poziționarea socială a acestora face referire la sistemul funcțiilor întreprinderilor: „funcția principală a unei întreprinderi constă în a crea valoare, producând bunuri și servicii cerute de societate și, prin aceasta, în a genera atât profit proprietarilor și deținătorilor de interese (*stakeholders*), cât și bunăstare pentru societate, în particular, printr-un permanent proces de creare de locuri de muncă. În general, noile presiuni sociale și ale pieței sunt conduse treptat spre o schimbare sub aspectul valorilor și al orizontului activității de *business*”⁹. În virtutea acestei funcții sociale, conceptul de „responsabilitate socială corporatistă” particularizează ceea ce înseamnă un comportament organizațional. „Majoritatea definițiilor date responsabilității sociale corporatiste o descriu ca pe un concept prin care companiile integrează preocupările sociale și față de mediu, în operațiile lor de afaceri și în interacțiunea lor cu deținătorii de interese pe bază voluntară”¹⁰.

Conceptul introdus de Uniunea Europeană urmărește o schimbare a comportamentelor la nivel organizațional. Întreprinderile sunt chemate nu numai să îndeplinească obligațiile lor legale ci, depășind acordurile existente, să-și asume voluntar noi și importante obligații și responsabilități sociale care nu derivă (direct sau indirect) din cerințele obținerii de profituri pentru proprietari și *stakeholder*-i.

Gama acestor noi responsabilități este foarte variată. Sub aspectul „intern” (al activităților legate de întreprindere), responsabilitatea socială corporatistă poate să se refere la:

– investiții în capitalul uman, cum ar fi: antrenarea salariaților în învățământul permanent, un management bazat pe împuternicirea salariaților, asigurarea unei bune instruirii a personalului, promovarea unor raporturi mai armonioase între muncă, familie și timp liber, o mai mare diversificare a muncii, plata egală a femeilor și a bărbaților și șanse egale de promovare pentru femei etc.;

⁷ *Presidency Conclusions. Lisbon European Council, punctul 1.*

⁸ *Presidency Conclusions. Lisbon European Council, punctul 24.*

⁹ *Corporate Social Responsibility. A Business Contribution to Sustainable Development, 2002, Commission of the European Communities COM/2002, 347 final.*

¹⁰ *Green Paper. Promoting a European Framework for Corporate Responsibility, 2001, European Commission, Luxemburg, p. 8.*

- practici nediscriminatorii în raport cu minoritățile etnice și naționale;
- securitatea muncii și protejarea sănătății salariaților la locul de muncă (altele față de cele obligatorii pe cale legală);
- protejarea mediului prin: reducerea consumului resurselor naturale, a poluării, a risipei de energie, practicarea relației oportunităților de tip „câștig-câștig” (bun pentru afacere și bun pentru mediu) etc.

Sub aspectul extern (al activităților unei companii „dincolo de porțile sale”), responsabilitatea socială corporatistă vizează acțiuni legate de comunitatea locală, parteneri, furnizori, consumatori, autorități publice:

- integrarea companiei în comunitatea locală, prin oferirea de locuri de muncă, de produse/servicii membrilor comunității, cooperarea cu alte întreprinderi (cu deosebire IMM) și contribuția adusă viabilității acestora etc.;
- respectarea drepturilor omului față de populația locală, dar și în ce privește activitățile pe plan internațional, promovarea unor relații exemplare sub aspect moral și legal pe plan local și în raport cu mediile din afara comunității;
- implicarea voluntară în respectarea cerințelor unui mediu global curat.

Din perspectiva acestor noi viziuni și experiențe sociale, față de întreprinderile actuale, discutarea caracteristicilor și comportamentelor practicate în zilele noastre ne va ajuta să înțelegem mai bine cum putem să facem față, în condiții cât mai bune, provocărilor generate de procesele contemporane.

2. „RUPTURA INDUSĂ” ȘI NOUA GUVERNANȚĂ

Întreprinderea industrială modernă reprezintă o construcție (creație) umană socioculturală specifică celei de a treia etape de dezvoltare infrastructurală a capitalismului (după cooperarea simplă și manufactură)¹¹, etapă bazată pe munca la mașina mecanică și care valorifică o alternativă axată pe viziunea despre om ca ființă raționalizatoare-economică. În această viziune, salariatul muncește pentru câștig, consumatorul cumpără pe criteriul prețului de cost mai scăzut și fiabilitate mai mare, iar întreprinzătorul investește tot în scopul câștigului. Această viziune, limitată sub aspect real¹², a funcționat ca urmare a unor contexte specifice date de nivelul de dezvoltare a societății epocii (masa salariaților și a consumatorilor aflată la un standard scăzut de viață, cu pregătire insuficientă și criterii de apreciere a muncii și a mărfurilor reduse la disponibilitățile lor strict economice). Atât timp cât aceste contexte rămân relativ aceleași, întreprinderea își reproduce o serie de caracteristici esențiale, și anume:

¹¹ Unele teorii vorbesc despre această întreprindere ca un alt tip, după cele specifice unor țări din epoca precapitalistă.

¹² Trebuie să se facă diferența între „contextul explicativ”, care urmărește să arate cum a apărut întreprinderea, și „contextul justificativ”, care urmărește să arate corectitudinea proiectului pe operații, ca mijloc de creștere a productivității și scădere a prețului de cost (A. Smith).

- folosirea mașinilor mecanice ca mijloc de aplicare eficace a diviziunii muncii pe operații (specializarea mașinilor are ca scop consolidarea diviziunii muncii pe operații);
- standardizarea produselor și ciclul lor de viață îndelungat ca mijloc de asigurare a eficacității;
- subordonarea omului procesului mecanic de producție (introducerea de către H. Ford a benzii rulante sporește subordonarea omului față de mașină);
- socotirea resurselor naturale ca mijloc subordonat eficacității economice;
- pragmatizarea muncii pe obiective particulare și necorelate;
- subordonarea întreprinderii contextului macroeconomic al producției și consumului de masă;
- puternica ierarhizare a personalului și împărțirea acestuia în conducători și executanți.

Vechea viziune, pe baza căreia a fost concepută întreprinderea industrială, nu mai corespunde cu cea nouă a omului despre sine și despre raporturile sale cu societatea și natura. *Noua viziune*, pe cale de consolidare, este generată de factori și actori diverși, uneori cu acțiune opusă, care determină *frângerea tendințelor* vechilor caracteristici de a se reproduce. Apare o etapă de *ruptură*, care marchează, pe de o parte, faptul că vechile caracteristici ale întreprinderii nu se mai pot reproduce (ca urmare a noilor contexte) și, pe de altă parte, faptul că noile contexte generează alte tendințe de proiectare și funcționare a întreprinderilor.

Dar care sunt factorii și procesele care conduc la necesitatea „rupturii”?

În literatura de specialitate, se menționează:

- a) trecerea de la societățile de tip industrial (ca etapă a dezvoltării capitalismului secolelor XVII–XX) spre societățile (și economiile) bazate pe cunoaștere (ca o nouă etapă a capitalismului contemporan);
- b) trecerea de la economiile de masă spre economiile personalizate (ca rezultat al unui nou mod de viață și, implicit, a unor noi tipuri de necesități de consum);
- c) trecerea spre dezvoltarea durabilă;
- d) trecerea de la managementul taylorist (tehnocentric) spre managementul antropocentric etc.

Toate aceste tranziții implică schimbarea tendințelor proprii elaborării produselor, proceselor de producție, organizării și resurselor umane.

O imagine complexă asupra cerințelor de acțiune pentru țările din Uniunea Europeană a fost elaborată în cadrul „Strategiei Lisabona 2000”. Fixând scopul strategic pentru perioada 2000–2010 (precizat în introducere), Uniunea Europeană a evidențiat în mod clar rolul fundamental al cercetării științifice, al inovării tehnologice și al învățământului, ca reprezentând noii factori principali ai dezvoltării. În lumina acestei strategii, transformarea („reconstrucția”) actualelor întreprinderi devine, așa cum am arătat, o latură esențială a aplicării strategiei, întreprinderile devenind, și ele, puternice unități de generare, aplicare și difuzare a inovației, în contextul trecerii spre economia bazată pe cunoaștere.

Soluționarea crizei întreprinderii moderne presupune noi actori sociali, capabili să inducă noi modele ale întreprinderii industriale, care să corespundă cerințelor acestor procese. Ceea ce este însă esențial de reținut se referă la faptul că acești noi actori sociali emergenți au nu numai puteri diferite, ci și, în special, interese și motivații diverse și, uneori, contradictorii.

Pe fundalul caracterului limitat și imperfect al piețelor, competiția între actorii susținători ai vechilor tendințe (procesele de rezistență la schimbare) nu duce (de foarte multe ori) la victoria celui mai bun, ci doar a celor mai puternici. Iată de ce ruptura poate fi blocată sau orientată spre alternative nefavorabile pentru societate. Actorii, principali promotori ai globalizării, sunt marile puteri și marile întreprinderi, care pot, de asemenea, să concentreze și principalele forțe ale științei și tehnologiei, domenii ce devin exponentele trecerii spre societatea (economia) bazată pe cunoaștere. Pericolul unei noi „falii” (diviziuni), între țările dezvoltate și cele mai puțin dezvoltate, între diverse regiuni ale globului se profilează acum pe criteriile capacității de cercetare-inovare.

Complementar acestor noi tendințe acționează procesele de trecere de la economiile și consumul de masă spre cele personalizate. În consecință, marile întreprinderi se văd confruntate cu cerințele unor noi segmentări ale piețelor pe criterii valorice diversificate ale stilului de viață (P. Drucker), în locul criteriilor strict economice, proprii consumului de masă (prețul de cost scăzut și fiabilitatea ridicată a produselor). Noii actori-promotori ai proceselor de personalizare sunt interesați tot mai mult de trecerea la producția pe segmente mici ale piețelor, oferind produse în sortimente variate, dar în număr redus pe același sortiment, produse a căror realizare implică un grad ridicat de inovare. Produsele poartă o gamă largă și variată de valori, oferind servicii legate de stilul de viață, ele nu mai sunt doar bunuri folosite în conformitate strictă cu valoarea lor de întrebuințare.

Noii actori ai societății (și economiei) cunoașterii sunt diverși și, adesea, cu un comportament divergent. Noile elite ale cunoașterii acționează, cu deosebire, în mari unități de cercetare-proiectare, adesea fragmentarizate pe criterii disciplinare. Legătura lor cu inovarea tehnologică și cu întreprinderile este mediată de relațiile de piață, care pot întârzia sau bloca transferul cunoașterii spre invenție și inovare.

În cazul în care cercetarea științifică se desfășoară în unitățile întreprinderii (în special după modelul american), transferul se face mai ușor, dar cercetarea este limitată la interesele de piață ale producătorului. Cercetarea tehnologică și producerea invențiilor se realizează în unități de cercetare-dezvoltare, care selectează rezultatele cercetării științifice pe criterii de piață. Uneori, interesele de cunoaștere ale cercetătorilor științifici nu coincid cu interesele de piață ale cercetătorilor din tehnologie. Transferul de la invenție spre inovare (difuzarea invenției în practica societății) pune în acțiune alți actori.

Întreprinzătorii, promotori ai economiei bazate pe cunoaștere, selectează invențiile pe criteriile lor pragmatice și în raport cu particularitățile lor profesionale (cunoștințe, preferințe față de un domeniu sau altul, capacitatea de a-și asuma riscurile etc.).

Operatorii de transfer (consultanță, marketing, ofertanță de servicii pentru pregătirea personalului, integratori de proiecte, furnizori de tehnologie etc.) mediază procesele de trecere de la cunoaștere-invenție spre inovare.

Intervin apoi finanțatorii („îngerii de afaceri” – *business angels*) cu interesele lor, numeroase organizații patronale și sindicale etc. *Business angels* sunt indivizi bogați, adesea antreprenori de succes ei înșiși, care investesc atât timp cât și bani în companii aflate la început, adesea acționând ca mentori pentru tinerele echipe de management: „Ei devin o sursă importantă de echitate financiară pentru IMM de tehnologie inovativă din Europa. Investesc atunci când nu mai există venituri disponibile din celelalte surse (prieteni, familie). În plus, ei aduc adesea o vastă experiență în industria în care investesc, precum și abilități manageriale, financiare sau de marketing. O firmă beneficiază astfel de *input* financiar, dar și de experiență și expertiză din partea lor. „Îngerii de afaceri” urmăresc și beneficii din acțiunea de a *crește* o afacere, de aceea se asigură că își maximalizează *întoarcerea* investiției”¹³.

Majoritatea întreprinderilor din economia UE, dar și a SUA, sunt mici și mijlocii și joacă un rol esențial în trecerea la economia cunoașterii, asigurând transferul de la marile întreprinderi spre masa producătorilor. Între IMM și marile întreprinderi pot apărea divergențe. Micii producători devin, paradoxal, actorii principali ai reconstrucției sistemului întreprinderilor industriale. Acești actori, adesea prezenți în zona întreprinderilor mici și mijlocii de înaltă tehnologie și competitivitate, pot intra în conflict cu actorii-promotori ai globalizării și ai marilor întreprinderi.

Lăsate a se desfășura *spontan*, procesele de ruptură pot fi orientate spre alternative malefice, contrazicând chiar cerințele bunelor raporturi dintre om-societate-natură. Lăsate a decurge spontan, aceste procese pot genera mari și periculoase conflicte pe plan național și internațional.

Iată de ce se cere a se asigura un proces de „ruptură indusă”, o ruptură orientată de către o serie de instituții naționale și internaționale, cum ar fi guvernele naționale și instituțiile Uniunii Europene sau altele cu caracter internațional¹⁴. Astfel, se atrage atenția că, dacă procesele de formare a economiilor naționale s-au realizat (în țările democratice) în condițiile existenței unui stat național, care a asigurat un cadru normativ controlat (legi ale competiției pe piețele libere, ale exportului și importului, ale apărării proprietății etc.), trecerea spre economia globală nu are la dispoziție o instituție capabilă să ofere același cadru normativ controlat (ONU neputând îndeplini această funcție). Nici pe plan național, procesele de ruptură nu pot fi lăsate să se desfășoare spontan. Teza lui Adam Smith, conform căreia prin jocul liber al piețelor, interesele personale duc cu necesitate la satisfacerea intereselor societății, nu se confirmă (datorită, cum am spus, caracterului limitat și imperfect al piețelor).

¹³ *Business Angels: Investors in Innovation*, în „European Innovation”, 2005, July, p. 26.

¹⁴ UE vorbește de guvernare, înțelegând intervenția atât a instituțiilor democratice ale statelor, ca exponente ale interesului public, cât și a altor organisme ale societății civile.

„Astfel, după cum fiecare individ încearcă, pe cât posibil, a-și utiliza capitalul în dezvoltarea activității interne și a îndruma această activitate în așa fel încât produsele ei să aibă cea mai mare valoare, tot așa fiecare individ urmărește, fără îndoială, să sporească venitul anual al societății cât poate de mult. În mod obișnuit, ce e drept, el nu intenționează promovarea interesului public și nici nu știe cu cât contribuie el la această promovare (...), el urmărește numai câștigul său, astfel, în acest caz, ca și în multe altele, el este condus de o *mână invizibilă*, ca să promoveze un scop ce nu face parte din intenția lui. Nu e întotdeauna rău pentru societate că acest scop nu e în intenția lui; urmărindu-și interesul propriu, el promovează adesea interesul societății într-un mod mai eficient decât atunci când intenționează s-o facă”¹⁵. De aceea, ruptura trebuie realizată în mod „indus”, coordonat pe plan național și instituțional.

Putem defini *ruptura indusă* ca fiind *acel proces conceput, condus și realizat pe baza unei viziuni strategice inovative, urmărind plasarea întreprinderii în cadrul unui nou model antreprenorial, care, pe de o parte, presupune păstrarea vechilor caracteristici ale reproducerii organizaționale și, pe de altă parte, implică generarea și consolidarea unor noi tendințe apte a satisface noile cerințe strategice*. Ruptura indusă este deci mecanismul prin care se asigură reconstrucția întreprinderii pentru satisfacerea exigențelor dezvoltării durabile și a noilor tipuri de competiție pe piețele globalizate. Ruptura indusă va sta și la baza strategiilor de trecere a întreprinderilor spre tipul specific economiilor bazate pe cunoaștere.

Putem vorbi de ruptura indusă pentru reconstrucția întreprinderilor. *La nivel instituțional*, reconstrucția întreprinderii implică, în mod necesar, un mecanism de orientare și dirijare. *Reconstrucția* trebuie înțeleasă ca *un proces complex de schimbare inovativă, promovat de către o echipă managerială și susținut (inter)activ de întregul personal al întreprinderii, cu sprijinul unor instituții specializate (de cercetare-dezvoltare, învățământ, consultanță etc.)*.

Reconstrucția indusă are ca funcții:

- a) să asigure realizarea rupturii pe baza alternativelor benefice;
- b) să blocheze acei actori care puteau orienta ruptura spre alternative malefice;
- c) să înfrângă tendințele de respingere la schimbare.

În acest fel, putem defini *reconstrucția întreprinderii* ca fiind *procesul antreprenorial (management inovativ) ce vizează inovarea conceptuală și funcțională a întreprinderii, pentru a o face competitivă în noile contexte*.

În procesele de „ruptură indusă” (deci și de „reconstrucție indusă”), un rol deosebit îi revine statului și, în general, guvernării. Rolul statului (alături de organizațiile neguvernamentale ale societății civile, partidele democratice etc.) devine o cerință practică imperioasă și o nouă teză teoretică esențială.

Problema se va pune astfel: nu dacă statul trebuie să intervină în economie, ci în ce domenii și cu ce mijloace. La națiunile moderne, guvernul este principala

¹⁵ Adam Smith, *Avuția națiunilor*, București, Editura Academiei, 1962, p. 205.

instituție, prin care societatea deliberează, definește, pune în aplicare normele care reglementează piața [...]. Guvernul răspunde acum de organizarea unei piețe. Abdicarea guvernului de la responsabilitățile care îi revin, de creare a pieței, poate avea consecințe foarte costisitoare¹⁶.

Uniunea Europeană militează pentru „noul parteneriat” dintre sectoarele economice, publice și puterea publică. Uniunea Europeană a introdus conceptul de guvernanta (*governance*). Într-un material programatic, se arată că, „în aceeași măsură în care guvernele și instituțiile democratice trebuie să intre mai mult în legătură cu cetățenii, managerii marilor industrii din lume sunt confrunțați cu probleme similare, privind asigurarea legăturii cu deținătorii de acțiuni și cu salariații”.

„Guvernanta corporativă” prezintă un interes la fel de mare pentru mulți cetățeni, precum guvernanta politică¹⁷. Uniunea Europeană constată un *deficit de guvernanta*¹⁸, cerând trecerea de la „guvernare la guvernanta”¹⁹. În iulie 2001, a fost adoptată „Carta Albă asupra guvernantei europene”, în care se arată că, „în mod esențial, guvernanta se referă la cine face politica și cum o face. Este un proces vizibil, ce ridică următoarele probleme: *stakeholders* (deținătorii de interese) au posibilitatea să-și realizeze punctele lor de vedere? Anumite partide au un acces privilegiat la postura de a fi decidenți politici?”²⁰

În „White Paper on European Governance”, reforma guvernantei europene are în vedere calea prin care Uniunea folosește puterile date de cetățenii săi. Reforma trebuie să înceapă astfel încât să se vadă clar schimbările dinaintea viitoarelor modificări ale tratatelor Uniunii Europene²¹.

Principiul „bunei guvernante” va presupune „responsabilități globale”, printre care îmbunătățirea dialogului dintre actorii guvernamentali și nonguvernamentali, cu accent asupra parteneriatului cu organizațiile sindicale și patronale, cu managerii și cu personalul lucrător²², fiind imperios necesare consolidarea „culturii dialogului”²³ și extinderea „aranjamentelor de tip parteneriat”²⁴.

O direcție concretă și esențială a reformei guvernantei se referă la rolul guvernantei față de actorii economici. „Politicile de schimbare a țintelor presupun ca Uniunea Europeană să identifice mai clar obiectivele sale pe termen lung. Acestea pot include, în cadrul obiectivelor de ansamblu ale dezvoltării durabile:

¹⁶ Robert B. Reich, *Munca națiunilor. Pregătindu-ne pentru capitalismul secolului XXI*, București, Editura Paideea, 1996, p. 104.

¹⁷ *Joined-up Policy Making*, în „Innovations and Technology Transfer”, European Commission, Luxemburg, 2003, nr. 5, p. 6.

¹⁸ *System Analysis and Policy Needs*, 1993 FOP323, Brussels, p. 14.

¹⁹ *System Analysis and Policy Needs*, 1993 FOP323, Brussels, p. 53.

²⁰ *European Governance – White Papers*, a se vedea *Joined-up Policy Making*, op. cit., p. 6.

²¹ *European Governance – White Papers*, 2001, COM (2001) 428 final, Commission of the European Communities, p. 3, http://europa.eu.int/comm/governance/index_eu.htm.

²² *Ibidem*, p. 14.

²³ *Ibidem*, p. 16.

²⁴ *Ibidem*, p. 17.

îmbunătățirea capitalului uman, a cunoașterii și abilităților acestuia, consolidarea atât a coeziunii, cât și a competitivității, a face față provocărilor mediului, sprijinirea diversității teritoriale și contribuția la pace și stabilitate regională²⁵.

Parteneriatul public-privat (prin intervenția directă a guvernării) are un scop cu totul deosebit. „Uniunea Europeană se confruntă cu o schimbare majoră, rezultată din globalizare și promovarea noii economii conduse prin cunoaștere. Această schimbare afectează fiecare aspect al vieții oamenilor și necesită transformarea radicală a economiei europene. Uniunea trebuie să modeleze schimbarea într-un mod consistent cu *valorile și conceptele sale* despre societate și, de asemenea, din perspectiva lărgirii sale²⁶.

Evident, atunci când formulăm acest *deziderat maxim*, va trebui să ținem seama de constrângerile și limitele resurselor disponibile. Nu vom putea aduce toate întreprinderile la nivelul maxim de competitivitate, ceea ce ne obligă să judecăm pe etape.

3. POSIBILE STRATEGII ALE ÎNTRINDERILOR DIN ROMÂNIA ÎN LUPTA PENTRU COMPETITIVITATE

A vorbi despre pregătirea întreprinderilor din țara noastră pentru noua competiție, generată de economia condusă prin cunoaștere, necesită a lua în considerare ceea ce aduce specific această preocupare.

În acest sens, economia cunoașterii modifică radical structura și funcționalitatea întreprinderilor industriale.

Economia cunoașterii nu presupune, în mod simplist, folosirea cunoașterii, căci, de la apariția sa, omul a pus la baza activității sale stocul de cunoaștere existent. Așa cum societățile agricole se caracterizează prin aceea că agricultura este activitatea principală, iar cei ce lucrează în acest sector sunt actorii principali ai dezvoltării, tot astfel, societățile industriale sunt acelea care au ca principal domeniu al ocupațiilor industria și cei ce lucrează în ramurile industriale sunt actorii principali ai societății; la fel, societățile cunoașterii aduc în primul plan al economiei sectorul de producere și folosire a cunoașterii, transformându-i pe cei ce produc, difuzează și folosesc cunoașterea în actorii principali ai noii economii.

În acest context, întreprinderile industriale suferă transformări structurale, ele devenind domenii ale activităților bazate pe cunoaștere. Societatea cunoașterii nu diminuează rolul industriei. Dimpotrivă, îl accentuează, căci oamenii vor trebui, în continuare, să producă, pentru a-și satisface necesitățile de hrană, îmbrăcăminte, locuințe, deplasare etc. Dar industria va deveni din ce în ce mai mult un domeniu al aplicării cunoașterii.

²⁵ *Ibidem*, p. 28.

²⁶ *Presidency Conclusions. Lisbon European Council*, punctul 1.

Ce înseamnă acest fapt? Prin natura sa, cunoașterea este un proces, adică implică o permanentă schimbare. De aceea, societatea cunoașterii, punând la baza industriei o resursă în permanentă inovare, este cea care transformă întreprinderile bazate pe cunoaștere în *întreprinderi bazate pe inovare*.

Noul context al *competiției globalizate* face ca lupta pentru performanțe tot mai bune să se bazeze pe inovare. Dar, fapt important de reținut, societatea cunoașterii va fi caracterizată printr-o *mare diferențiere socială și culturală*.

Nu va exista un singur model al performanțelor. Pe segmente diferite de piețe, se vor confrunta în mod performant tipuri diferite de întreprinderi.

În acest fel, tipologia posibilă a întreprinderilor, pe care o vom prezenta, caracterizează tot atâtea posibile tipuri de performanțe, în măsura în care managementul acestora reușește să le plaseze pe segmente adecvate de piață.

Tendința majoră a societății cunoașterii constă în diferențierea necesităților umane și creșterea exigențelor de viață ale indivizilor. Acest fapt va trebui să-și găsească un răspuns în managementul întreprinderilor inovative prin accentul pus pe relațiile umane.

Vom prezenta o posibilă schemă de analiză (tipologică) a întreprinderilor, pe baza căreia s-ar putea elabora proiecte de cercetare și acțiune, în vederea transformării întreprinderilor, pentru a le face viabile și competitive.

În analiza și, cu deosebire, în conducerea proceselor de reconstrucție a întreprinderilor din perspectiva trecerii României spre societatea cunoașterii și dezvoltării durabile, se impune a avea o schemă (model) de evaluare și diagnoză, în raport cu care să putem, ca prim pas, plasa o firmă într-o anumită categorie. Cu alte cuvinte, nu există o cale unică și obligatorie în procesele de reconstrucție, ci diferite drumuri posibile, fiecare cu o serie de avantaje și dezavantaje.

Esențialul constă în a vedea *unde* se plasează o întreprindere (poziția în momentul în care se face diagnoza) și cum poate ea să evolueze, în raport cu o serie de *obiective manageriale de viitor*.

Dintre diversele modele existente și folosite, vom prezenta o posibilă combinație, care s-ar potrivi mai bine specificului firmelor pe care le analizăm.

Modelul îmbină două criterii de bază: a) tipul întreprinderii, din punctul de vedere al strategiei cunoașterii (elaborat de Georg von Krogh, Ikijiro Nonaka, Manfred Aben, în volumul *Making Strategic Innovation and Change*, 2001) și b) tipul de management (tehnocentric-taylorist sau personalizat-antropocentric).

Primul criteriu se construiește prin combinarea a două caracteristici: a) modul în care întreprinderea își asigură cunoașterea necesară proceselor sale productive; b) modul în care întreprinderea folosește cunoașterea obținută.

Rezultă următoarea tipologie (tabelul 1):

Tabelul nr. 1

		Obținerea cunoașterii	
		Prin transfer	Prin creație proprie
Folosirea cunoașterii	În domenii existente	1 Strategia de „pârghie”	2 Strategia de expansiune
	În domenii noi	3 Strategia de adecvare	4 Strategia de explorare

Cazul 1 – Strategia de „pârghie” constă în obținerea cunoașterii necesare prin transfer (de la alte întreprinderi, unități de cercetare sau învățământ). Cu alte cuvinte, unitatea nu are echipe proprii de cercetare, ci doar de „aplicare” a unei cunoașteri și inovații într-un domeniu existent în întreprindere. De exemplu, o rețea de distribuție a energiei electrice „importă” cunoaștere și inovare din mediul său exterior (de la alte întreprinderi cu care este în alianță – cazul unor IMM care cooperează cu „nucleul” unei rețele de distribuție a energiei electrice) și o folosește pentru perfecționarea aceleiași activități pe care o realizează și înainte. *Obiectivul* acestor strategii constă în creșterea competitivității pe aceeași piață, presată de inovațiile realizate de ceilalți competitori – care au rolul de lideri. Obiectivul mai poate fi și punerea întreprinderii la adăpost față de unele riscuri, care ar putea surveni (lipsa unor resurse, creșterea prețului la resurse etc.). În acest caz, întreprinderea inovează din proprie inițiativă, putând avea unele rezultate de lideritate.

Cazul 2 – Strategia de expansiune se referă la întreprinderile care își procură cunoașterea necesară, în principal, prin mijloace proprii și o aplică tot în domenii existente (ca în cazul precedent). Asemenea întreprinderi posedă un comportament propriu de cercetare-inovare, prin care își asigură, de regulă, cunoașterea aplicativă și fac cercetări tehnologice, prin care ajung la inovații proprii. Aplicarea acestei cunoașteri și inovări le asigură o poziție dominantă pe piață și mare independență în strategia pe termen lung, deoarece au resurse proprii de cercetare-inovare. În competiție, ele pot juca rolul de lider, în măsura în care cercetarea lor proprie devine mai performantă față de cea importată de competitorii lor (cazul 1).

Un exemplu poate fi o rețea de distribuție a energiei electrice, care și-a dezvoltat, în structura sa, un puternic compartiment de cercetare-inovare, deservit de specialiști de diferite tipuri (cercetare științifică, fundamentală, aplicativă, cercetare tehnologică orientată spre inovare, sector de probă și adecvare, sector de trecere spre producția uzuală) și specialități (fizicieni și specialiști în electrodinamică, fizicieni specialiști în domeniul materialelor, mecanici, medici –

care să studieze efectele câmpurilor electrice de mare putere asupra sănătății oamenilor etc.).

Cazul 3 – Strategia de adecvare depășește obiectivele primului caz, urmărind să utilizeze cunoașterea obținută prin transfer, prin inițierea de noi activități. În acest caz, întreprinderea trebuie să-și organizeze un anumit grup de cercetare-dezvoltare. Acest grup va face cercetare cu caracter aplicativ, dar orientată și spre unele inovări (sau chiar invenții minore), căutând a aloca (potrivit, transfera) cunoștințele, tehnologiile și abilitățile deținute, la alte domenii de activitate. Astfel, o rețea de distribuție a energiei electrice poate iniția o activitate de creare a unei rețele de cooperare cu o serie de IMM, furnizându-le energie în schimbul unor servicii (producere de subansambluri, furnizare de materiale etc.). Se poate crea un domeniu nou (o subrețea de distribuție), cuplat cu Internetul, organizându-se o „întreprindere virtuală” delocalizată etc.

Cazul 4 – Strategia de explorare marchează pozițiile cele mai avansate ale unei întreprinderi. Cu un puternic compartiment de cercetare-inovare-dezvoltare (mai mare și mai diversificat decât cazul 2), întreprinderile de acest tip devin, de regulă, lideri în domeniul lor de activitate, pe baza cercetărilor și inovărilor proprii, aceste unități putând practica strategii cu totul noi (de explorare). De exemplu, o rețea de distribuție a energiei electrice poate iniția un sistem de servicii personalizat, în raport cu tipurile de utilizatori, poate să se conecteze cu rețele de telecomunicație, să realizeze alianțe strategice cu unii utilizatori strategici (combinat siderurgice, uzine de automobile) creându-se holdinguri pe verticală.

Această tipologie nu ia însă în considerare un element, de asemenea, esențial: tipul de management. Actualmente, Uniunea Europeană experimentează un tip de management denumit antropocentric (ca opus celui taylorist-tehnocentric).

Trecerea la managementul antropocentric răspunde unei cerințe intrinseci a societății cunoașterii care pune pe prim plan omul (în poziția sa de creator, depozitar și utilizator al cunoașterii). „Astfel, «proiectul» societății postindustriale este un joc în raport cu natura, resursele sale fiind obținute de către industriile extractive și supuse legii diminuării beneficiilor și legii productivității; «proiectul» societății industriale este «un joc în raport cu natura fabricată», care este centrat pe relațiile om-mașină și folosește energia pentru a transforma mediul natural într-unul tehnic; «proiectul» societății postindustriale este «un joc între oameni», în care tehnologia intelectuală, bazată pe informație prelevează față de tehnologia mecanică”²⁷.

Întreprinderile bazate pe cunoaștere își schimbă natura lor socială, punând în prim planul managementului relațiile om-om, cunoașterea și satisfacerea cerințelor umane.

²⁷ Daniel Bell, *The Coming of Postindustrial Society*, New York, Basic Books, 1973, p. 116.

Tabelul nr. 2

Managementul tehnocentric și cel antropocentric²⁸

	Managementul tehnocentric	Managementul antropocentric
Accentul	Pus pe tehnologie	Pus pe pregătirea umană
Realizare	Salariați cu pregătire redusă, practicând o diviziune accentuată a muncii (pe câteva operații simple), având doar rolul de execuție; conducerea foarte ierarhizată.	Salariați cu pregătire mare, practicând mai multe operații complexe; conducerea și execuția se află în raporturi slab ierarhice; colaborare și comunicare reciprocă.
Sarcini	Sarcinile sunt fixe, obligațiile rezultând din organigramă.	Sarcinile se atribuie prin negociere, întreprinderea flexibilă putându-și schimba domeniul de activitate.
Motivații	Aproape în exclusivitate economice (câștig și pedepse).	Criterii foarte diferențiate de motivare: câștig, prestigiu, participare, avansare, responsabilitate, inițiativă etc.
Activități	Standardizate, masificate, același tip de produs se realizează pe perioade foarte mari de timp, fără schimbări; segmentarea piețelor pe criterii economice.	Personalizarea produselor și a serviciilor, acțiuni și servicii diferențiate pe tipuri de clienți, reglementarea piețelor pe criterii socioculturale.

Combinând, acum, cele două criterii, vom obține o nouă tipologie (Tabelul nr. 3).

Tabelul nr. 3

Tipologia întreprinderilor inovative

Tipul de strategie a cunoașterii			
de „pârghie”	de expansiune	de adevcare	de explorare

Tipul de management

Tehno- centric	Antropo- centric	Tehno- centric	Antropo- centric	Tehno- centric	Antropo- centric	Tehno- centric	Antropo- centric
1	2	3	4	5	6	7	8

Cazul 1 reprezintă întreprinderile bazate pe transfer de cunoaștere, aplicat la domeniul existente și care practică un management de tip tehnocentric. Este situația specifică întreprinderilor de tip industrial, bazate pe producția și sistemul de masă, care fac inovații în tehnologie, pentru a-și mări competitivitatea prin creșterea productivității și scăderea prețului de cost, produsul lăsându-se aproape neschimbat. Exemple: întreprinderi de confecții, încălțăminte, producție de tehnologie. Rețelele de distribuție a energiei electrice practică acest comportament, bazat pe perfecționări ale tehnologiei și lucrul cu salariații mai slab calificați, în

²⁸ Oscar Hoffman, *Management. Fundamente socioumane*, București, Editura Victor, 1999, cap. II, III.

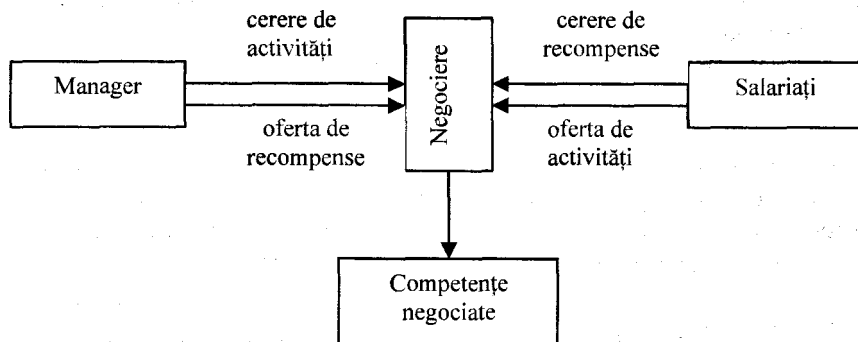
cadrul unei accentuate diviziuni a muncii; sunt și unele IMM *high-tech*, care importă tehnologie avansată și practică un management tehnocentric.

Cazul 2 prezintă situația schimbării tipului de management de către multe întreprinderi din Uniunea Europeană. Trecându-se la managementul antropocentric, întreprinderile, care realizează, de exemplu, produse de uz personal (confecții, încălțăminte, accesorii etc.), dar și unele legate de construcții de locuințe, producere de alimente etc., se reprofilează pe „produse cu un înalt grad de personalizare”. Și întreprinderile din zona produselor de serie mare pot practica noul management (antropocentric), prin trecerea la managementul resurselor umane pe bază de competențe negociate.

Acest tip de management²⁹ propune negocierea între salariați și manageri a sistemului de obligații și recompense reciproc cerute și acceptate (Schema nr. 1).

Schema nr. 1

Formarea competențelor

Rețelele de distribuție a energiei electrice pot practica cu succes acest tip de management, care permite personalizarea sistemului de sarcini-recompense, mărind adeziunea și responsabilitatea salariaților, oferind întreprinderii flexibilitate, prin capacitatea de a schimba unele departamente și structuri tehnologice, în raport cu competențele salariaților.

Cazul 3 are în vedere întreprinderi cu cercetare proprie, pentru domenii existente, și un management tehnocentric. Asemănarea managerială cu primul caz le plasează la nivelul unităților ce caută inovații exclusiv tehnologice, care, uneori, nu dau integral rezultate, datorită limitelor manageriale. Trecerea la managementul antropocentric, al competențelor, face din aceste unități lideri pe piețele standardizate.

Cazul 4 se referă la întreprinderi cu o autentică forță. Cu departamente proprii de cercetare, ele pot practica un management flexibil, pe piețe segmentate pe criterii de stil de viață, mărind puterea competitivă pe marile piețe personalizate (a căror extindere reprezintă o tendință marcantă a economiilor avansate).

²⁹ *Ibidem*, cap. IV.

Cazul 5 aduce în discuție întreprinderile de transfer pe domenii noi, practicând managementul tehnocentric. Trecerea la noi domenii este însă îngreunată de caracteristicile resursei umane proprii managementului tehnocentric. De aceea, extinderea domeniilor de aplicabilitate (adecvare) se limitează la produse similare, care pot fi realizate de resursa umană.

Cazul 6 oferă complementaritatea necesară întreprinderilor, care doresc a-și extinde domeniile de activitate. Cu un alt tip de construcție a resurselor umane (bazat pe calificare superioară, pregătire pe o formă largă de activități), trecerea la domenii noi este mult ușurată.

Cazul 7 aduce în discuție întreprinderile cu o înaltă cercetare aplicabilă la domenii noi. Acest tip de întreprinderi prezintă cel mai evident cerința schimbării sistemului managerial, trecerea la *cazul 8*.

Cazul 8 prezintă modelul ideal, „al întreprinderilor specifice noii economii a cunoașterii, cu o cercetare proprie și o inovare pe domenii diferențiate, cu un management performant al competențelor. Întreprinderile de tip 8 devin, tot mai mult, liderii competițiilor pe piețele globalizate.

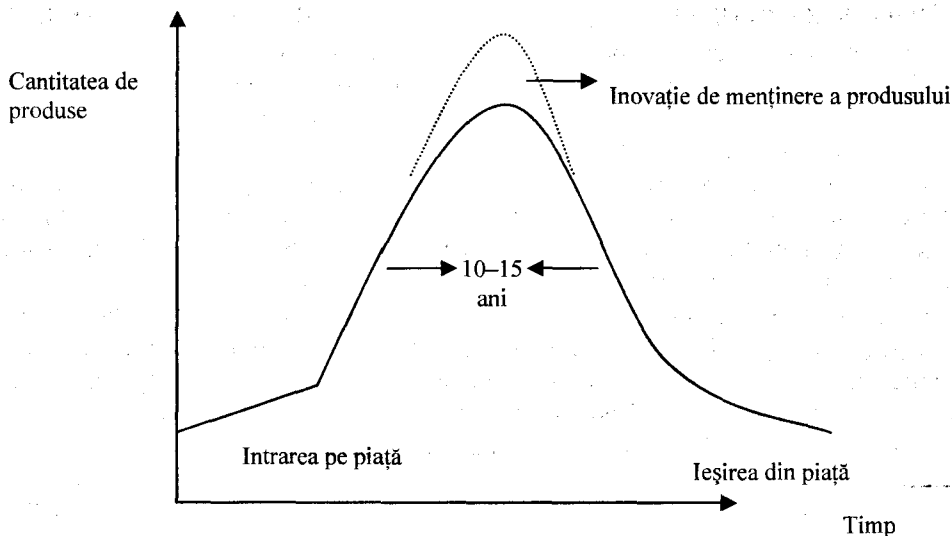
Rețelele de distribuție a energiei electrice pot trece spre acest tip, utilizând propria cercetare, dar putând face apel și la procesele de transfer, prin cooperarea cu unitățile specializate de cercetare și învățământ.

Se cere o completare de primă importanță. Cele spuse până în prezent se referă la diferitele tipuri de întreprinderi inovative. Există tipuri de *întreprinderi neinovative*, care au de parcurs un alt drum spre întreprinderile specifice economiei cunoașterii.

Am putea deci adăuga un nou tip – *cazul 9* –, de întreprinderi neinovative, care au drept caracteristică producția pe baza unor „cicluri de viață” foarte îndelungate ale produselor, unele secundare (Schema nr. 2).

Schema nr. 2

Ciclul de viață al produselor

În România, majoritatea întreprinderilor fac parte din acest tip. Producția masificată, standardizată acoperă cerințe de consum relativ stabile. Explicația reproducerii acestor întreprinderi constă în lipsa fondurilor necesare asimilării de noi tehnologii, slaba legătură cu unitățile de cercetare-inovare, care ar putea să ofere cunoaștere și inovare.

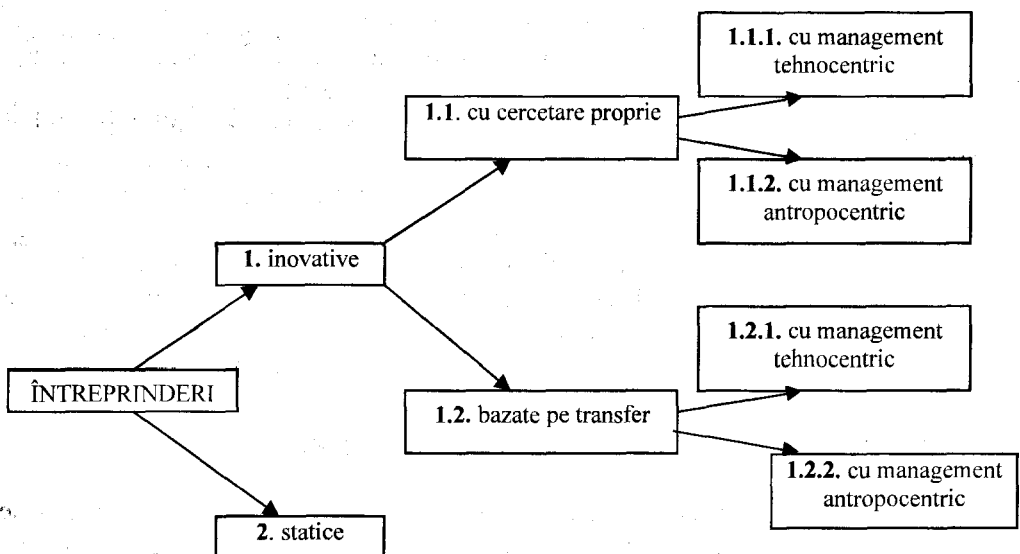
Supraviețuirea acestor întreprinderi și transformarea lor în unități competitive (în special din perspectiva competiției cu întreprinderile performante ale Uniunii Europene, chiar pe piețele interne) impune trecerea cel puțin la întreprinderile de tip unu (sau, dacă s-ar putea, chiar de tip doi).

Existența întreprinderilor de tip nou (întreprinderi de tip zece – unități neinnovative cu management antropocentric), într-o proporție foarte mare (există și în Uniunea Europeană asemenea unități), reprezintă principalul aspect al slăbiciunii economiilor contemporane (în competiția cu SUA) și domeniul de bază care se cere supus proceselor de reconstrucție, spre întreprinderile apropiate de primul nivel al economiei cunoașterii (faza incipientă de legare a întreprinderilor de o sursă producătoare de cunoaștere și inovare). Posibilitățile existente (cooperarea în clustere, rețelele eterogene de cooperare, alianțe strategice etc.), create de Uniunea Europeană (și care pot fi accesate și de România) ar putea fi un instrument eficace de realizare a trecerii acestor întreprinderi spre tipul unu (în faze incipiente de transfer și inovare).

Am putea, în final, rezuma cele spuse, prin următoarea schemă (Schema nr. 3):

Schema nr. 3

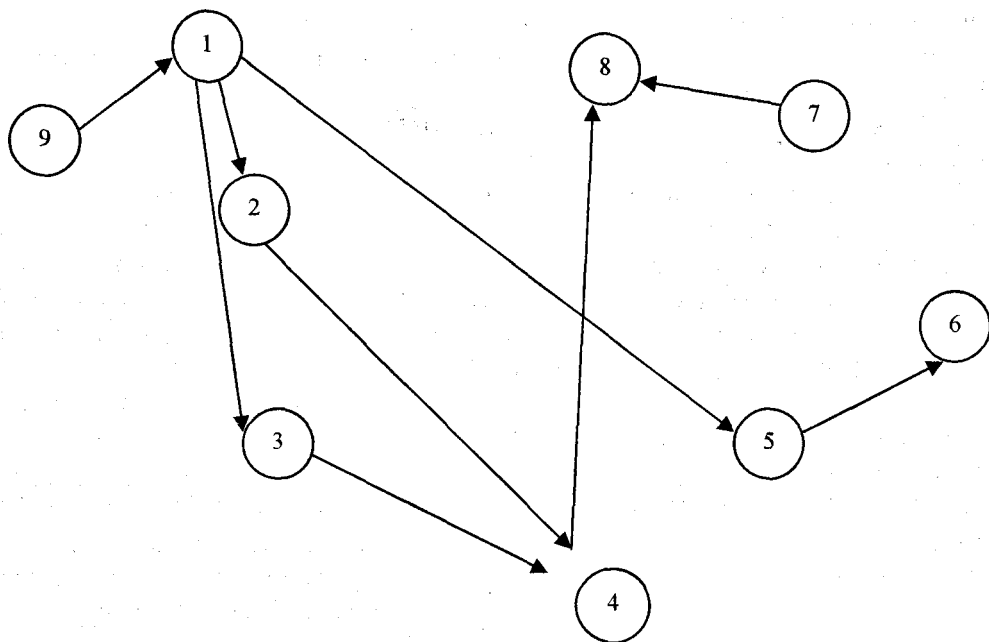
Tipologia întreprinderilor

Dacă am prezenta posibilele procese de schimbare a întreprinderilor, am putea schița următoarele trasee (Schema nr. 4):

Schema nr. 4

Procesele de schimbare a tipului întreprinderii

┌ Pentru a putea efectua aceste schimbări, se cere:

1) efectuarea unei prime cercetări, cu un caracter de diagnoză, pentru a se vedea în ce tip de întreprindere se plasează o unitate sau alta;

2) realizarea unei cercetări exploratorii, pentru a vedea spațiul posibil de acțiune în evoluția întreprinderilor: resurse proprii, posibile cooperări, situația pieței, situația competitorilor, starea de spirit și pregătirea salariaților, calitatea personalului managerial etc.

3) efectuarea, în final, a unui studiu, care să ofere soluții accesibile și dezirabile de acțiune pentru fiecare întreprindere în parte (în special prin activitatea managementului propriu acestor întreprinderi, dar cu o consultantță de specialitate), în vederea transformării durabile spre un nou tip de unitate inovativă.

5. IMM ÎN CONTEXTUL NOII COMPETIȚII PE PIEȚELE GLOBALIZATE

Au trecut peste douăzeci de ani de când cunoscutul economist E. F. Schumacher a scris o lucrare ce avea să genereze o nouă direcție de gândire și acțiune, în care sublinia: „Idolatria gigantismului [...] este, poate, una din cauzele și, cu certitudine,

unul din efectele tehnologiei moderne, în special în materie de transport și comunicații [...]. Economia gigantismului și automatizării este un reziduu al condițiilor și gândirii secolului XIX. Ea este cu totul incapabilă să rezolve și cea mai mică problemă reală a timpului nostru. Ar fi nevoie de un sistem de gândire cu totul nou, sistem care se bazează pe luarea în considerare a persoanelor înaintea lucrurilor”³⁰.

Într-o nouă lucrare, John Naisbitt reia problema, formulând următorul paradox: „cu cât este mai mare economia, cu atât mai puternici sunt jucătorii săi cei mai mici”³¹. Teoretic, paradoxul are drept echivalent teza, conform căreia „cu cât este mai mare sistemul, cu atât mai eficace trebuie să fie părțile sale componente”³².

Pentru a-și asigura supraviețuirea, întreprinderile trec printr-un proces de „autodeconstrucție”, formând noi structuri, pe baza unor unități mici, flexibile, autonome, adhocratice. Competiția și cooperarea ne apar ca două principii complementare (despre care se va vorbi ulterior) între unități autonome sau semiautonomie, activând în cooperare, pentru a putea pătrunde cu succes pe nișele de piață, ce devin tot mai mici, ca urmare a reconstrucției lor pe criterii variate de stil de viață (în locul „clasicului” criteriu al puterii economice).

Cu cât globalizarea sporește, firmele mici și mijlocii își găsesc un spațiu socio-economic tot mai favorabil, iar procesele de tranziție spre modelele informatice ale societății postindustriale pun firmele mici și mijlocii în situația de a deveni un partener real de cooperare și competiție. Economia postindustrială reprezintă, de asemenea, era întreprinderilor mici și mijlocii. „Cu certitudine, vor exista mereu grupuri industriale. Aceste grupuri se văd supuse unei logici care le conduce spre a se reorienta asupra elementului central al domeniului lor și a evita activități prea riscante. De pe acum gravitează în jurul lor numeroase întreprinderi mici și mijlocii: subcontractanți, clienți sau furnizori [...]. Întreprinderi mici și mijlocii independente sau legate în rețele mai mult sau mai puțin formale, conglomerate de întreprinderi mici și mijlocii, filiale administrate – par a fi mai corespunzătoare structurilor viitorului”³³.

Întreprinderile mici și mijlocii devin tot mai prezente în țările avansate, ce modifică tipul de management, trecând de la managementul producției de masă spre modele noi, personalizate, ce se adresează unor segmente particularizate de consumatori, reduși ca număr, dar exigenți în comportamentele lor. În acest fel, „demasificarea”, generată de o economie postindustrială, modelele de întreprinderi mici și mijlocii, independente sau inserate într-o rețea sau grup, implică, natural, o largă descentralizare și o veritabilă delegare³⁴.

³⁰ E. E. Schumacher, *Small is Beautiful. A Study of Economics as if People Mattered*, London, Blond and Briggs Ltd., 1973 (citată după ediția franceză, Paris, Éd. Contretemps, 1978, p. 67 și 74).

³¹ John Naisbitt, *Global Paradox*, New York, Avon Books, 1995, p. 5.

³² *Ibidem*, p. 8.

³³ Pierre Morin, *L'art du manager, de Babylon à l'Internet*, Paris, Les Éditions d'Organisation, 1997, p. 220.

³⁴ *Ibidem*, p. 216.

Întreprinderile mici și mijlocii (IMM) de tehnologie de vârf pot deveni competitori redutabili pe noile piețe³⁵.

În noul spațiu socio-economic, ce se construiește în Uniunea Europeană, întreprinderile mici și mijlocii au de jucat un rol strategic deosebit de important. Modul de participare a întreprinderilor mici și mijlocii este foarte diferit. Ele pot fi considerate chiar actori-cheie în procesele de inovare: „IMM sunt surse-cheie ale tehnologiei noi și, într-un număr tot mai mare, beneficiari-cheie ai aplicării acesteia, în convertirea acesteia în produse pe noile piețe”³⁶.

De la simpli furnizori de servicii și utilizatori ai rezultatelor cercetării, IMM sunt acum chemate și participă tot mai direct la promovarea însăși a inovației. Prevederile Uniunii Europene din cadrul celui de-al șaptelea Program Cadru stabilesc măsuri importante pentru sprijinirea IMM.

Întreprinderile mici și mijlocii joacă un rol esențial în sprijinirea dezvoltării durabile, prin capacitatea lor de a crea și menține numeroase „locuri de muncă dezirabile”³⁷. Dacă în marile întreprinderi inovarea poate acționa ca un „lichidator de locuri de muncă” (*job-killer*), întreprinderile mici și mijlocii pot să creeze numeroase noi locuri de muncă, prin procesele de transfer tehnologic și prin participarea lor la rețele de cooperare. „În prezent, două treimi din toate joburile europene din sectorul privat sunt oferite de cele 23 de milioane de IMM”³⁸.

Tabelul nr. 4

Prezentare sintetică a noului concept de IMM în Uniunea Europeană și în alte țări ale lumii

Indicatori	Uniunea Europeană	SUA	Japonia	România*
Ponderea IMM în totalul firmelor	99,7%	99,7%	99,7%	98,3%
Ponderea întreprinderilor mari în totalul firmelor	0,3%	0,3%	0,3%	1,07%
Ponderea populației angajate în IMM	70%	49%	67%	41%
Numărul mediu de persoane pe un IMM	5	3	5	5
Numărul mediu de persoane pe o întreprindere mare	1057,5	1119,4	975	864

Sursa: *Observatory of European SME's*, vol. 8/ 2003, European Commission

* Prelucrări după date ale INS (anul 2004)

³⁵ *Fifth Research Framework Programme Launched*, în „Innovation and Technology Transfer”, 1999, no. 2, p. 3.

³⁶ *Opportunities for SME's*, în „Innovation and Technology Transfer”, 1999, no. 3, p. 14.

³⁷ *Introduction*, în suplimentul pe luna februarie 1998 al revistei „Innovation and Technology Transfer”, dedicat special problemei „Inovație, creștere, locuri de muncă”, p. 3.

³⁸ *A Continent of Wheelers and Dealers*, „Euroabstracts”, 2006, December, Vol. 44, nr. 6, p. 4.

IMM reprezintă baza economică a țărilor din Uniunea Europeană, dar ele nu au forța economică și inovativă a întreprinderilor mari. Între anii 1998–2003, valoarea reală adăugată a crescut (la IMM) cu 2,1%, productivitatea muncii cu 1,9%, respectiv cu 2,7% partea din venituri datorată exporturilor a fost de 12% (IMM) față de 23% (la întreprinderile mari), valoarea adăugată pe o întreprindere a fost de 280 000 Euro (IMM) și de 126 050 000 Euro (la întreprinderile mari). Decalajul acesta impune o strânsă conexiune între IMM și marile întreprinderi, la care se atașează și unitățile de cercetare, învățământ etc. (în rețelele eterogene).

Importanța întreprinderilor mici și mijlocii în cadrul economiilor moderne vine, o dată în plus, să atenționeze asupra locului și rolului lor deosebit, ocupat în procesele de tranziție din România.

Noua „Lege privind stimularea întreprinzătorilor privați pentru înființarea și dezvoltarea întreprinderilor mici și mijlocii”³⁹ dă următoarea clasificare: microîntreprinderi, care au până la 9 salariați, întreprinderi mici, cu un număr între 10 și 49 de salariați, și întreprinderi mijlocii, care au între 50 și 249 de salariați. Este util de știut că, în cadrul Uniunii Europene⁴⁰, în anul 1998, întreprinderile mici și mijlocii erau definite în limita unui număr de până la 500 de salariați și că, începând cu anul 1999, definiția s-a schimbat și cuprinde întreprinderile cu mai puțin de 250 de salariați.

Se cuvine a sublinia importanța deosebită a articolului 16–1, care stabilește că: „guvernul sprijină activitatea de cercetare și inovare tehnologică, desfășurată de întreprinderile mici și mijlocii”⁴¹, prin măsuri menite a oferi acestora mijloace de cercetare, prin eforturi proprii sau în cooperare cu institutele de cercetare. Acest fapt oferă legii un caracter de modernitate și aliniere la tendințele prezente pe plan mondial. Ceea ce rămâne de făcut, ca un element esențial, constă în punerea în operă a acestor prevederi.

Legea prevede măsuri de pregătire profesională managerială a personalului, inițierea unor programe anuale de încurajare și de stimulare a înființării și dezvoltării IMM, facilități economico-financiare, fiscale, bancare etc.

Soarta IMM este direct legată de ansamblul economiei unei țări, de evoluția întreprinderilor în genere. Viitorul lor depinde, în mare măsură, de legăturile pe care le pot iniția și menține cu diverșii factori și actori sociali (furnizori, consumatori, unități de învățământ și cercetare, bănci, agenții guvernamentale și organizații nonguvernamentale etc.). În Occident, crearea diferitelor tipuri de rețele reprezintă un mijloc important în sprijinirea întreprinderilor mici și mijlocii. În România, crearea de asemenea rețele eterogene de cooperare întârzie, ceea ce pune IMM în mari dificultăți de supraviețuire și dezvoltare, acestora lipsindu-le, în mare măsură, resursele principale ale competitivității.

Cu toate că întreprinderile mici și mijlocii au de jucat un rol tot mai important, soarta lor nu poate și nu trebuie să fie idealizată. În procesele tot mai

³⁹ „Monitorul Oficial al României”, partea I, 1999, anul XI, nr. 349, 23 iulie.

⁴⁰ *European Research – a Growing Community*, în „Innovation and Technology Transfer”, 1999, no. 6, p. 4.

⁴¹ „Monitorul Oficial al României”, partea I, 1999, nr. 349, p. 4.

puternice de internaționalizare și globalizare a economiilor, nu numai cooperarea se înscrie ca o caracteristică majoră a economiilor de piață moderne, dar și concurența și lupta sunt tot atât de prezente în lumea contemporană.

Realitatea confirmă mereu teza referitoare la caracterul imperfect și limitat al mecanismelor de piață, cu toate consecințele majore care decurg din acest fapt.

Astfel, se cuvine a arăta că pe piață actorii au puteri foarte inegale. Atât timp cât concurența se desfășoară prin mijloacele „clasice” (creșterea productivității și scăderea prețului de cost, în cadrul producției bazate pe tehnologii mecanice), dimensiunile întreprinderilor joacă un rol important, chiar foarte important. Trecerea spre societățile cunoașterii centrate pe om, spre sisteme de producție cu un înalt grad de personalizare, aduce un nou factor major în procesele concurențiale: știința și tehnologiile bazate pe știință. În aceste condiții, inegalitatea competitorilor pe piață se modifică, deoarece marile companii pot concentra forțe masive în departamentele de cercetare-dezvoltare sau pot cumpăra rezultatele cercetării de la unitățile specializate. Datele confirmă această teză. Conform datelor Uniunii Europene, întreprinderile mari (și foarte mari) participă în cea mai mare măsură la cercetare-inovare. „Inovația tehnologică rapidă și continuă reprezintă, astăzi, elementul critic al competitivității în cadrul tuturor industriilor. Companiile bazate pe noua tehnologie joacă un rol cheie în convertirea rezultatelor cercetării academice și industriale în produse și procese inovative. Cei ce au succes se dezvoltă rapid și aceasta constituie sursa primară a noilor locuri de muncă”⁴². În afară de alți factori, ce favorizează inovația și, deci, competitivitatea, capitalul rămâne un element de bază. „Capitalul de risc” (capitalul investit în cercetare-dezvoltare) devine un factor important în menținerea și accentuarea unor inegalități, iar SUA este, încă, în măsură să asigure un volum superior în acest domeniu (față de Uniunea Europeană). „În mod paradoxal, Europa face cercetare fundamentală de excelență, dar ceva lipsește, atunci când trebuie s-o aplice. Ea inventează, dar are dificultăți în a converti invențiile sale în noi produse și patente și, prin extensie, în job-uri și bunăstare”⁴³. Analizele făcute de Uniunea Europeană pun în evidență, alături de această inegalitate, și o alta, marcantă, între întreprinderile (sau unele regiuni) din spațiul Uniunii Europene, în ceea ce privește capitalurile disponibile pentru cercetare-dezvoltare. De exemplu, în 1998, investițiile în Uniunea Europeană au fost de 1 100 milioane Euro, în timp ce în SUA ele au ajuns la 4 900 milioane⁴⁴. „Există mari diferențe între regiunile Europei, în ceea ce privește investițiile pentru cercetare, mai mult de jumătate din toate cheltuielile Uniunii pentru cercetare sunt aduse de 28 de regiuni din cele 150 existente, și nici una din acestea nu este din noile state membre. Sprijinul reciproc între regiuni devine astfel scopul esențial al rețelei *Innovating Regions in Europe* (IRE)”⁴⁵.

⁴² *Innovation = (Technology + People) + Capital*, „Innovation and Technology Transfer”, 1999, no. 6, p. 7.

⁴³ 2007–2013: *Seven Years of Innovation*, în „Euroabstracts”, 2006, December, Vol. 44, nr. 6, p. 8.

⁴⁴ *Innovation = (Technology + People) + Capital*, „Innovation and Technology Transfer”, no. 6, 1999, p. 6.

⁴⁵ *Initiatives to Boost Regional Innovation*, în „European Innovation”, 2005, September, p. 16.

În acest context, în fața întreprinderilor mici și mijlocii se profilează, complementar unor noi oportunități, noi tipuri de pericole.

Globalizarea poate aduce și rezultate bune, dar și mai puțin bune, chiar rele, în raport cu modul în care se realizează. În condițiile caracterului inegal și imperfect al piețelor, al puterii inegale a actorilor, ce dau acestor piețe substanța lor reală, globalizarea poate favoriza actorii mai puternici (țări, întreprinderi), în dauna celor mai slabi, generând „extinderea influenței unui mic număr de națiuni dominante asupra ansamblului piețelor financiare naționale”⁴⁶ și un posibil sentiment de insecuritate și incertitudine.

Ținând seama de aceste tendințe, unele favorabile, altele nefavorabile, întreprinderile mici și mijlocii nu pot fi lăsate să „se descurce” singure, tocmai pentru că ele pot face față cu greu unei competiții purtate cu mijloace inegale. De aceea, teoriile „clasice” liberale, ce puneau totul pe seama „jocului liber al piețelor”, sunt revizuite, tot mai mult vorbindu-se de rolul instituțiilor civile și al statelor democratice, de „corectare” a acțiunii piețelor, de asigurare a unor valori și norme menite a apăra interesele publice ale cetățenilor, pentru a construi tot mai mult o societate capabilă a genera o activitate economică eficientă și benefică și a îmbina criteriile eficacității cu cele socio-umane. Tocmai în acest sens acționează Uniunea Europeană, luând numeroase măsuri de sprijinire a IMM, în cadrul celui de al șaptelea Program Cadru (2007–2013).

Cel de-al șaptelea Program Cadru va fi structurat pe patru subprograme: *Cooperation, Ideas, People și Capacities*. Ca și în programele anterioare, IMM vor ocupa un loc central în cadrul acțiunilor care vor fi sprijinite. Spre exemplu, subprogramul *Capacities* are ca țintă consolidarea capacităților inovative ale IMM, prin măsuri diverse, cum ar fi dezvoltarea clusterelor regionale, îmbunătățirea infrastructurilor de cercetare, mai buna integrare a științei în societate, pentru care sunt prevăzute sume de 7,5 miliarde Euro.

Axat pe obiectivul major, cuprins în „Strategia Lisabona 2000”, FP7 se adresează tuturor țărilor Uniunii Europene, chemându-le la o mai bună folosire a oportunităților puse la dispoziția dezvoltării IMM.

Această orientare a Uniunii Europene trebuie să devină o trăsătură majoră și a politicilor noastre economice. Întreprinderile mici și mijlocii se cuvine a fi direct sprijinite și stimulate de către organismele statale. Alături de alte măsuri amintite, „guvernul sprijină activitatea de cercetare și inovare tehnologică desfășurată de întreprinderile mici și mijlocii producătoare de bunuri și servicii, precum și rezultatele cercetărilor din Programul național de cercetare”⁴⁷.

În același sens, anual, prin legea bugetului de stat se vor aloca fonduri pentru finanțarea programelor de dezvoltare și a măsurilor de sprijinire a întreprinderilor mici și mijlocii etc. Rămâne ca toate aceste prevederi să fie aplicate în practică.

⁴⁶ Pierre Bourdieu, *Contraoffensive*, București, Editura Meridiane, 1999, p. 42.

⁴⁷ „Monitorul Oficial al României”, partea I, 1999, anul XI, nr. 349, p. 4 (articolul 18).

ROMÂNIA RURALĂ ȘI EUROPA RURALĂ

IOANA PETRE

ABSTRACT

RURAL ROMANIA AND RURAL EUROPE

This study wishes to be a short X-ray of the social status of the Romanian population, with a special focus on the population in the rural areas, on the one hand and, on the other hand, of the population in the other 25 (26?) European states also with a special focus on the European rural areas. In fact, the study makes a comparison between the main indicators of the quality of life in Romania and in the other states of the European Union, particularly in rural Romania and rural Europe.

Key words: quality of life in rural environment, equality of chances between village and town, between rural Romania and rural Europe, the prospect of rural civilization revival in the new context of the European integration.

1. INTRODUCERE

A devenit deja comună afirmația că – dintotdeauna, ca și în zilele noastre – Europa s-a prezentat ca o entitate multistatală neomogenă și foarte diversă. Ea a fost și va continua să arate, multă vreme de aici înainte, ca un conglomerat de state cu viteze de dezvoltare socio-economică diferite, dar și cu o diversitate cultural-spirituală remarcabilă.

Din dorința de a le apropia cât mai mult cu putință în ceea ce privește standardele de dezvoltare socio-economică, s-a născut și a evoluat proiectul Uniunea Europeană, a cărui piatră de temelie a fost pusă la mijlocul secolului trecut. Imboldul inițial al acestei construcții suprastatale a fost nevoia tot mai presantă de a face față competiției economice – inclusiv în industrie și cercetare, în comerț, în finanțe, etc. – cu celelalte mari puteri ale vremii, care, treptat, au înflorit economic, după al doilea război mondial. Este vorba de SUA, URSS și sateliții săi, iar ulterior, de unele țări din spațiul asiatic, precum Japonia, Coreea de Sud, etc. (așa numiții „dragoni asiatici”).

De menționat că, cel puțin în plan intențional, proiectul Uniunea Europeană nu s-a dorit și nici acum nu se dorește a fi un modelator cultural-spiritual, nici măcar unul politic, pentru țările care au continuat să adere neîntrerupt la el. Dimpotrivă,

dacă din punct de vedere economic (în sensul lărgit al termenului) dezideratul, formulat ca atare, este unul de apropiere până la omogenizare (prin armonizare și solidaritate economică interstatală), din punct de vedere cultural, promotorii mai vechi sau mai noi ai proiectului european nu oboresc să stipuleze nevoia de menținere și stimulare a diversității și originalității fiecărei culturi naționale în parte. Sensul evoluției proiectului Uniunea Europeană a fost unul de creștere constantă, dar și de relansare, prin impulsuri periodice, dictate de diverse evenimente cu anvergură internațională. Un astfel de impuls de relansare a fost dispariția regimurilor comuniste din spațiul european, eveniment care a avut loc, după cum se știe, la începutul anilor '90.

Deși procesul s-a desfășurat exclusiv pe teritoriul european, totuși, se pare că startul relansării economice a fost pierdut de către Europa Occidentală și Răsăriteană – sau cel puțin întârziat câțiva ani –, coechipiere în efortul de înlăturare a comunismului – ca sistem – din țările din Centrul, Sud-Estul și Estul continentului. Paradoxal, indicatorii naționali de natură economico-financiară, inclusiv comercială, arată în mod convingător că SUA au fost, pentru început, principalele beneficiare ale revoluțiilor anticomuniste din Europa. Acest fapt a constituit un nou imbold de relansare a proiectului Uniunea Europeană, astfel că, începând cu cea de-a doua parte a anilor '90, mișcarea integratoare europeană devine tot mai amplă, lărgindu-și sfera de cuprindere cu încă 12 state, în două etape succesive.

România și-a manifestat încă de la mijlocul anilor '90 dorința de a deveni parte cu drepturi egale din constructul european, reușind finalmente acest lucru în ianuarie 2007, când, în mod formal, a fost inclusă în UE.

Din păcate, pentru ca procesul de integrare să fie realmente unul de succes, statul și societatea românească au de recuperat numeroase și imense handicapuri economice (și nu numai) față de celelalte 25 de țări, care au stagii mai mult sau mai puțin îndelungate de la reunirea lor sub stindardul Europei Unite.

Acum, România trebuie să se confrunte cu sintagma „Europa cu mai multe viteze” și să-și construiască strategii naționale de dezvoltare, capabile să o apropie de nivelurile atinse deja de celelalte state europene.

Unul dintre cele mai redutabile handicapuri, greu, dacă nu imposibil, de depășit, este, pentru România de astăzi, **starea socială a ruralului**, situație mult îngreunată de faptul că însăși România este o țară compusă din zone, regiuni și medii având viteze diferite de dezvoltare. Din acest punct de vedere, așa cum o demonstrează toți indicatorii naționali relevanți cu privire la situația economică și socială a țării, **apartenența la arealul rural sau urban diferențiază cel mai dramatic societatea românească de astăzi**. În acest sens, semnalele de alarmă trase de cercetările sociologice întreprinse în ultimii ani de Institutul de Sociologie al Academiei Române arată o Românie rurală aproape decuplată de la realitățile și imperatiivele secolului XXI. Disparitățile dintre sat și oraș, la oricare dintre indicatorii economici, demografici sau culturali pe care i-am pune în termeni de comparație, sunt remarcabile. Probabil că distanța socio-economică dintre satele și orașele

Pe ansamblu, populația europeană consideră, în proporție de 35%, că are o stare bună și foarte bună de sănătate, acest procent ascunzând însă mari diferențieri: spre exemplu, subiecții din Danemarca și din Irlanda apreciază că au o stare de sănătate bună sau foarte bună în proporție de 61%, în timp ce populația din Portugalia face asemenea aprecieri doar în proporție de 18%.

Autoaprecierea stării de sănătate din cea de a doua categorie de state (UE10) oscilează de la 68% apreciere pozitivă în Cipru, la 9% apreciere pozitivă în Letonia.

Între rural și urban se remarcă și de data aceasta mari diferențieri în aprecierea stării proprii de sănătate, cele mai mari discrepanțe apărând între ruralul și urbanul din țările aparținând categoriei a treia (UE3), inclusiv în România. Aici populația rurală apreciază în proporție de 16% că are o stare proastă de sănătate, aceeași apreciere fiind în urban doar de 7%.

Accesul la serviciile de sănătate prezintă o importanță covârșitoare în definirea unei calități acceptabile a vieții populației rurale, pe primul loc în serviciile de sănătate situându-se accesul la medic. S-au măsurat, în **trei grade de dificultate**, următoarele **impedimente** în accesul la serviciile medicale:

- 1) distanța mare față de cabinet, spital, clinică;
- 2) întârzierea sau amânarea programării;
- 3) timpul mare de așteptare în fața cabinetului;
- 4) costul ridicat al vizitei la doctor.

Se constată că accesul foarte dificil la serviciile medicale este cel mai puternic resimțit în Grecia, Italia, Portugalia (dintre țările EU15), dar mai ales în Bulgaria și în Turcia (dintre țările EU3).

Diferențierea zonelor rurale pe categorii de țări a scos în evidență, încă o dată, situația dificilă în care se plasează țările candidate, inclusiv România, și în privința accesului la serviciile medicale.

Corelarea pozitivă cu veniturile (cu cât acestea sunt mai ridicate, cu atât și accesul este mai ridicat), se constată, în țările din vechea Europă, în UE10, dar și în două din țările UE3, respectiv în România și Turcia; excepția a constituit-o Bulgaria, unde nivelul înalt al veniturilor nu se corelează pozitiv cu accesul mai facil la serviciile medicale.

Aprecierea serviciilor publice de sănătate pe o scală cu 10 trepte arată un nivel de satisfacție mai ridicat în țările din vechea Europă (UE15), în care media notelor de apreciere este de 6,4, aceasta fiind ceva mai scăzută în țările UE10 (5,0) și mai scăzută în UE3 (4,3).

Țările în care populația apreciază cel mai bine serviciile publice de sănătate au fost Austria (8,1), Belgia (7,6), Finlanda (7,3), Luxemburg (7,1) și Danemarca (7,0), iar notele cele mai scăzute în aprecierea serviciilor publice de sănătate au fost obținute în Turcia, Bulgaria, Slovacia, Polonia și Portugalia.

Alte cercetări realizate în ultimii ani, precum cea comandată de Eurostats' Labour Force⁴, arată că, în perioada 1991–2002, proporția celor care se ocupau cu

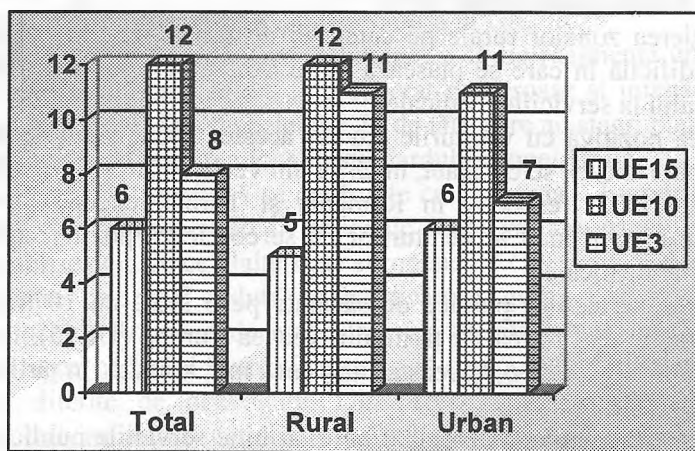
⁴ R. Anderson, *Quality of Life in Rural Europe*, op. cit., p. 26.

agricultura în Europa a scăzut de la 5,5% din forța de muncă la 4,1%. Practic, chiar dacă proporțiile diferă, tendința de scădere este prezentă în majoritatea țărilor europene dezvoltate. Acest lucru nu se întâmplă însă și în România, unde ponderea agricultorilor în populația ocupată era în anul 2002 de 53,1%, acest procent depășindu-l chiar și pe cel atins înainte de 1989. Această situație nu înseamnă însă că satul, economia rurală, nu trebuie revigorată printr-o dezvoltare durabilă. Dimpotrivă, dezvoltarea trebuie să continue, dar să se realizeze pe baze noi, prin strategii și priorități noi, care să includă și expansiunea inițiativelor în **sectoarele economice neagricole** din spațiul rural românesc.

În rapoartele Comisiei Europene citate mai înainte, sunt prezentate și informații privind *status*-ul ocupațional al populației rurale, orele de muncă prestate, calitatea mediului de muncă, lucrul în ture etc. Fără a insista asupra acestor indicatori, în cele ce urmează va fi prezentată o evaluare comparativă a **șomajului**. Astfel, pentru țările din UE15 și UE10 arealul rural, în cele mai multe cazuri, nu este foarte diferit de cel urban. Cu toate acestea, se pare că, într-o oarecare măsură ar exista unele probleme legate de ratele de șomaj (mai ridicate) în ruralul din Slovacia (12%), Lituania (18%), Letonia (14%) și Turcia (12%).

Graficul nr. 2

Șomajul în Europa (%)

(Sursa: R. Anderson, *Quality of Life in Rural Europe*, op. cit.)

Se pare că se află în dificultate mai ales **statele din categoria UE10, dar și cele din UE3, unde apare din nou cea mai mare diferență dintre rural și urban, inclusiv în România, în sensul că șomajul din rural este mult mai ridicat decât cel din urban.**

Timpul de muncă, în cazul ocupației principale, nu se diferențiază semnificativ între rural și urban, ci, mai cu seamă, între categorii de state. Astfel, în vechea Europă (UE15), fie ea rurală sau urbană, timpul de lucru este mai redus cu 5 ore față de UE10 și cu 10 ore față de țările din UE3, din care face parte și România.

Analiza **nivelului de educație și pregătire profesională** din ruralul Europei Occidentale arată, în mod clar, un prag mai scăzut, comparativ cu urbanul (cu excepția Germaniei, Olandei, Italiei și Portugaliei); la fel se întâmplă și în cazul țărilor din UE10, dar și din UE3, inclusiv în România. Astfel, dacă analizăm doar **pregătirea profesională permanentă sau perfecționarea în ocupație**, vom vedea că ea diferențiază marcant situația din cele trei categorii de țări: la întrebarea dacă au urmat în ultimul an vreun curs de pregătire, au răspuns pozitiv 21% din populația Europei Occidentale (UE15), 19% din populația din UE10 și doar 12% din populația din țările celei de-a treia categorii, din care facem și noi parte. Analiza diferențiată pe medii de rezidență reflectă situația gravă a ruralului din UE3, deci și din România, în care ponderea celor care au urmat orice fel de curs de pregătire sau perfecționare (în ultimul an) este de patru ori mai scăzută, comparativ cu ruralul UE15 sau din UE10. De altfel, nici urbanul din categoria a treia de țări nu prezintă procente mai convingătoare.

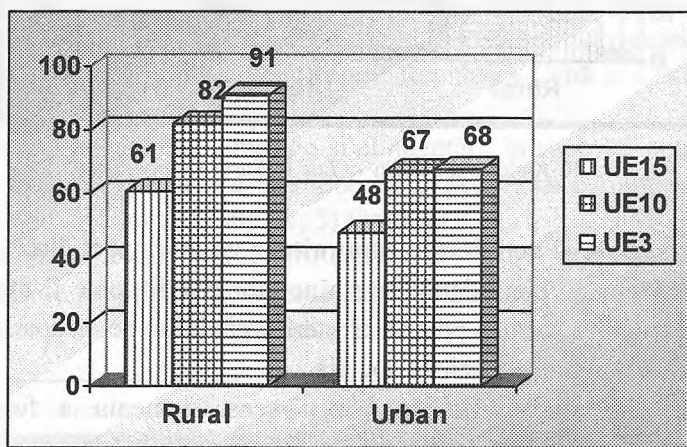
Exemplificăm cu situația țărilor cu procentajul cel mai ridicat de pregătire și perfecționare: Danemarca (34%), Suedia (37%), Slovenia (30%) și Estonia (31%).

Preocuparea cea mai slabă pentru educația permanentă o găsim în Bulgaria, Grecia și România.

În ceea ce privește **utilizarea Internetului**, acest indicator diferențiază spectaculos atât ruralul de urbanul european, cât și, mai cu seamă, cele trei categorii de state europene.

Graficul nr. 3

„Nu am folosit Internetul” (%)

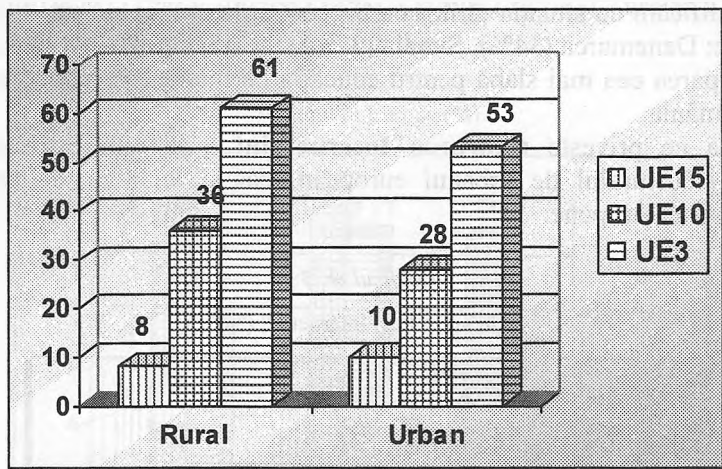
(Sursa: R. Anderson, *Quality of Life în Rural Europe*, op. cit.)

O posibilă explicație pentru utilizarea mai redusă a Internetului în mediul rural ar putea consta în faptul că populația rurală nu își permite cumpărarea unui calculator sau chiar accesarea Internetului în localurile speciale; o a doua explicație constă și în accesibilitatea mult mai redusă în arealul rural a rețelilor de Internet (acestea acoperă în mai mică măsură spațiul rural).

De altfel, disparitățile constatate mai sus apar și în cazul posesiei unui calculator personal. Conform graficului 4, diferențele dintre vechea și noua Europă apar mai clar ca niciodată la acest indicator: dacă în UE15 doar 9% dintre cei intervievați nu au calculator acasă, în țările din UE10 sau din UE3, cum este România, absența calculatorului este de 4–7 ori mai ridicată, iar ruralul deține în continuare ponderi mai ridicate, comparativ cu urbanul (la nedeținerea unui calculator), chiar dacă diferențierile nu sunt atât de spectaculoase ca între categoriile de țări.

Graficul nr. 4

„Nu am (nu îmi permit) un calculator acasă” (%)

(Sursa: R. Anderson, *Quality of Life în Rural Europe*, op. cit.)

Relațiile sociale și activitățile comunitare au un impact direct și important asupra calității vieții. O bună dezvoltare a acestor relații poate fi utilizată pentru dezvoltarea economiei locale, pentru creșterea gradului de ocupare a forței de muncă și pentru o mai bună coeziune socială.

Cuvântul sau conceptul-cheie pentru acest domeniu a fost considerat **capitalul social**. Acesta a fost operaționalizat prin mai mulți indicatori:

Tabelul nr. 1

Participarea la activitățile organizațiilor caritabile
sau de voluntariat în Europa (în luna precedentă)

	DA (%)		
	Total	Rural	Urban
EU15	14	14	13
EU10	7	6	8
EU3	3	3	4
Media	11	12	11

(Sursa: R. Anderson, *Quality of Life in Rural Europe*, op. cit.)

Diferențele dintre rural și urban nu sunt nici pe departe atât de importante ca cele dintre cele trei categorii de state europene: participarea socială și comunitară a populației din Europa Occidentala este de două ori mai mare față de cea din state UE10 și de aproape cinci ori mai mare față de statele din UE3, din care face parte și România.

În general, **frecventarea bisericii** (cel puțin o dată pe săptămână) este mai prezentă în Europa rurală (22%), comparativ cu Europa urbană (17%). Se remarcă, printr-o participare mai frecventă la biserică, populațiile rurale din Irlanda, Austria, Grecia, Portugalia, Polonia, Slovacia, Slovenia și Turcia, în timp ce populațiile din Anglia, Țările Nordice și Franța par a fi mai puțin religioase, atât cea urbană, cât și cea rurală. Societățile europene cu populația cea mai religioasă par a fi Malta, Polonia, Turcia și Irlanda.

În legătură cu indicatorul numit generic „locuire”⁵, se poate spune că mai mult de jumătate dintre locuitorii Europei au statut de proprietari ai casei în care locuiesc. Ba chiar, pentru anumite țări europene, ponderea proprietarilor depășește 80%. Este cazul Estoniei, Ungariei, Lituaniei, Slovaciei, Sloveniei, Bulgariei și României; există și trei importante excepții: Republica Cehă și Letonia (sub 50% proprietari).

Statutul de proprietar cunoaște și el nuanțări, în anumite state europene, la fel și cel de **chiriaș**: 1) proprietar fără ipotecă; 2) proprietar cu ipotecă; 3) chiriaș la particular; 4) chiriaș la municipalitate; 5) fără nici o chirie.

Iată diferențierile cele mai semnificative:

– statutul de proprietar cu ipotecă este comun, mai cu seamă în statele vest europene și mai puțin în sudul și răsăritul Europei;

⁵ European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, European Commission, Directorate – General for Employment and Social Affairs, *Perceptions of Living Conditions in an Enlarged Europe*, Luxemburg Office for Official Publications of the European Communities, 2004.

– dintre statele aparținând categoriei UE10, doar Cipru pare a avea caracteristicile Europei Occidentale (UE15);

– închirierea locuinței este mai frecventă în Franța, Grecia și Turcia, iar situația de închiriere de la municipalitate este mai des întâlnită în Olanda (42%), Marea Britanie (26%), Cehia (38%) și Letonia;

– acest tip de locuință (închirierea de la municipalitate) este aproape inexistent în cele trei țări din UE 3, de care aparține și România (sub 2%);

– statutul de „fără chirie” este întâlnit destul de rar, dar totuși se semnalează cazuri în Turcia, România, Lituania și Portugalia.

Locuirea într-o casă individuală (nu în bloc) este mai frecventă în arealul rural, comparativ cu cel urban. Această tendință prevalează în aproape toate țările europene, cu excepția Letoniei și Bulgariei; cele mai numeroase case individuale se pare că există în Austria, Germania și Polonia.

Tabelul nr. 2

Populația europeană care locuiește în propria casă
(după vârstă, mediu de rezidență și status ocupațional) – % –

		UE 15	UE 10	UE3
Total		60	72	67
Vârsta	18–34 ani	44	58	57
	35–64 ani	56	71	61
	65+ ani	67	78	89
Mediu de rezidență	Rural	70	83	81
	Urban	53	61	60
Status ocupațional al capului de familie	Domeniu managerial – profesional	71	81	66
	Alte activități nonmanuale	54	68	65
	Liber profesionist	73	79	67
	Fermier	83	96	77
	Muncitor calificat	57	66	70
	Muncitor necalificat	41	70	63

(Sursa: R. Anderson, *Quality of Life in Rural Europe*, op. cit.)

Conform datelor din tabelul anterior, așa cum era de așteptat, vârsta corelează pozitiv cu dobândirea statutului de proprietar de locuință: cu cât crește vârsta, crește și numărul de proprietari.

Tot din acest tabel, rezultă că în spațiul rural sunt mult mai numeroși proprietarii de locuințe, comparativ cu situația din urban – diferență de peste 20% între cele două medii.

Rezultă, de asemenea, că ocupațiile care favorizează dobândirea statutului de proprietar de locuință sunt cea de fermier, dar și domeniul managerial-profesional, muncitorii fiind mai rar proprietari de locuință.

Calitatea locuirii este dată nu numai de statutul de proprietar, ci și de mărimea spațiului de locuit, dintre europeni, cele mai mari probleme în legătură cu mărimea spațiului de locuit avându-le, în ordine descrescătoare, polonezii, letonii și românii (între 33% și 28%). De data aceasta însă, ruralul nu mai ocupă ultimul loc, orașul fiind, de regulă, deficitar la acest indicator.

Un alt aspect, deosebit de relevant pentru o calitate adecvată a vieții, îl reprezintă dotarea locuinței cu diferite facilități și, în primul rând, dotarea cu toalete în interiorul locuinței.

Tabelul nr. 3

Gospodării care nu au în interiorul locuinței toalete racordate la sistemul de canalizare (după vârstă și mediul de rezidență) – % –

	Total	Vârsta					Mediul de rezidență	
		18–24 ani	25–34 ani	35–49 ani	50–64 ani	65+ ani	Rural	Urban
UE 15	1	1	1	1	2	2	2	1
UE 10	10	6	9	9	12	14	15	6
UE 3	21	15	18	20	26	35	28	7

(Sursa: R. Anderson, *Quality of Life in Rural Europe*, op. cit.)

Lipsa toaletei racordate la canalizare în interiorul casei poate fi privită nu doar ca un simplu indiciu al condițiilor sărace de locuire, ci ca un indicator ce relevă un standard foarte scăzut de viață.

Diferențele existente între cele trei categorii de țări sunt remarcabile, cele mai dezavantajate fiind, și de această dată, țările din UE3, din care face parte și România.

Ruralul din toate categoriile de țări prezintă valori mai ridicate la absența dotărilor de acest tip.

În interiorul EU15, apar totuși țări, precum Portugalia, Grecia și Belgia, care suferă de absența toaletei (vorbim totuși doar de maximum 7% din populație). O situație mai rea o au statele din UE10 (între 20–45%) și foarte rea țările din UE3

(unde, spre exemplu, mai bine de jumătate din populația rurală din România și Bulgaria nu are toalete în locuință).

O mare parte din populația vest-europeană este preocupată de **siguranța individuală în spațiul comunității**, în special pe timpul nopții, sentimentul de nesiguranță fiind mai acut în arealul urban, comparativ cu cel rural. De asemenea, sunt mari probleme și în țările recent integrate. Pentru această categorie, gradul cel mai puternic de nesiguranță apare la populațiile din Lituania, Letonia, Estonia, Bulgaria, România, Turcia și Ungaria.

Sentimentul de **satisfacție generală de viață** reprezintă un gen de **indicator subiectiv complex**, în care este reflectată satisfacerea majorității nevoilor indivizilor.

Analiza **gradului de satisfacție generală**, la populația din cele trei categorii de state europene, arată că populațiile europene occidentale și cele din UE10 au medii mai ridicate, comparativ cu populațiile din țările UE3 (inclusiv din România).

Dacă insatisfacția este mai mare, nu același lucru se poate spune despre starea de optimism în legătură cu viitorul. Aceasta este mai ridicată în țările din UE3, comparativ cu cele din UE15 și UE10.

Apar, de asemenea, diferențieri în starea de optimism a populației din UE, între arealul urban și cel rural: populația urbană pare a fi în general mai optimistă în legătură cu viitorul, iar populația rurală, dimpotrivă, privește cu mai mare scepticism spre viitor.

3. CONCLUZII

Rapoartele Comisiilor Europene reflectă, în mod evident, existența unei Europe cu cel puțin trei viteze, iar, în interiorul său, o Europa rurală și una urbană, care prezintă mari disparități în privința calității vieții populației.

România în ansamblu se situează, la majoritatea indicatorilor de calitate a vieții, în urma celorlalte state membre UE, mai vechi sau mai noi, ca de altfel și România rurală comparativ cu Europa rurală.

Despre același lucru vorbesc și concluziile cercetărilor întreprinse de Institutul de Sociologie al Academiei Române. Ele se constituie în veritabile semnale de alarmă, în legătură cu **degradarea calității potențialului uman al satului românesc. Sărăcirea, scăderea stocului educativ, creșterea dramatică a indicilor de morbiditate și de mortalitate la populația rurală românească** sunt numai câteva din elementele sociale de alertă, care trebuie să stea în atenția celor care formulează acum strategii naționale de dezvoltare și de integrare europeană.

Accesul mai echitabil al satelor la resursele dezvoltării, inclusiv accesul la fondurile puse la dispoziție de către Uniunea Europeană, pentru optimizarea agriculturii și a vieții satului în general, ar trebui să devină prioritară pentru guvernanți, cu atât mai mult cu cât este vorba de aproape jumătate din populația țării și de mai bine de jumătate din teritoriul său. Acest lucru va trebui să pornească tocmai de la constatarea că, **practic, în ultimii 17 ani, nu a fost implementată nicio politică rurală specifică cu real impact asupra dezvoltării comunităților rurale.**

BIBLIOGRAFIE

1. ANDERSON, R., *Quality of Life in Rural Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Wyatville Road, Dublin, 18, 2004,
2. ANDERSON, C.J., CALTENTHRAEER, K., *The Dynamics of Public Opinion toward European Integration, 1973–1993*, în rev. „European Journal of International Relations”, 1996, vol. 2, nr. 2, p. 175–199.
3. ANDERSON, C.J., *When in Doubt Use Proxies: Attitudes Toward Domestic Politics and Support for European Integration*, în rev. „Comparative Political Studies”, 1998, nr. 31(5), p. 569–601.
4. BĂDESCU, ILIE (coord.), *Viața și moartea în satul românesc*, București, Editura Mica Valahie, 2006.
5. BECKER, S.G., *Capitalul uman. O analiză teoretică și empirică cu referire specială la educație*, București, Editura All, 1997.
6. BELAT, C., *Les logiques sociologiques de soutien au processus d'integration européenne: éléments d'interprétation*, în „Revue Internationale de Politique Comparée”, 2002, vol. 9, nr. 1, p. 11–19.
7. BOLDRIN, M., CANOVA, F., *Inequalities and Convergence Recordering European Regional Politics*, Economic Policy, 2001.
8. BOLLEN, F., HARTWIG, I., NICOLAIDES, P., *Fondurile structurale ale UE dincolo de Agenda 2000. Reformă și implicații pentru actualele și viitoarele state membre*, București, Editura Economică, 2001.
9. CARRUBA, C. J., *Net financial transfer in the European Union*, în „Journal of Politics”, 1997, 59(2), p. 469–496.
10. CARRUBA, C. J., *The Electoral Connection in the European Union Politics*, în „Journal of Politics”, 2001, 63(1), p. 141–158.
11. CAUTRAS, B., GRÜNBERG, G., *Les attitudes à l'égard de la construction européenne traduisent-elles un biais élitiste et si oui, comment l'expliquer?*, Colloque de l'AFSP, „Une Europe des élites?”, Bordeaux, 27–29 aprilie, 2006.
12. DAHRENDORF, R., *Conflict social modern. Eseu despre politica libertății*, București, Editura Humanitas, 1996.
13. DOBRESCU, P., *Europa cu mai multe viteze: tentații și vulnerabilitate*, în vol. *Aderarea României la Uniunea Europeană. Bătălia cu timpul*, Simpozion Științific Internațional, București, Editura Economică, 2004.
14. GABEL, M., *Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories*, în „Journal of Politics”, 1998, 60(2), p. 333–354.
15. GOLDIN, J., WINTERS, L.A., *The Economics of Sustainable Development*, OECE ICEPR, Cambridge University Press, 1995.
16. HALLET, M., *National and Regional Development in Central and Eastern Europe: Implications for EU Structural Assistance*, în „Economic Papers”, 1997, nr. 120.
17. HELD, H., MCGREW, A., GOLDBLATT, D., PERSATON, J., *Transferuri globale. Politică, economie și cultură*, Iași, Editura Polirom, 2004.
18. JANSEN, J.H., *Postmaterialism Cognitive Mobilisation and Public Support for European Integration*, în „British Journal of Political Science”, 1991, nr. 21(2), p. 443–468.
19. MARKS, G., HOOGHE, L., *Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration?*, în rev. „Political Science and Politics”, 2004, 37(3), p. 415–420.
20. MCLAREN, L., *Public Support for European Union: Cost/Benefit Analysis Perceived as Cultural Threat?*, în „Journal of Politics”, 2002, 64(2), p. 551–566.
21. PAUL, T.V., HALL, J. (coord.), *International Order and the Future of World Politics*, Cambridge University Press, 1999.
22. PĂUN, O., *Restructurarea agriculturii și dezvoltarea rurală în România în vederea aderării la UE*, Timișoara, Editura Agroprint, 2000.

23. POND, E., *Renașterea Europei*, Târgoviște, Editura Pandora XX, 2003.
24. POPEȚI, C., *Paradigma europeană. Provocările construcției europene*, Timișoara, Editura Eurobit, 1999.
25. PRODI, R., *O viziune asupra Europei*, Iași, Editura Polirom, 2001.
26. RĂDULESCU, C.V., *Politica dezvoltării rurale în contextul integrării europene*, în vol. *Aderarea României la UE. Bătălia cu timpul*, București, Editura Economică, 2004.
27. SANCHEZ-CUENCA, IGNACIO, *The Political Basis of Support for European Integration*, în rev. „European Union Politics”, 2000, nr.1(2), p. 147–171.
28. SOMTON, R., *Vestul și restul*, București, Editura Humanitas, 2004.
29. STERN, S., SELIGMAN, E. (eds.), *Desperately Seeking Europe*, Archetype Publication Ltd., 2003.
30. * * European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs, *Perceptions of Living Conditions in an Enlarged Europe*, Luxembourg Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
31. * * European Commission, *The Future of Rural Areas in The CEE New Member States*, Report by the network of independent agricultural experts in the CEE candidates countries, Brussels, 2004.

ANALIZA DISPARITĂȚILOR REGIONALE ȘI INTERJUDEȚENE PRIVIND POTENȚIALUL DE DEZVOLTARE AL RURALULUI ROMÂNESC

VERONICA DUMITRAȘCU

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF REGIONAL AND INTER-COUNTY DISPARITIES WITH REGARD TO THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE ROMANIAN RURAL ENVIRONMENT

This article emphasizes the problem of Romanian villages concerning their socio-economic and demographic changes in the context of European integration. The increase of infant mortality, the fall of birth and fertility rates together with the increase of emigration lead to so-called "the processual model of spiritual defeated villages" (concept used by professor Ilie Bădescu), villages which are not anymore in abnormal phase but in a functional crisis. In this respect, the most important thing for the improvement of the so-called strategy of demographic processes is to fill our knowledge about demographic and socio-economic realities of rural communities and to make valid demographic projections in accordance with these realities. Demographic processes are a good indicator for the health of rural communities, and, for this reason, the construction of the development index must take into account demographic realities of the villages together with their economic, locative and human capital.

Key words: development, extreme poverty, subjective poverty, community resources, index of development.

Dezvoltarea este un fenomen complex, dinamic și greu de definit, un factor dinamic și, în același timp, un factor de relație, deoarece putem vorbi de dezvoltare mai ales la nivelul comunității, în timp sau/și în relație cu alte comunități.

Bazată, în principal, pe premisele teoretice ale funcționalismului structural, dezvoltarea este înțeleasă ca un răspuns la schimbările sociale ce au marcat trecerea de la tradițional la modern. Teoriile dezvoltării și deci ale schimbării sociale au în comun apartenența la paradigma tranziției. Paradigma tranziției și a sociologiei dezvoltării au fost analizate în cadrul teoriilor modernizării. „Teza de bază a teoriilor modernizării este aceea că un contact între societățile relativ modernizate și cele relativ nonmodernizate acționează ca o cauză care imprimă schimbărilor sociale o direcție unică, fixată de modelul societății modernizate și efecte de ireversibilă dezvoltare. Această teză deschide perspectiva spre familia teoriilor dependenței și subdezvoltării.

Teza modernistă susține că influența occidentală duce la modernizare, pe când teza teoriilor dependenței asociază influențele occidentale cu subdezvoltarea și cu o gândire mai mult prin imitație decât prin originalitate”. Modernizarea apare ca un „solvent social universal” și, totodată, ca un factor al dezvoltării¹.

Sociologia dezvoltării rurale s-a cristalizat ca disciplină care are ca obiect studiul procesului real de dezvoltare a ruralului, investigarea directă a comunității rurale din perspectiva înaintării spre noi standarde de existență.

Studiul dezvoltării rurale poate duce la elaborarea unei paradigme, în care să se îmbine modelul economic cu cel socio-uman, un model care să ducă la diagnosticarea vieții mediului rural. În acest sens, indicele dezvoltării comunitare surprinde atât calitatea vieții rurale cât și potențialul de dezvoltare al ruralului.

„Comunitatea rurală este un organism viu, bine integrat”², (așa cum sublinia și sociologul Ferdinand Tonnies), care trăiește și asimilează toate schimbările ce se desfășoară la nivel societal. De aceea, dezvoltarea are în vedere transformările care au loc în timp și în raport cu alte comunități.

Dacă vorbim de dezvoltare la nivelul comunității rurale, este necesar să luăm în calcul disparitățile care apar în timp, în plan structural și funcțional. Disparitățile care apar între regiuni și medii de rezidență arată o latură a sărăciei comunităților.

1. DISPARITĂȚILE FUNCȚIONALE ALE SĂRĂCIEI SEVERE ÎN RURALUL ROMÂNESC

Nu putem vorbi de dezvoltare, fără a lua în calcul nivelul de sărăcie al ruralului în contextul integrării europene. Cercetările asupra sărăciei arată că există un procent de 5% din populația României pentru care mediile lunare nu acoperă ceea ce s-a determinat a fi minimumul necesar de consum alimentară³. Segmentul celor afectați de sărăcie a crescut între 1995 și 2001, cu cel puțin 5 puncte procentuale, situându-se în jurul valorii de 30%⁴.

Sărăcia absolută semnifică diminuarea accesului populației la resursele de bază ale dezvoltării umane și integrării sociale. După 1990, conceptul de sărăcie absolută a ieșit din atenția decidenților, privind formularea politicilor antisărăcie, și s-au impus conceptele de sărăcie extremă/sărăcie severă.

Măsurarea sărăciei extreme/severe se calculează folosind indicatori de genul „populația care trăiește cu mai puțin de 1 USD/persoană/zi”. Pragul sărăciei severe,

¹ Ilie Bădescu, Prelegerea 11, *Dezvoltare și subdezvoltare comunitară. Noi teorii sociologice, în Comunitate și devianță – teorii, metode, dosare sociale* – suport de curs, Master: Devianță, Criminalitate, Prevenire și Intervenție Socială, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București, 2005, p.124.

² Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1993, p.128.

³ Simona Ilie, *Sărăcie și excluziune socială – Raport privind serviciile sociale*, realizat în cadrul proiectului *Interațiunea sărăcie – excluziune socială*, finanțat de MMSSF și BM în „Calitatea vieții”, 2003, nr. 3–4.

⁴ *Ibidem*.

determinat de Banca Mondială în 2003, era de 1 060 658 ROL, adică 1 USD/persoană/zi. Pragul de subzistență, calculat de ICCV era de 1 935 756,75 ROL în urban și 1 743 207,25 ROL în rural⁵.

Tabelul nr. 1

Pragul de sărăcie utilizat de BM și calculat cu metoda normativă

Pragul de sărăcie extremă utilizat de BM – decembrie 2002	Pragul de sărăcie utilizat de BM – decembrie 2002	Prag de subzistență calculat cu metoda normativă – ianuarie 2003	Prag minim decent calculat cu metoda normativă – ianuarie 2003
1USD/persoană/zi	1,5 USD/persoană/zi	În urban – 1,9 USD/zi	Urban – 2,7 USD/persoană/zi
		În rural – 1,75 USD /zi	Rural – 2,4USD/persoană/zi

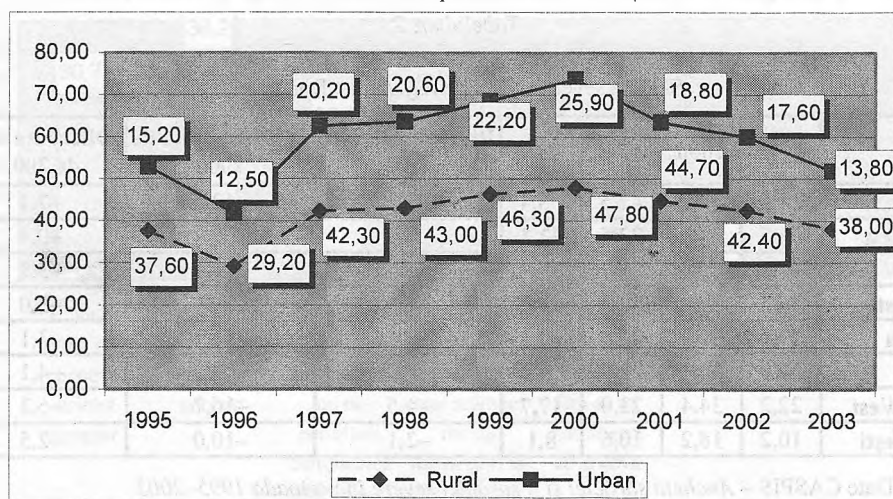
Pentru o persoană care are o familie de 4 persoane.

Studiul s-a realizat pe baza Raportului Băncii Mondiale de evaluare a sărăciei, România, 2003.

Pentru a supraviețui, o familie de patru persoane are nevoie în rural de mai mult de 1,5 USD iar pentru un trai decent, de 2,4 USD/persoană/zi. Consumul săracilor se situează însă aproape de pragul sărăciei, iar cei mai mulți săraci se regăsesc în rural, iar dacă riscul sărăciei este mai mare în rural, în urban, sărăcia este mai profundă, regăsindu-se prin deficit de consum.

Graficul nr. 1

Dinamica sărăciei pe medii de rezidență

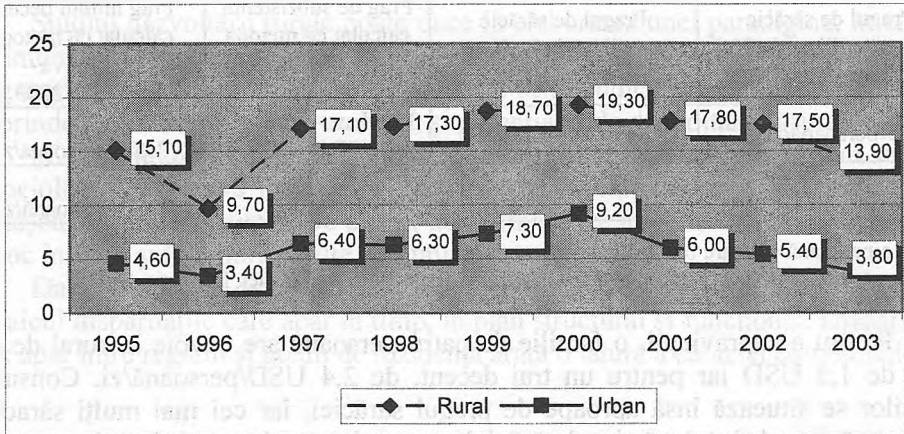
Sursa: Date CASPIS – Ancheta sărăciei și a sărăciei severe în perioada 1995–2003

⁵ Mariana Stanciu, *Considerații asupra cercetărilor privind sărăcia extremă*, în „Calitatea vieții”, 2004, nr. 3–4.

Se constată o sărăcie mult mai mare în rural, atingând cote maxime în anii 2000–2001, (47,8% și 44,7%); valorile au mai scăzut către 2003, însă nu foarte mult, ajungând la o valoare de 38% în rural, față de 13,8% în urban (date Caspis).

Graficul nr. 2

Dinamica sărăciei severe pe medii de rezidență

Sursa: Date CASPIS – *Ancheta sărăciei și a sărăciei severe în perioada 1995–2003*

Privind sărăcia severă, datele arată că aceasta a mai scăzut, atât în urban, cât și în rural, ajungând de la 18–19% în 2000–2001, la 14% în 2003, în rural.

Tabelul nr. 2

Sărăcia severă pe marile regiuni ale României

	1995	2000	2002	2003	Diferența față de 1995	Diferența față de 2000	Diferența față de 2002
Nord-Est	37,5	48,5	42,5	35,4	-2,1	-13,0	-7,1
Sud-Vest	28,5	34,5	32,5	32,1	3,6	-2,4	-0,4
Sud	27,6	40,0	33,1	29,9	2,2	-10,1	-3,2
Sud-Est	26,3	38,4	32,3	29,2	2,9	-9,2	-3,0
Centru	23,9	31,4	23,4	20,3	-3,6	-11,1	-3,1
Vest	17,9	30,1	22,2	18,1	0,2	-12,0	-4,1
Nord-Vest	22,2	34,4	23,0	17,7	-4,5	-16,7	-5,3
București	10,2	18,2	10,6	8,1	-2,1	-10,0	-2,5

Sursa: Date CASPIS – *Ancheta sărăciei și a sărăciei severe în perioada 1995–2003*

Se observă că, între 1995–2003, sărăcia severă a atins cote maxime în mai toate regiunile țării, însă cea mai mare valoare se înregistrează în zona de nord-est a țării, zonă care se confruntă cu mari probleme privind capitalul uman,

infrastructura rurală, număr mare de șomeri, migrație. Cote alarmante privind sărăcia severă s-a înregistrat în perioada 2000–2002, aceasta a mai scăzut în 2003, însă, în continuare, se menține la valori ridicate.

Dacă am trasa o hartă a sărăciei severe, am putea cuprinde ca zone alarmante partea de nord-est, sud-vest, sud și sud-est. Este ca un arc care se întinde de-a lungul Carpaților. Cote mai mici ale sărăciei extreme se regăsesc în București și zona de nord-vest a țării.

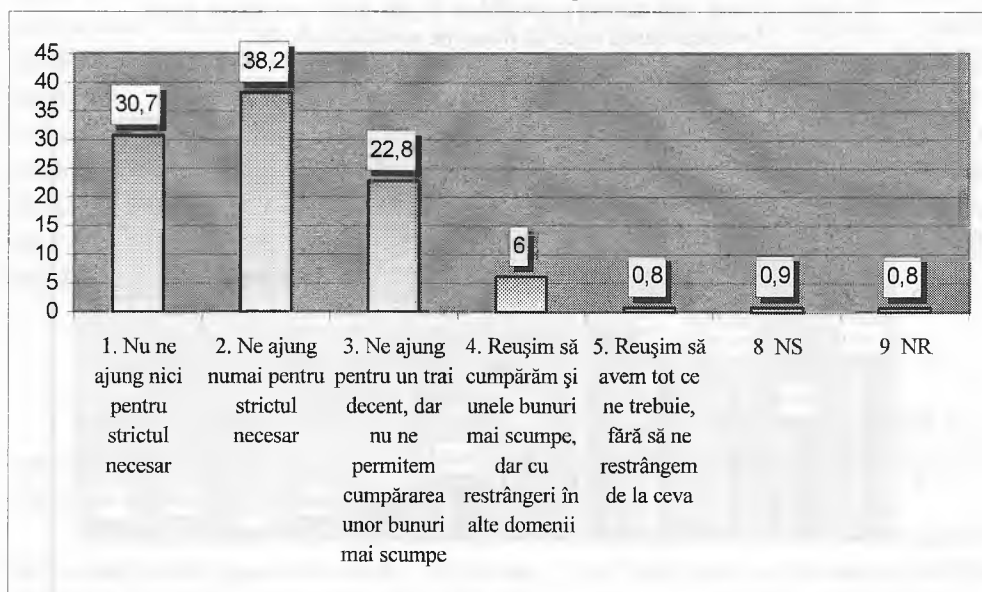
2. SĂRĂCIA SUBIECTIVĂ

Sărăcia subiectivă este o modalitate de conceptualizare a sărăciei pornind de la reprezentările indivizilor asupra acestui fenomen.

Fenomenul sărăciei ține și de percepția indivizilor, exprimată ca apreciere a veniturilor. Datele sunt preluate din Eurobarometrul rural, din septembrie 2005. Proporția celor care spun că veniturile le ajung doar pentru strictul necesar este cea mai mare, de 38%, iar proporția celor care spun că nu le ajung nici pentru strictul necesar este de 31%. După cum se vede, există o polaritate între cei care apreciază că veniturile nu le ajung nici pentru strictul necesar și între cei care reușesc să-și procure tot ce au nevoie.

Graficul nr. 3

Cum apreciați veniturile actuale ale gospodăriei dumneavoastră?

Sursa: Eurobarometrul rural, septembrie 2005.

Tabelul nr. 3

Cum apreciați veniturile actuale ale gospodăriei dumneavoastră?

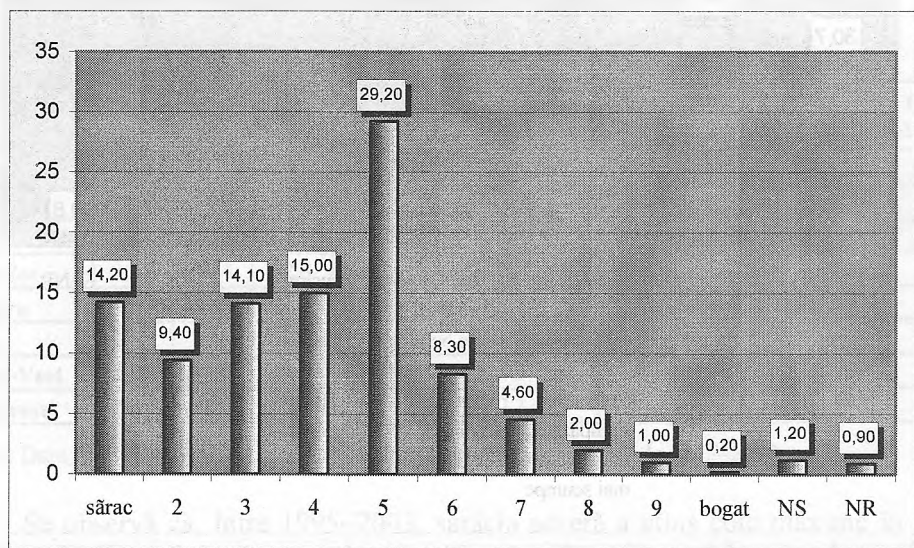
	Frecvențe	Procent
1. Nu ne ajung nici pentru strictul necesar	612	30,7
2. Ne ajung numai pentru strictul necesar	762	38,2
3. Ne ajung pentru un trai decent, dar nu ne permitem cumpărarea unor bunuri mai scumpe	454	22,8
4. Reușim să cumpărăm și unele bunuri mai scumpe, dar cu restrângeri în alte domenii	119	6,0
5. Reușim să avem tot ce ne trebuie, fără să ne restrângem de la ceva	16	0,8
8. NS	17	0,9
9. NR	15	0,8
Total	1995	100,0

Sursa: Eurobarometrul rural, septembrie 2005

Putem corela reprezentările subiective ale indivizilor cu situarea acestora pe scala sărăciei.

Graficul nr. 4

În orice societate, unii oameni se consideră bogați, alții se consideră săraci.
Dumneavoastră unde vă situați pe următoarea scală?

Sursa: Eurobarometrul rural, septembrie 2005

Tabelul nr. 4

În orice societate, unii oameni se consideră bogați, alții se consideră săraci.
Dumneavoastră unde vă situați pe următoarea scală?

	Frecvență	Procent
sărac	283	14,2
2	188	9,4
3	282	14,1
4	299	15,0
5	583	29,2
6	165	8,3
7	92	4,6
8	40	2,0
9	19	1,0
bogat	3	0,2
NS	24	1,2
NR	17	0,9
Total	1995	100,0

Sursa: Prelucrări după Eurobarometrul rural, septembrie 2005

Se observă că, în general, oamenii au tendința de a se situa spre mijlocul scalei, deși în aprecierea veniturilor cei mai mulți declară că le ajung doar pentru strictul necesar. Oamenii evită să se autoeticheteze ca fiind săraci și preferă o variantă de mijloc, modul distribuției fiind egal cu 5. Atribuirea unei etichete ca fiind sărac poate duce la o anumită stigmă care e foarte rezistentă la schimbare. Aprecierea subiectivă a sărăciei nu ține doar de venituri, de aspectul material. Sărăcia ține de o serie de alți factori sociali, legați de interacțiunile sociale și, de asemenea, de comparația cu ceilalți în viața de zi cu zi sau în cadrul relațiilor de muncă, de satisfacția cu viața de familie și cu locuința. Dar, de cele mai multe ori, sărăcia subiectivă ține de relația cu veniturile, resursele materiale, fiind și mai ușor de cuantificat și măsurat și, în general, indivizii percep situația sărăciei în funcție de consumul din trecut și din prezent, consumul însemnând atât veniturile lor cât și produsele din gospodărie, autoconsumul.

3. DISPARITĂȚI SOCIO-DEMOGRAFICE ALE SĂRĂCIEI RURALE

Dezvoltarea unei comunități depinde de factorii economici și sociali, dar, în analiza ei, trebuie să se țină seama, în primul rând, de factorii demografici care surprind atât starea unei populații la un moment dat cât și mișcarea ei.

Privind fenomenele socio-demografice, putem analiza ruralul din perspectiva indicatorilor vieții, natalitatea și fertilitatea, și ai indicatorilor morții, mortalitatea infantilă și mortalitatea generală. De asemenea, pentru a diagnostica mișcarea populației, este necesară analiza ratei emigrației.

Calitatea vieții socio-demografice comunitare este cu atât mai bună, cu cât ratele de mortalitate infantilă și emigrare au valori reduse. Am analizat calitatea vieții demografice comunitare din perspectiva a trei indicatori: rata natalității, rata mortalității infantile și rata emigrației.

Rata natalității este o măsură compozită. În condiții de sărăcie și la un nivel redus de instrucție, tinde să aibă valori mari. Uitându-ne la evoluția ratei natalității constatăm că se înregistrează o scădere a acestui indicator, un fapt îngrijorător pentru ruralul românesc: de la o rată a natalității de 11,5 în 2001, scade la o rată de 10,9 în 2002, crește iarăși la 11 în 2003 și, apoi, scade, ajungând în 2005 la o rată a natalității de 10,1 de născuți vii la mia de locuitori.

Tabelul nr. 5

Principali indicatori demografici în mediul rural (2001–2005)

Indicatori	Natalitatea (născuți vii la 100 locuitori)	Mortalitatea (decedați la 1000 de locuitori)	Mortalitatea infantilă (decedați sub un an la 1000 de născuți vii)	Fertilitatea (născuți vii la 1000 de femei fertile)	Rata emigrației calculată la 1000 de locuitori
Anul 2001	11,5	14,6	20,9	54,0	***
Anul 2002	10,9	15,5	19,0	51,5	13,3
Anul 2003	11,0	15,2	19,4	51,6	14,2
Anul 2004	10,5	15,5	21,1	49,0	16,9
Anul 2005	10,1	15,9	18,9	***	12,7

*** nu există date disponibile

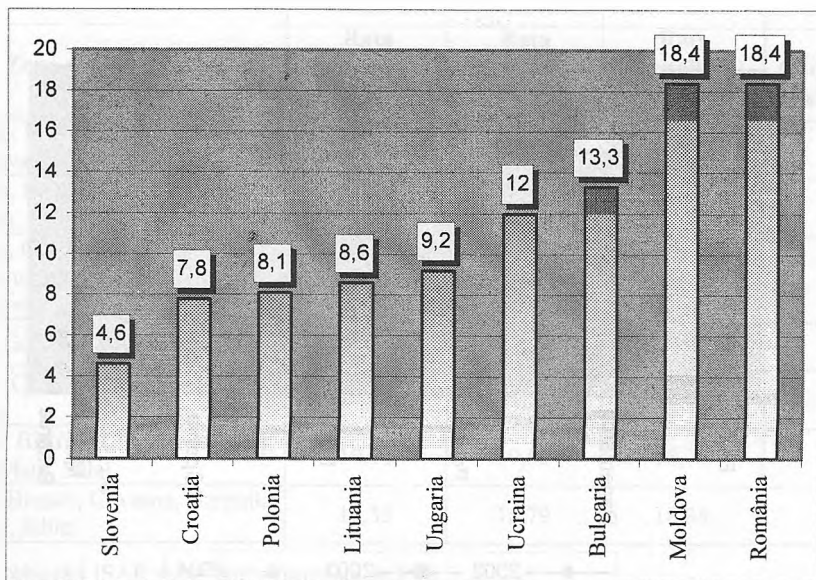
Sursa: Prelucrări ale ISAR pe baza datelor furnizate de INS

Semnele vitale ale vieții satului scad, fapt îngrijorător, mai ales că avem o rată a mortalității infantile din ce în ce mai ridicată și o rată a emigrației tot mai mare. Cea mai mare valoare a ratei mortalității infantile se înregistrează în 2004, 21,1 la mia de născuți vii, față de 2002–2003, în care era o pondere de 19 la mia de născuți vii. În 2005, rata mortalității infantile a mai scăzut, dar valoarea tot se mai menține ridicată. Cea mai mare rată a emigrației s-a înregistrat la nivelul anului 2004, iar în 2005 ea cunoaște o ușoară scădere.

În 2001, România, ca și Republica Moldova, era țara cu valorile cele mai mari ale mortalității infantile (18,4 la mia de locuitori). Valori la fel de mari se înregistrau în Bulgaria și Ucraina. Putem spune că țările din Estul Europei au valorile cele mai mari ale mortalității infantile, observându-se o creștere a acestui indicator dinspre Occident spre Orient.

Graficul nr. 5

Mortalitatea infantilă în țările din Europa Centrală și de Est în 2001

Sursa: Date preluate de la UNICEF

Tabelul nr. 6

Mortalitatea infantilă pe țări și ani

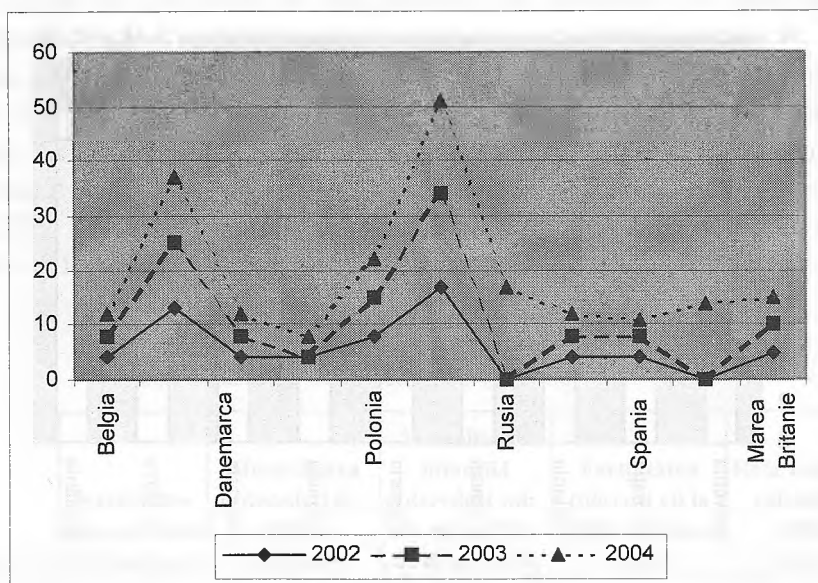
Țări	2002	2003	2004
Belgia	4	4	4
Bulgaria	13	12	12
Danemarca	4	4	4
Franța	4	..	4
Polonia	8	7	7
România	17	17	17
Federația Rusă	17
Slovenia	4	4	4
Spania	4	4	3
Ucraina	14
Marea Britanie	5	5	5

.. nu există date disponibile

Sursa: Indicatori ai Dezvoltării Umane, Banca Mondială

Graficul nr.6

Mortalitatea infantilă pe țări și ani

Sursa: *Indicatori ai Dezvoltării Umane*, Banca Mondială

Din 2002 până în 2004, cea mai mare rată a mortalității infantile se înregistrează în România, peste 17 la mia de născuți-vii. Rata mortalității infantile se menține ridicată în Ucraina și în Rusia, înregistrându-se, în 2004, o rată de 17 la mia de născuți vii. Bulgaria, țară nou intrată în Uniunea Europeană, ca și țara noastră, are, și ea, o rată a mortalității infantile ridicată, deși, din 2002 până în anul 2004, s-a înregistrat o scădere a acestei rate.

Țara noastră rămâne și în statisticile anului 2002, 2003 și în primele luni ale anului 2004 pe primul loc privind rata foarte mare a mortalității infantile⁶.

4. RATA MORTALITĂȚII INFANTILE PE JUDEȚE ȘI REGIUNI LA NIVELUL ANILOR 2002, 2003, 2004 ȘI 2005. DISPARITĂȚI DEMOGRAFICE REGIONALE ȘI INTERJUDEȚENE

Rata mortalității infantile, obținută prin raportarea decedaților sub 1 an la 1 000 de născuți vii, deși este fenomenul demografic cel mai legat de latura biologică a ființei umane, este puternic influențată de factorii sociali. În țările dezvoltate, valoarea indicelui este sub 10 la 1 000 de născuți vii⁷.

⁶ *Cauzele medico-sociale ale mortalității copiilor sub 5 ani la domiciliul și în primele 24 ore de la internare* – UNICEF, www.unicef.org

⁷ Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *op. cit.*, p. 374.

Tabelul nr. 7

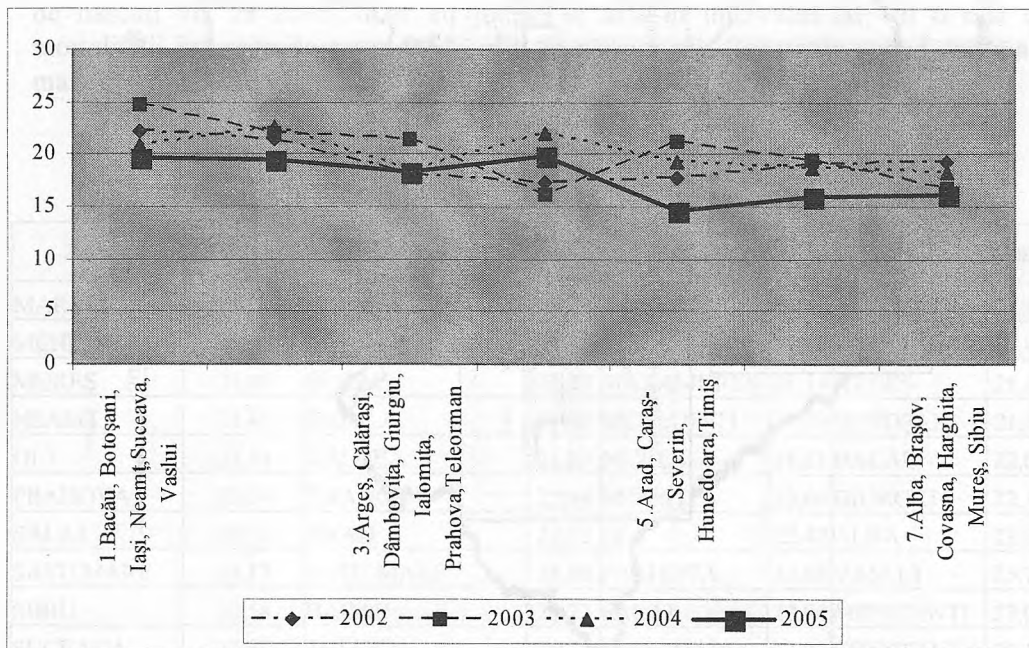
Rata mortalității infantile pe ani și pe regiuni de dezvoltare

Zone de dezvoltare	Rata mortalității infantile, 2002	Rata mortalității infantile, 2003	Rata mortalității infantile, 2004	Rata mortalității infantile, 2005
1. Bacău, Botoșani, Iași, Neamț, Suceava, Vaslui	22,19	24,82	20,85	19,62
2. Brăila, Buzău, Constanța, Galați, Tulcea, Vrancea	21,44	22,11	22,57	19,50
3. Argeș, Călărași, Dâmbovița, Giurgiu, Ialomița, Prahova, Teleorman	18,18	21,37	18,60	18,34
4. Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vâlcea	17,34	16,18	21,94	19,84
5. Arad, Caraș-Severin, Hunedoara, Timiș	17,65	21,22	19,22	14,69
6. Bihor, Bistrița, Cluj, Maramureș, Satu-Mare, Sălaj	19,13	19,52	18,74	15,89
7. Alba, Brașov, Covasna, Harghita, Mureș, Sibiu	19,35	16,79	18,38	16,19

Sursa: Prelucrări ISAR după datele furnizate de INS

Graficul nr. 7

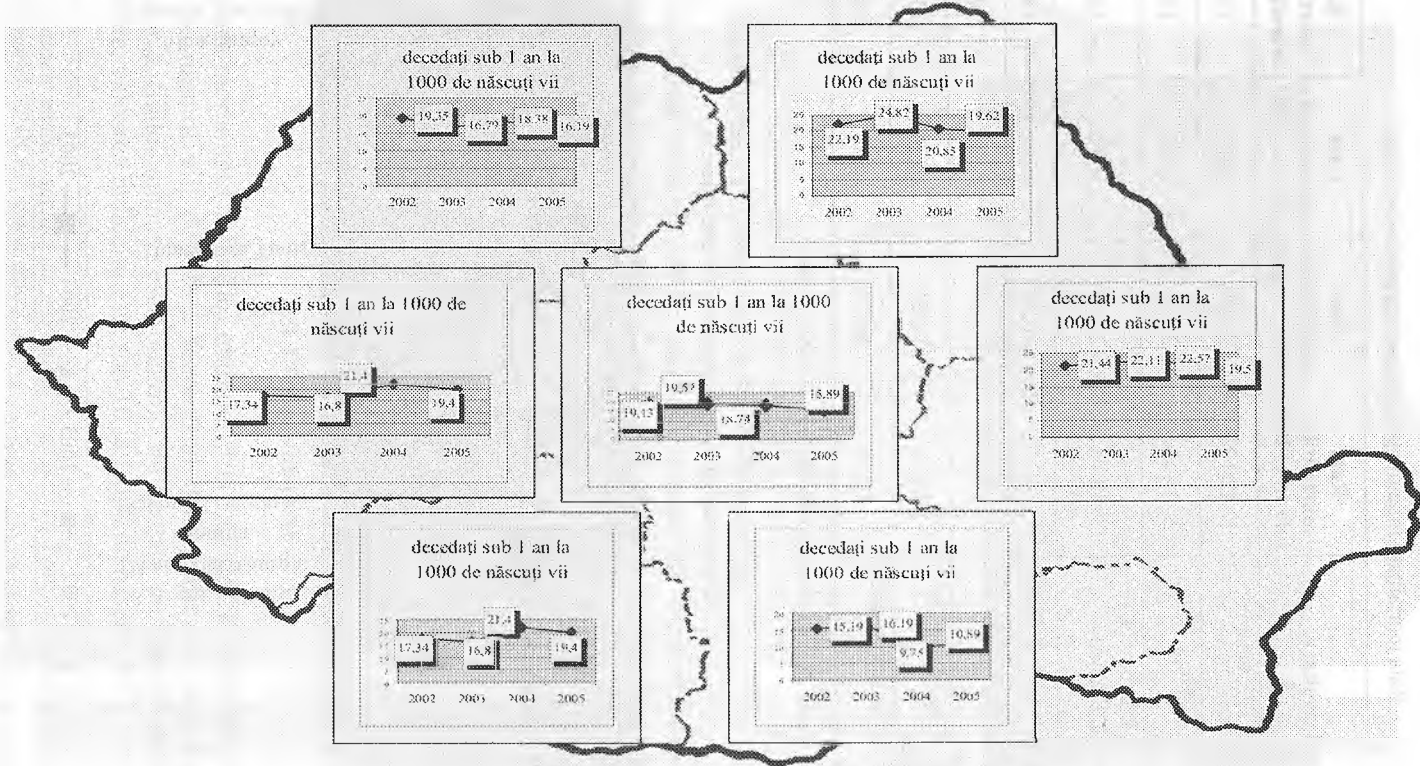
Rata mortalității pe ani și regiuni de dezvoltare

Sursa: Prelucrări ISAR după datele furnizate de INS

Harta nr. 1

Disparitatea indicelui mortalității infantile

Sursa: Prelucrări după date de la INS

În ceea ce privește rata mortalității infantile în România, constatăm că are loc o permutare a regiunilor țării. În 2002, cea mai mare rată a mortalității infantile se regăsea în regiunea de nord-est a țării, cu o valoare de 22,19 la mia de născuți vii. În 2003, cea mai mare rată a mortalității infantile se regăsea tot în regiunea de nord-est a țării, (24,82 la mia de născuți vii), pentru ca, în 2004, să fie prezentă în regiunea de sud-est (22,57 la 1 000 de născuți vii), iar în 2005, regiunea cu cea mai ridicată rată a mortalității infantile să fie cea de sud-vest a țării (19,84 la 1 000 de născuți vii).

Se observă că țara este traversată de un ax care merge din nord-est spre sud-vest, iar România este alcătuită din zone tipologic distincte privind disparitatea indicelui mortalității infantile. Dacă, în 2002, 2003, valul mortalității infantile era situat în regiunea de nord-est a țării, în 2004, el se mută spre regiunea de sud-est, pentru ca în 2005 să fie în regiunea de sud-vest a țării.

Totul ia forma unui arc de cerc, care înconjoară în mod îngrijorător România.

Privind **ratele de mortalitate prezentate pe județe, în rural**, în 2002, 16 județe se aflau în intervalul III, potrivit tipologiei zonelor delimitate de scara Europei Centrale și de Răsărit, cu o rată a mortalității infantile peste 21 la mia de născuți vii. Rata cea mai mare a mortalității infantile este în județul Vrancea, de 30,01 la mie. În 2003, 8 județe aveau o rată a mortalității infantile de peste 21 la mia de născuți vii, dar județul Botoșani are cea mai mare rată a mortalității, de 28,95 la mie, iar în 2004, tot 18 județe sunt în intervalul III, tot județul Vrancea având și de această dată cea mai mare rată a mortalității infantile, de 29,94 la mia de născuți vii. În 2005, doar 10 județe se află în intervalul III, cu o rată a mortalității infantile de peste 21 la mia de născuți vii, Constanța având cea mai mare rată, de 29,18 la mie.

Tabelul nr. 8

Județe cu o rată a mortalității infantile peste 21 la mia de născuți vii – în rural

Județe	2002	Județe	2003	Județe	2004	Județe	2005
MARAMUREȘ	21,03	BISTRITA-NĂȘĂUD	21,14	IAȘI	21,10	BUZĂU	21,17
MEHEDINȚI	21,20	CARAȘ-SEVERIN	21,14	ILFOV	21,13	OLT	21,41
MUREȘ	21,40	BUZĂU	21,38	MARAMUREȘ	21,14	ARGEȘ	21,41
NEAMȚ	21,40	BRĂILA	21,63	MEHEDINȚI	21,39	BOTOȘANI	21,67
OLT	21,54	VÂLCEA	21,89	MUREȘ	21,51	BACĂU	22,09
PRAHOVA	22,54	VRANCEA	22,44	NEAMȚ	22,04	GIURGIU	22,35
SĂLAJ	22,74	ARAD	22,72	OLT	22,42	ALBA	23,07
SATU MARE	23,17	SATU MARE	23,46	PRAHOVA	22,84	VASLUI	25,77
SIBIU	23,58	BACĂU	23,72	SĂLAJ	22,90	MEHEDINȚI	27,03
SUCEAVA	23,89	TULCEA	24,2	SATU MARE	22,93	CONSTANȚA	29,18
TELEORMAN	24,09	CĂLĂRAȘI	24,38	SIBIU	23,36		

TIMIȘ	24,22	CONSTANȚA	25,60	SUCEAVA	23,61
TULCEA	24,48	IALOMIȚA	25,69	TELEORMAN	23,89
VASLUI	24,81	NEAMȚ	26,24	TIMIȘ	23,97
VÂLCEA	26,06	BIHOR	27,11	TULCEA	24,79
VRANCEA	30,01	PRAHOVA	27,49	VASLUI	24,92
		IAȘI	28,00	VÂLCEA	25,45
		BOTOȘANI	28,95	VRANCEA	29,94

Sursa: Prelucrări ISAR pe baza datelor furnizate de INS

5. DISPARITĂȚILE NATALITĂȚII. POTENȚIALUL VIETII RURALE

Tabelul nr. 9

Născuți vii la 1 000 de locuitori pe regiuni de dezvoltare

Regiuni de dezvoltare	2002	2003	2004	2005
1. Bacău, Botoșani, Iași, Neamț, Suceava, Vaslui	13,82	14,56	11,69	11,69
2. Brăila, Buzău, Constanța, Galați, Tulcea, Vrancea	10,88	12,68	9,85	9,93
3. Argeș, Călărași, Dâmbovița, Giurgiu, Ialomița, Prahova, Teleorman	9,69	10,04	9,43	9,61
4. Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vâlcea	9,30	9,88	8,90	8,97
5. Arad, Caraș-Severin, Hunedoara, Timiș	9,50	9,31	9,27	9,45
6. Bihor, Bistrița, Cluj, Maramureș, Satu-Mare, Sălaj	10,84	11,50	10,19	10,65
7. Alba, Brașov, Covasna, Harghita, Mureș, Sibiu	11,76	12,20	10,48	10,84
8. Ilfov	9,68	9,03	8,98	9,77

Sursa: Prelucrări ISAR după datele furnizate de INS

Natalitatea cea mai mare se înregistrează, din 2002–2005 în zona de nord-est a țării. Cele mai mici valori se întâlnesc în 2002, în partea de sud-vest, în 2003, în partea de sud, în 2004, în partea de de sud-vest. În 2005, cea mai mică rată a natalității se înregistrează tot în partea de sud-vest a țării. Se pare că regiunea de sud-vest a țării se caracterizează în 2004 și 2005 printr-o rată maximă a mortalității infantile și o natalitate foarte mică, ceea ce poate avea ca efect îmbătrânirea demografică. În această regiune se moare cel mai mult și se nasc cei mai puțini copii.

Din datele prezentate în tabelul 1, se observă cu claritate tendința ușor descendentă a **natalității** (de la 11,5‰ în 2001 la 10,1‰ în 2005), a **fertilității** (de la 54 de născuți vii la mia de femei fertile în anul 2001 la doar 49 în anul 2005), cât și o creștere a **mortalității** (14,6 la 1 000 de locuitori în 2002, la 15,9 la mia de locuitori, în 2005).

Tabelul nr. 10

Indicele conjunctural al fertilității (numărul mediu de copii pe care l-ar aduce pe lume o femeie fertilă) pe țări și ani (*births per woman*)

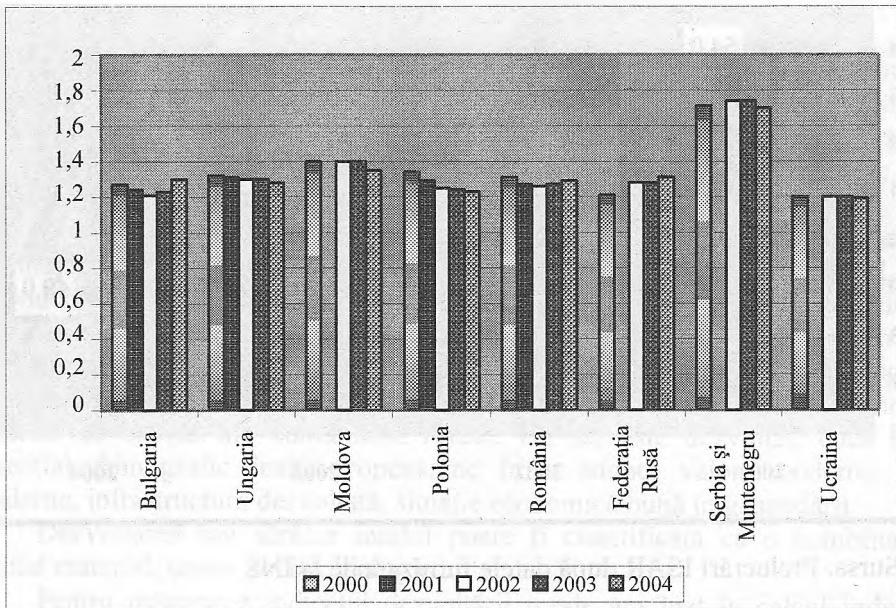
Țări	2000	2001	2002	2003	2004
Bulgaria	1,27	1,24	1,21	1,23	1,30
Ungaria	1,32	1,31	1,30	1,30	1,28
Moldova	1,40	*	1,40	1,40	1,35
Polonia	1,34	1,29	1,25	1,24	1,23
România	1,31	1,27	1,26	1,27	1,29
Federatia Rusă	1,21	*	1,28	1,28	1,31
Serbia și Muntenegru	1,71	*	1,74	1,74	1,70
Ucraina	1,20	*	1,20	1,20	1,19

* datele nu sunt disponibile

Sursa: *Indicatori ai Dezvoltării Umane*, Banca Mondială, www.worldbank.org.ro

Graficul nr. 7

Rata totală a fertilității pe ani și țări

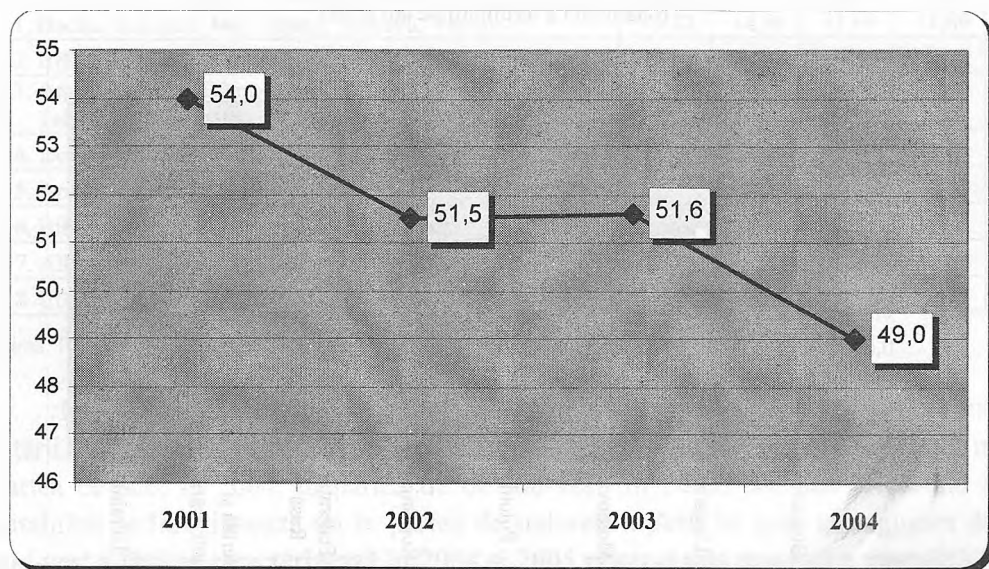
Sursa: *World Development Indicators*, Banca Mondială

Fertilitatea este fenomenul demografic de cea mai mare importanță, deoarece vizează elementul cel mai dinamic al mișcării populației (nașterile). Scăderea fertilității populației țărilor dezvoltate, diferențele de fertilitate între populații aflate

la niveluri similare de dezvoltare economică, întârzierea scăderii fertilității în multe țări în curs de dezvoltare, previziunea pe termen mediu și lung a tendințelor de evoluție a fertilității sunt probleme stringente, ce privesc standardul de viață al unei țări, modul de evoluție al nașterilor. Observăm că România, ca și celelalte țări, păstrează o rată relativ constantă a fertilității. În anii 2000 și 2001, cele mai mari rate s-au înregistrat în Serbia-Muntenegru, apoi în Republica Moldova. În 2002 și 2004 s-au înregistrat date relativ constante, mai ridicate în Serbia-Muntenegru, unde fertilitatea este foarte mare în toți anii, și în Republica Moldova. România a avut o rată a mortalității relativ scăzută în rândul celorlalte țări, fiind, în 2004, a treia, după Ucraina și Ungaria, cu o rată de 1,29 de născuți vii la mia de femei fertile. Cea mai mică rată a fertilității se înregistrează, după cum se observă, la nivelul anilor 2000–2004, în Ucraina.

Graficul nr. 8

Rata fertilității pe ani în mediul rural din România, calculată la născuții vii la 1 000 de femei fertile

Sursa: Prelucrări ISAR după datele furnizate de la INS

În ruralul românesc, rata fertilității cunoaște o ușoară scădere din 2001 până în 2004, de la 54 de născuți vii la 1000 de femei fertile în 2001, la 49 de născuți vii la 1000 de femei fertile. Fertilitatea, ca și natalitatea sunt factori ce mențin viața ruralului. Scăderea ratei natalității și a ratei fertilității duc la degradarea sănătății ruralului românesc.

În concluzie, mediul rural suferă anumite transformări odată cu schimbările socio-economice, demografice și politice care apar în societate. Lipsa unei strategii demografice pentru populația rurală pe termen lung, creșterea șomajului, declinul economic au dus la distorsionarea echilibrului demografic, la îmbătrânire demografică și la declinul sporului natural prin scăderea natalității și creșterea mortalității infantile.

În pragul integrării europene, satul românesc se confruntă cu mari probleme privind creșterea mortalității infantile, scăderea natalității și a ratei fertilității, coroborat cu creșterea ratei emigrației, cea mai mare valoare înregistrându-se la nivelul anului 2004. Scăderea semnelor vitale ale vieții satului, indiferența față de venirea copiilor pe lume aduce aminte de ceea ce și d-l prof. Bădescu sublinia, „modelul procesual al popoarelor înfrânte spiritual”, care nu se mai pot comporta normal, firesc⁸. Aceste popoare trec printr-o criză funcțională, cu efecte dramatice asupra proiectării colective a vieții popoarelor. De aceea, privind strategiile de dezvoltare comunitară, un punct important ar fi cunoașterea aspectelor economico-sociale și demografice ale satului românesc, însoțit de proiectarea demografică.

6. SĂRĂCIA/DEZVOLTAREA SATULUI DIN PERSPECTIVA CAPITALULUI COMUNITAR

Satele sunt unități socio-teritoriale de o mare diversitate, în continuă mișcare demografică și socială. Identitatea lor se construiește continuu. Numărul și populația satelor se schimbă continuu, datorită aspectelor demografice, în special, datorită mișcării migratorii. De aceea, dezvoltarea sau sărăcia satelor trebuie privită luând în calcul potențialul capitalului comunitar.

Sărăcia comunitară nu se poate analiza decât printr-o grilă de comparație a localităților. Nu putem vorbi de sărăcie comunitară decât la un nivel relativ. La nivel individual sau la nivel de gospodărie, putem vorbi de o sărăcie absolută prin referire la nevoile de bază referitoare la consum. Pentru sărăcia comunitară însă, nu putem avea o linie absolută, putem face referire doar la sărăcia relativă la nivel național și regional⁹. O măsură relativă de evaluare a gradului de dezvoltare a satelor este de a înregistra formele de capital ale comunității rurale. Un sat este dezvoltat, dacă are un potențial demografic înalt, propensiune în a adopta valori moderne, dotări moderne, infrastructură dezvoltată, situație economică bună în gospodării.

Dezvoltarea sau sărăcia satului poate fi cuantificată ca o combinație de capital material, uman, social, biologic.

Pentru măsurarea indicelui dezvoltării rurale am luat în calcul indicatorul socio-demografic măsurat după grila folosită pentru calcularea indicelui dezvoltării de către Banca Mondială (fenomenele demografice ale sărăciei le-am identificat

⁸ I. Bădescu, *Procese sociale și demografice în România rurală*, în vol. *Lumea rurală – astăzi și mâine*, Cristian Hera coord., București, Ed. Academiei Române,

⁹ Dumitru Sandu, *Dezvoltare și sărăcie în satele României*, E. Zamfir, C. Zamfir și Ilie Bădescu coord., în *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Ed. Expert, 2000, p. 580.

printr-o natalitate scăzută, o rată a emigrației mare și o rată a emigrației temporare mare), capitalul uman (măsurat ca pondere a populației ocupate în agricultură și industrie, număr elevi înscriși, număr medici și număr cadre didactice), capitalul economic măsurat ca indice al resurselor agricole.

Indicele resurselor agricole din gospodărie, folosit și de Banca Mondială la alcătuirea hărții sărăciei în 1998 este calculat ca medie ponderată a animalelor din gospodărie, folosind scorurile: 1 pentru bovine, 0,35 pentru porcine, 0,12 pentru ovine și 0,04 pentru păsări, împărțit la ha teren agricol.

Capitalul de infrastructură calculat ca: dotarea modernă a locuințelor prin numărul de abonamente TV, abonamente radio și abonamente telefonice la 1000 de locuitori și capitalul locuibil, ca suprafața medie locuibilă pe persoană.

Folosind metoda de agregare, valorile standardizate ale indicilor sunt adunate într-un indice sintetic, după care, prin metoda cluster, am identificat localitățile cu capital comunitar dezvoltat sau sărac.

Un rol foarte mare pentru înțelegerea dezvoltării comunitare o are potențialul demografic al comunității. Satele în care se înregistrează o natalitate scăzută și o migrație ridicată sunt sate sărace în ceea ce privește potențialul demografic.

Privind factorul economic, un punct foarte important este cel al resurselor gospodăriilor, valorificate în final cu un consum al gospodăriilor, ca un semn al bogăției materiale.

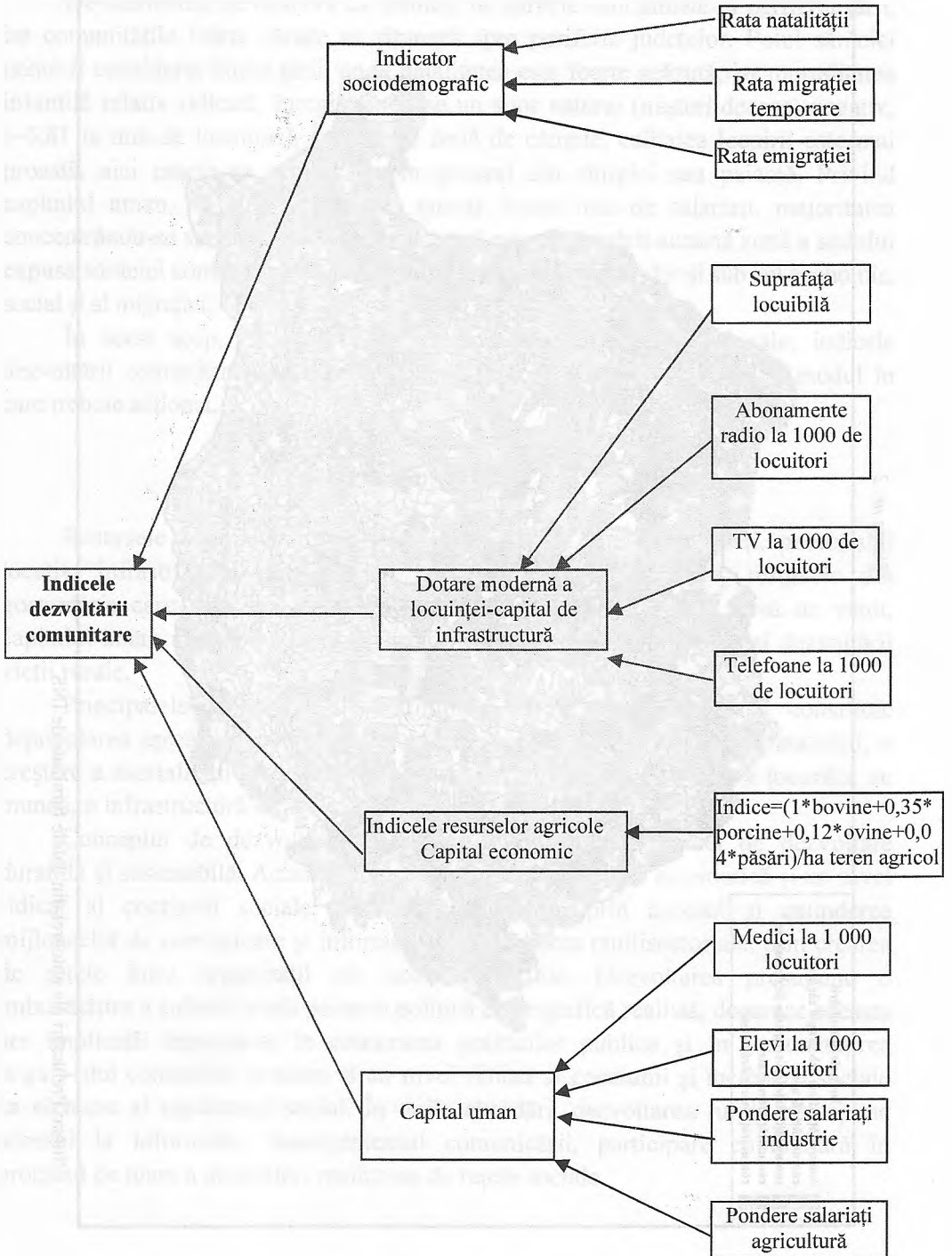
Capitalul uman este important într-o comunitate, el indică potențialul uman de dezvoltare, gradul de școlaritate rurală, ponderea persoanelor salariate. Dotarea modernă a gospodăriilor și suprafața medie locuibilă pe persoană arată gradul de modernizare rurală. Datele sunt din fișa de localitate, provenite de la Institutul de Statistică, pentru anul 2002.

Potrivit analizei *cluster*, se observă că lanțul sărăciei se întinde din nord-estul țării către regiunea de sud și sud-est a țării, unde sărăcia este mai accentuată. El ia forma unui culoar al capitalului comunitar sărac. Harta indicelui dezvoltării relevă faptul că pungile de sărăcie comunitară sunt în nord-estul și sudul țării, precum și în regiunea de vest a țării, de-a lungul Carpaților. Județele cele mai afectate din punct de vedere al capitalului comunitar sunt cele din nord-estul țării, Vaslui, parțial Neamț, Botoșani și Bacău, Vrancea, apoi județele din sudul țării, Ialomița, Teleorman, Olt, Dolj, Dâmbovița, Vâlcea, Argeș. În partea de sud-est a țării, comunități aflate sub pragul sărăciei se întâlnesc în Constanța, Călărași, Ialomița și, parțial, Tulcea. Comunitățile dezvoltate și foarte dezvoltate din punct de vedere al capitalului comunitar sunt cele din nord, centrul și vestul țării.

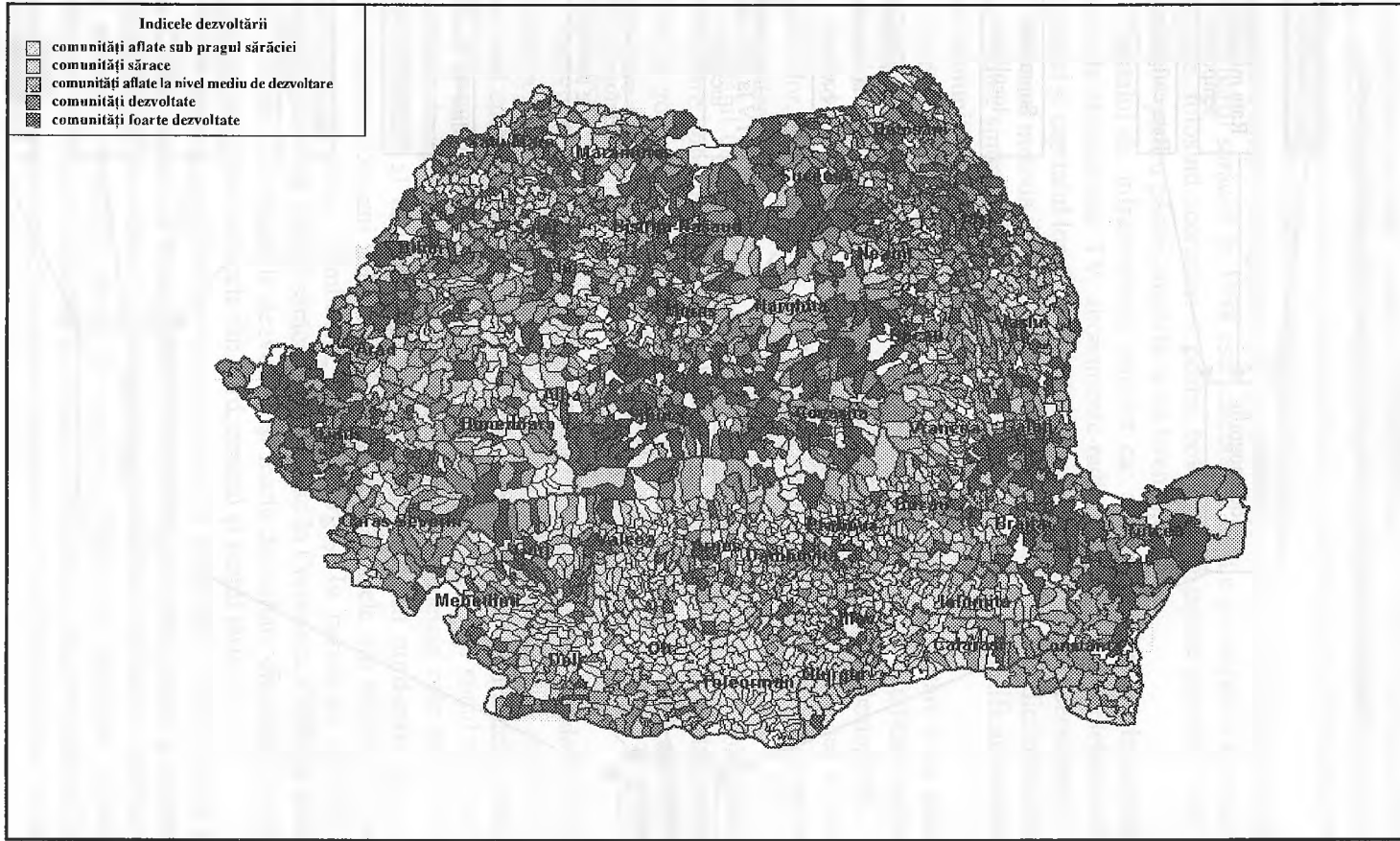
Principalele pungi de sărăcie sunt în estul și sudul țării, unde există o pondere mare a celor ocupați în agricultură, infrastructura este mai săracă și educația este mai scăzută. De asemenea, în aceste zone, mortalitatea infantilă este mai mare, după cum am văzut din datele de mai sus. Ratele de natalitate și mortalitate influențează foarte mult dinamica dezvoltării comunitare și, dacă vom urmări dinamica demografică, vom observa că aceasta se suprapune cu gradul de dezvoltare al satelor.

Graficul nr. 9

Măsurarea sărăciei/dezvoltării satului în funcție de capitalul comunitar

Harta nr. 2

Sursa: Prelucrări ale autoarei din datele furnizate de INS

Mortalitatea infantilă este mai mare în nord-estul și sudul țării, acolo unde se înregistrează și un indice al dezvoltării foarte scăzut.

De asemenea, se observă că insulele de sărăcie sunt situate la periferia țării, iar comunitățile foarte sărace se situează spre periferia județelor. Polul sărăciei poate fi considerat Sudul țării, unde natalitatea este foarte scăzută, iar mortalitatea infantilă relativ ridicată, înregistrându-se un spor natural (nașteri-decese) negativ, (-6,81 la mia de locuitori). În această zonă de câmpie, calitatea locuirii este mai proastă, aici casele se construiesc în general din chirpici sau paiantă. Privind capitalul uman, se înregistrează un număr foarte mic de salariați, majoritatea concentrându-se spre orașele mari. Interesant este de urmărit această zonă a sudului expusă sărăciei comunitare, nu numai sub aspect demografic, dar și sub cel economic, social și al migrației.

În acest scop, în ceea ce privește arealul subdezvoltării rurale, indicele dezvoltării comunitare relevă problematica sărăciei comunitare, locul și modul în care trebuie acționat.

7. CONCLUZII

Resursele comunitare, politica demografică a unei comunități, potențialul locativ, infrastructura prin accesul la canalele de comunicare, resursele din gospodărie care sunt, pe lângă un mijloc de autoconsum și o sursă de venit, capitalul uman, reprezintă până la urmă indicatori ai pulsației vieții, ai dezvoltării vieții rurale.

Principalele fenomene ale schimbării în ruralul românesc îl constituie depopularea așezărilor rurale, declinul demografic printr-o scădere a natalității, o creștere a mortalității infantile și o scădere a fertilității, o reducere a locurilor de muncă, o infrastructură săracă.

Conceptul de dezvoltare socială este fundamentat pe cel de dezvoltare durabilă și sustenabilă. Acesta implică, pe lângă dezvoltarea economică și un nivel ridicat al coeziunii sociale, dezvoltare extensivă prin accesul și extinderea mijloacelor de comunicare și informare și dezvoltarea multisectorială, prin crearea de rețele între organizații ale societății civile. Dezvoltarea presupune o îmbunătățire a calității vieții printr-o politică demografică realistă, deoarece aceasta are implicații importante în conturarea politicilor publice și în îmbunătățirea *acquis*-ului comunitar, precum și un nivel ridicat al coeziunii și încrederii sociale ca element al capitalului social. În noile abordări, dezvoltarea rurală presupune accesul la informație, managementul comunicării, participare comunitară în procesul de luare a deciziilor, realizarea de rețele sociale.

Toate acestea prevăd ca politica propusă în spațiul rural să țină cont de realitățile sociale și economice ale acestui spațiu. Pentru politicile propuse ruralului românesc, trebuie să se ia în considerare dosarul rural cu problemele stringente care apar pe agendă. Întrebarea care se pune este: ce se va întâmpla cu ruralul românesc odată cu introducerea condițiilor impuse de strategia de postaderare? Știu cei care au formulat astfel de politici într-adevăr de ce anume are nevoie satul românesc și realitățile acestuia? Oare modelul agrar occidental să fie în concordanță cu spațiul rural românesc în care mai mult de 40% din populație este încă activă în agricultură? De aceea, pentru soluționarea acestor chestiuni este nevoie ca decidenții politici să-i consulte pe specialiștii dosarului rural, astfel încât să cunoscă în profunzime problema rurală.

ELEMENTE PENTRU UN MODEL AL RELIGIOZITĂȚII ÎN LUMEA RURALĂ ROMÂNEASCĂ

MANUELA GHEORGHE

ABSTRACT

ELEMENTS FOR A MODEL OF RELIGIOUSNESS IN THE ROMANIAN RURAL ENVIRONMENT

Romania's integration into the European Union will impose the application of certain specific modernization and development standards to the Romanian state. In a manner perhaps similar to what happened in the advanced countries during the 60s, with respect to the living standard, the achievement of this objective will have the most beneficial of consequences. However, as far as people's religious mentalities and habits are concerned, we could speak of a risk of secularization and of spiritual depersonalization of the Romanian traditional universe. Will we witness the slow but sure disappearance of the Romanian rural world and of the Romanian peasant? Sociological researches conducted with respect to rural religiousness in Romania in the years prior to accession still show a high degree of both religious affiliation and religious practice for this category of the population. However, there are certain troubling factors which point to a decreasing tendency for the percentages of these indicators and which could lead, in the not so far away future, to a growing diminishment of the differences between the religiousness of the rural and of the urban population.

Cuvinte cheie: religiosity; rural religiosity; popular religion; religious practices; religious affiliation; factors of socio-demographic status; modernization of rural life; secularization.

Sănătatea spirituală a unei societăți este esențială pentru asigurarea dezvoltării armonioase și pentru dănuirea acesteia în timp. Nu e de mirare, astfel, că, pentru marele sociolog român Dimitrie Gusti, religia reprezenta elementul care a jucat totdeauna un rol primordial în definirea sufletului poporului român și a identității sale. Patrimoniul cultural și religios al unui popor – afirma acesta – constituie nu numai sursa explicativă a istoriei și a vieții sale sociale, ci chiar fundamentul care îi justifică și legitimează existența în lume, este „rodul cel mai înalt al unei națiuni”. Care va fi însă soarta acestui tezaur al spiritualității poporului român? Ce viitor i se rezervă, în condițiile schimbărilor sociale globale actuale și ale integrării europene a țării noastre? Ce repercusiuni va avea acest proces asupra

societății românești în general? Dar asupra religiosului? Evenimentul petrecut la 1 ianuarie 2007 impune o evaluare a relațiilor ortodoxiei românești cu modernitatea europeană, spre care ne îndreptăm, precum și o diagnosticare cât mai corectă a stării de religiozitate a românilor, în raport cu șansele și riscurile posibile, care însoțesc acest moment crucial al istoriei poporului nostru. În ceea ce privește lumea satului românesc, de pildă, cel puțin la nivelul enunțurilor principiale, problema dezvoltării rurale și a alinierii satului românesc la exigențele europene pare a fi lîmpede și corect tranșată, aceasta urmînd să se fundamenteze pe „realizarea unui echilibru între cerința de conservare a spațiului rural economic, ecologic și social-cultural al țării, pe de o parte, și tendința de modernizare a vieții rurale, pe de altă parte”¹. „Dezvoltarea și amenajarea rurală, care tinde să se modernizeze, să se europenizeze ca arie de cuprindere, la nivelul fiecărei țări, are ca principal obiectiv menținerea și conservarea caracterului național al spațiului și culturii rurale”².

Va fi posibil acest deziderat? Ce se va întîmpla însă, concret, cu acest univers, în condițiile integrării țării în structurile europene și ale adoptării prevederilor impuse de forurile comunitare? Întrebarea este firească, dacă luăm în considerare fie și numai faptul că, inclusiv la nivelul țărilor supermodernizate ale lumii occidentale, urmările modernizării lumii rurale au fost grave, în ceea ce privește prezervarea specificului spiritual al acestora. Preocupați de aceste aspecte, în Franța, de pildă, la sfârșitul anilor '60, nu puțini autori își intitulasă lucrările pe cât de provocator, pe atât de neliniștitor: *O Franță fără țărani, Sfârșitul țăranilor, Sfârșitul agriculturii*. Analizele acestora se bazau pe teza conform căreia introducerea progresului tehnic în agricultură, industrializarea modurilor de producție agricolă și dezvoltarea comunicațiilor se vor repercuta și asupra mentalităților, vor conduce la uniformizarea stilurilor de viață, „a credințelor și obiceiurilor spirituale”³. În ce măsură aceste riscuri și provocări se întrevăd la orizontul lumii rurale românești?

În continuarea acestor aprecieri și interogații, chestiunea conturării unui cât mai complet și realist tablou al religiozității rurale în România anilor de (pre)aderare europeană este mai mult decât necesar. În cele ce urmează, vom încerca să contribuim, fie și într-o măsură modestă, la realizarea acestui proiect. Vom face referire la indicatorul participării credincioșilor la serviciile de cult, pe care l-am corelat cu o serie de variabile stabile, precum rezidențiabilitatea, vârsta, nivelul de instrucție etc⁴.

¹ P. I. Otiman, Adrian Băiuș, Octavian Otiman, Valentina Dărăștean, *Dezvoltarea durabilă a României în contextul integrării europene*, în Cristian Hera (coord.), vol. *Lumea rurală astăzi și mâine*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 50.

² *Ibidem*.

³ Pierre Mignen, *Que sont les paysans?*, Éditions Universitaires UNMFREO, 1987, p. 15.

⁴ Am făcut apel la datele empirice oferite de o amplă cercetare, realizată în anul 2003, de *Centrul de Sociologie Urbană și Rurală*, pe un eșantion total de 36 413 subiecți, dintre care 17 002 în mediul rural și 19 412 în mediul urban.

Afirmația, conform căreia fiecare om își trăiește într-un mod specific și distinct relația cu divinitatea, este valabilă și poate fi extrapolată inclusiv în cazul popoarelor. Dimitrie Gusti a avut înțelegerea acestui adevăr, atunci când a făcut observația că, în România, creștinismul se definește printr-o serie de trăsături, care îl disting de creștinism în genere. „Dogmele – afirma acesta – pot fi generale, dar trăirea variază de la popor la popor, după firea specifică a fiecăruia și capacitatea lui de înțelegere și înălțarea pe treptele desăvârșirii religioase”⁵. Și mai departe: o națiune, „chiar dacă aparține unei religii universale, are un fel particular al său de a concepe și mai ales de a trăi pe Dumnezeu [...]. Cu toate că am început să ne dăm seama de însemnătatea deosebită pe care a avut-o religia în formarea și dezvoltarea poporului român, nu știm încă nici până astăzi măsura exactă a acestei înrâuriri și, cu atât mai puțin, nota caracteristică a creștinismului românesc, față de creștinism în genere”⁶.

Satul românesc reprezintă spațiul în măsură să dea cel mai bine seama de ceea ce înseamnă specificul românesc, chiar și în prezent, în ciuda efectelor distructive pe care acesta le-a suferit, atât la nivel fizic cât și la cel socio-cultural, în perioada comunistă. Lumea rurală românească se păstrează și în prezent în cadrele specifice unei societăți tradiționale, în care religiozitatea țaranului este puternic impregnată de mentalități și valori tradiționale (notăm aici persistența și importanța unor numeroase elemente de religiozitate populară, precum cultul morților, al icoanelor, al sfinților, numeroasele tradiții precreștine etc). Religiozitatea țaranului român este mai ales emoțională și afectivă, mai puțin axată pe asumarea unui set de valori și norme doctrinare, o religiozitate în care tradiția este puternic valorizată, de aceea se și vorbește de gradul înalt de coeziune spirituală și religioasă, în cazul satului românesc. În baza unui mai intens atașament față de valorile tradiționale, comunitățile rurale, spre deosebire de cele urbane, se caracterizează printr-o mai mare stabilitate teritorială, omogenitate socială și continuitate spirituală. Relațiile de rudenie și vecinătate au mare importanță, iar acestea, împreună cu evenimentele trăite laolaltă, au capacitatea să consolideze și să întrețină coeziunea comunității.

Capacitatea de conservare și de autoreglare a comunităților rurale a fost însă iremediabil afectată de perioada comunistă, iar anii tranziției resimțite cu o intensitate dureroasă în ultimii 16 ani nu fac decât să continue și să ducă mai departe acest destin. În egală măsură, atât culturalizarea organizată a satului prin școală și mass-media, cât și tendința mai recentă de transferare a responsabilității educației religioase dinspre familie înspre școală, cu diminuarea rolului bunicilor și al părinților în transmiterea modelului religios moștenit, sunt elemente care pot conduce, de asemenea, în viitorul apropiat, la artificializarea, declinul și slăbirea atașamentului lumii rurale românești față de valorile tradiționale.

⁵ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1968, p. 500.

⁶ *Ibidem*, p. 24–25.

România se situează în prezent printre țările cu cel mai ridicat procent de populație rurală din Europa. Astfel, conform recensământului din 2002, aproape jumătate (47,3%) din populația totală a României (21 680 974 locuitori) își avea domiciliul în mediul rural⁷. În același timp, nivelul de trai a locuitorilor de la sate este foarte scăzut. Conform unei anchete din 2003, realizată pe un eșantion format din 1 963 de persoane, alese din 151 de comune și sate, 87% dintre săteni apreciau că veniturile abia le ajung ca să nu moară de foame, 49% dintre aceștia afirmau că nu au bani nici măcar pentru hrană, iar numai 1% apreciau că au bani suficienți pentru a-și cumpăra tot ce au nevoie⁸. În acest context, un număr deloc de neglijat de cetățeni din mediul rural, și nu numai, au ales, de pildă, să plece la muncă în străinătate, ceea ce a antrenat un fenomen extrem de îngrijorător, acela al depopulării masive a satelor românești.

Sunt realități sociale noi, cu efecte care se repercutează, în cele din urmă, și asupra nivelului, mai subtil și mai dificil de înregistrat statistic, al religiozității. Însă, în ciuda tuturor acestor situații noi, profilul religios de ansamblu al poporului român nu a trecut prin modificări majore, iar în ceea ce privește religiozitatea din mediul rural, mai atașată, prin specificul ei, de tradiție, cu atât mai puțin.

Putem constata astfel că ponderea afilierii religioase a poporului român este și în continuare una destul de ridicată, devansând cu mult ponderile autoidentificării religioase, atât la nivel mondial, cât și la cel european. În privința unor țări europene, de pildă, fenomenul îngrijorător, cu care acestea se confruntă, este acela de *dezafilierare religioasă*. O anchetă europeană asupra valorilor, din 1999, evidențiază că numai 57% dintre francezi se declarau ca aparținând unei religii, față de 62% în 1990. De asemenea, dintr-un sondaj din 2003, reieșea că numai 33% dintre tinerii francezi cu vârsta între 18–24 ani se defineau ca fiind creștini⁹. În același an, 26% dintre francezi se declarau „fără religie”, iar în 1994, în procent de 23%¹⁰. O cercetare realizată în 2001, de un grup de cercetare româno-ungar, evidențiază, de asemenea, o diferență considerabilă între tinerii români și ungari, în ceea ce privește declararea apartenenței lor religioase: în timp ce numai 1,15 dintre tinerii români recunoșteau că nu au nici o apartenență religioasă, tinerii unguri declarau că nu au nici o religie, în proporție de 22%¹¹.

Evoluții și schimbări, în ceea ce privește religiozitatea poporului român, au avut loc însă cu certitudine în cursul istoriei. Cu toate acestea, până în prezent, gradul de afiliere religioasă al românilor a rămas unul ridicat. Astfel, dacă recensământul populației din 1930 consemna că nu mai puțin de 99 % din totalul populației se declara aparținătoare unei religii, după mai bine de 60 de ani,

⁷ Institutul Național de Statistică, *Recensământul populației și al locuitorilor*, 18 martie 2002, vol. I, p. VI–VII.

⁸ Fundația pentru o societate deschisă, *Eurobarometrul rural*, septembrie 2002 – ianuarie 2003.

⁹ CSA/La Vie/ Le Monde, 2003, martie.

¹⁰ <http://eurel.u-strasbg.fr>.

¹¹ Ecaterina Balica, *Tinerii și formele marginale de religiozitate. Analiză comparativă România-Ungaria*, p. 220, în vol. *Țăranii și Noua Europă*, București, Ed. Mica Valahie, 2003.

recensământul din 1992 înregistra doar 10 331 atei și 24 314 (0,1%) cetățeni „fără religie”, iar cel din în 2002, numai 8 524 (0,04%) atei și 12 825 (0,06%) cetățeni „fără religie”.

În ceea ce privește însă distribuția pe culte a populației rurale din România, la nivelul anului 2005, conform Eurobarometrului rural 2005, realizat de Gallup România, la cererea Fundației pentru o Societate Deschisă, situația se prezenta astfel: ortodocși 85,9%, romano-catolici 4,5%, greco-catolici 2,0%, protestanți 1,8%, musulmani 0,1%, altă religie 4,8%, non-răspunsuri 0,3%¹².

Inclusiv nivelul practicilor religioase, putem afirma că poporul român, așa cum rezultă din cercetărilor, sondajelor și cercetările de teren efectuate în ultimii 16 ani, se menține la un nivel ridicat, superior celui din țările europene. Dacă luăm în atenție situația din Franța, conform unui sondaj din 2003, francezii participau la serviciile religioase: mai mult de o dată pe săptămână într-un procent de 3%, o dată pe săptămână 9%, o dată sau de două ori pe lună 7%, din timp în timp, la marile sărbători, 24%, doar la marile ceremonii, precum botez, căsătorie, înmormântări, 47%, niciodată 10%¹³. Comparativ însă cu situația Franței și, în egală măsură, și cu a altor țări ale Uniunii Europene, sondajele și cercetările de teren privind religiozitatea românilor, realizate după decembrie 1990, pun în evidență o situație diferită. Astfel, conform datelor anchetei naționale CURS din 2003, situația participării populației din mediul rural la serviciul religios se prezenta astfel (Tabelul nr. 1):

Tabelul nr. 1

Cât de des mergeți la biserică?	Zilnic sau aproape zilnic	Săptămânal	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc	NS/NR	Total
Total rural	1,1%	17,4%	20,0%	48,7%	11,01	1,7%	100%

Sursa: Ancheta națională CURS, 2003

În urma rezultatelor anchetei CURS 2003, a reieșit că 17,4% din totalul populației rurale frecventează biserica săptămânal, iar în proporție de 20,0% de câteva ori pe lună. Cea mai mică pondere procentuală (1,1%) o înregistrează persoanele care merg zilnic sau aproape zilnic la biserică. Constatăm totuși, că aproape jumătate din populația rurală optează pentru a merge la biserică doar o dată pe lună sau mai rar. Așa cum o arată, în general, datele statistice de până acum, ratele procentuale privitoare la indicatorul „frecvența la biserică” sunt mai ridicate în rural decât în urban, totuși acestea nu diferă radical. Conform Institutului Național de Statistică, în 2004 situația se prezenta astfel: 25,3% din populația rurală și 18,7% din cea urbană participă săptămânal la serviciul religios; lunar

¹² Eurobarometrul Rural, 2005 (www.osf.ro).

¹³ <http://eurel.u-strasbg.fr>.

16,7% în rural, 16,3% în urban; la marile sărbători religioase: 49,8% în rural, 57,0% în urban; niciodată 8,2% în rural, 8,0% în urban¹⁴.

Analizând indicatorul participării religioase în corelație cu *genul subiecților* din rural, putem să afirmăm că aserțiunea generală, conform căreia femeile participă într-un grad mai ridicat la serviciul religios decât bărbații și că, implicit, se caracterizează printr-un grad mai înalt de religiozitate, se confirmă și în acest caz. Diferențele procentuale nu sunt însă majore, în ceea ce privește participarea zilnică: bărbații 0,5%, femeile 0,7%, a participării lunare sau cvasi-lunare: bărbații 26,15, femeile 22,6%. Aceste diferențe devin semnificative în cazul frecvenței săptămânale: bărbații 6,1%, femeile 11,3%, în cazul itemului „de câteva ori pe lună”: bărbații 7,7%, femeile 12,37, sau „deloc”: bărbații 7,4%, femeile 3,6%. În aceste situații, ponderea procentuală se dublează, în favoarea participării feminine la slujbele religioase (Tabelul nr. 2):

Tabelul nr. 2

Cât de des mergeți la biserică?	Zilnic sau aproape zilnic	Săptămânal	De câteva ori pe lună	Odată pe lună sau mai rar	Deloc	NS/NR	Total
Bărbat	0,5%	6,1%	7,7%	26,1%	7,4%	0,8%	48,6%
Femeie	0,7%	11,3%	12,3%	22,6%	3,6%	0,9%	51,4%
Total rural	1,1%	17,4%	20,0%	48,7%	11,0%	1,7%	10%

Sursa: Ancheta națională CURS, 2003

Corelând indicatorul participării la slujbele religioase cu variabila „ultima școală absolvită” la nivelul întregii populații rurale, constatăm că ponderea procentuală cea mai ridicată a participării la slujbele religioase se înregistrează la subiecții cu studii gimnaziale (30,9%), urmași, în ordine descrescătoare, de subiecții absolvenți de școală profesională (21,6%), cu școala primară absolvită (18,3%) și, la o diferență mică, de subiecții cu liceul absolvit (18,0%). Frecvența participării la slujbele religioase scade direct proporțional cu nivelul studiilor absolvite: aceasta este de numai 5,0% în cazul absolvenților de studii postliceale și de 3,7% în cazul absolvenților de studii superioare.

În ce privește rata participării la slujbele religioase „o dată pe lună sau mai rar”, cea mai ridicată pondere procentuală se constată în rândul absolvenților de gimnaziu (13,7%), urmași de absolvenții de școală profesională (11,6%), de

¹⁴ Institutul Național de Statistică, *Condiții de viață ale populației din România*, București, 2004, p. 73.

absolvenții de liceu (19,5%), și de absolvenții de școală primară (7, 2%). La o distanță apreciabilă se situează subiecții cu școală postliceală (2,8%) și cei cu studii superioare (2,1%).

În cazul participării săptămânale la slujbele religioase, observăm că aceasta e mai ridicată tot în rândul absolvenților de gimnaziu (6,4%), pe locul secund situându-se absolvenții de școală primară (4,4%). La polul opus se situează subiecții cu studii superioare, care, doar într-un procent de 0,5%, frecventează săptămânal biserica (Tabelul nr. 3):

Tabelul nr. 3

Cât de des mergeți la biserică?	Ultima școală absolvită								
	Fără școală	Școala primară	Gimnaziu	Școala profesională	Liceu	Școala postliceală	Studii superioare	NS/NR	Total
Zilnic sau aproape zilnic	0,0%	0,2%	0,4%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	1,1%
Săptămânal	0,5%	4,4%	6,4%	2,9%	2,2%	0,6%	0,5%	0,0%	17,4%
De câteva ori pe lună	0,6%	4,3%	6,7%	4,0%	3,0%	0,9%	0,5%	0,0%	20,8%
O dată pe lună sau mai rar	0,9%	7,2%	13,7%	11,6%	10,5%	2,8%	2,1%	0,0%	48,7%
Deloc	0,4%	2,0%	3,2%	2,6%	1,9%	0,6%	0,4%	0,0%	11,0%
NS/NR	0,1%	0,4%	0,6%	0,4%	0,3%	0,1%	0,0%	0,0%	1,7%
Total rural	2,5%	18,3%	30,9%	21,6%	18,0%	5,0%	3,7%	0,1%	100%

Sursa: Ancheta națională CURS, 2003

Venitul subiecților nu este o variabilă lipsită de semnificație, atunci când analizăm ansamblul factorilor, care influențează un grad mai înalt sau mai scăzut de religiozitate, în rândul populației rurale. Un nivel de trai mai modest, insecuritatea și grijile zilnice „încarcă” universul afectiv și emoțional al credinciosului cu o „cantitate” mai mare de speranțe și doleanțe, orientate spre orizontul voinței divine. Un trai mai îmbelșugat e apt să confere omului mai multă încredere de sine și în capacitatea sa de a-și influența pozitiv, prin forțe proprii, destinul. În aceeași măsură, el orientează omul, cu preponderență, spre aspectele practice ale vieții, către scopul obținerii profitului. Aceste aprecieri generale par a

fi confirmate și de rezultatele anchetei naționale CURS, 2003. O primă observație de făcut este aceea referitoare la procentul ridicat al subiecților cu mijloace de trai modeste, din mediul rural. Conform acestor rezultate, nu mai puțin de 72,0% din totalul populației anchetate se declară ca având venituri sub medie și doar 28,0% venituri peste medie. Ponderile procentuale ale participării la slujbele religioase sunt semnificativ mai ridicate în cazul populației cu venituri sub medie, după cum urmează: zilnic sau aproape zilnic 0,8%, săptămânal 13,2%, de câteva ori pe lună 15,4%, o dată pe lună sau mai rar 33,7%, deloc 7,7%, în comparație cu subiecții cu venit peste medie: zilnic sau aproape zilnic 0,3%, săptămânal 3,9%, de câteva ori pe lună 4,6%, o dată pe lună sau mai rar 15,3%, deloc 3,4% (Tabelul nr. 4):

Tabelul nr. 4

Cât de des mergeți la biserică?							
	Zilnic sau aproape zilnic	Săptămânal	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc	NS/NR	Total
Venit subiect – sub medie	0,8%	13,2%	15,4%	33,7%	7,7%	1,2%	72,0%
Venit subiect – peste medie	0,3%	3,9%	4,6%	15,3%	3,4%	0,4%	28,0%
Total rural	1,1%	17,1%	20,0%	49,0%	11,1%	1,6%	100%

Sursa: Ancheta națională CURS, 2003

Situația este comparabilă și atunci când corelăm întrebarea „cât de des mergeți la biserică?” cu variabila „venit gospodărie”: 78,9% din totalul populației investigate declară că se încadrează la categoria cu venit sub medie pe gospodărie și 21,1% la categoria peste medie. Similar cu concluziile de mai sus, observăm valori procentuale ale participării la slujbele religioase, vizibil mai ridicate în cazul subiecților cu venit pe gospodărie sub medie (Tabelul nr. 5):

Tabelul nr. 5

Cât de des mergeți la biserică?	Zilnic sau aproape zilnic	Săptămânal	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc	NS/NR	Total rural
Venit gospodărie sub medie	0,8%	13,8%	16,3%	37,8%	8,8%	1,3%	78,9%
Venit gospodărie peste medie	0,3%	3,2%	3,5%	11,5%	2,2%	0,3%	21,1%
Total rural	1,2%	17,0%	19,9%	49,4%	11,1%	1,6%	100%

Sursa: Ancheta națională CURS, 2003

Rezultate interesante apar și în cazul corelării întrebării „cât de des mergeți la biserică?” cu cea privitoare la *apartenența religioasă a subiecților*. Astfel, în cazul credincioșilor ortodocși, putem constata cea mai ridicată rată procentuală a participării religioase „o dată pe lună sau mai rar”: 51,7%. Urmează, în ordine descrescătoare: credincioșii neo-protestanți (34,5%), cei musulmani (32,1%), romano-catolicii (29,4%). În cazul ortodocșilor din mediul rural, constatăm cea mai scăzută rată a participării săptămânale la slujbele religioase (14,1%). Pe primul loc se situează: catolicii (42,5%), neo-protestanții (39,3%), greco-catolicii (33,9%) (Tabelul nr. 6).

Tabelul nr. 6

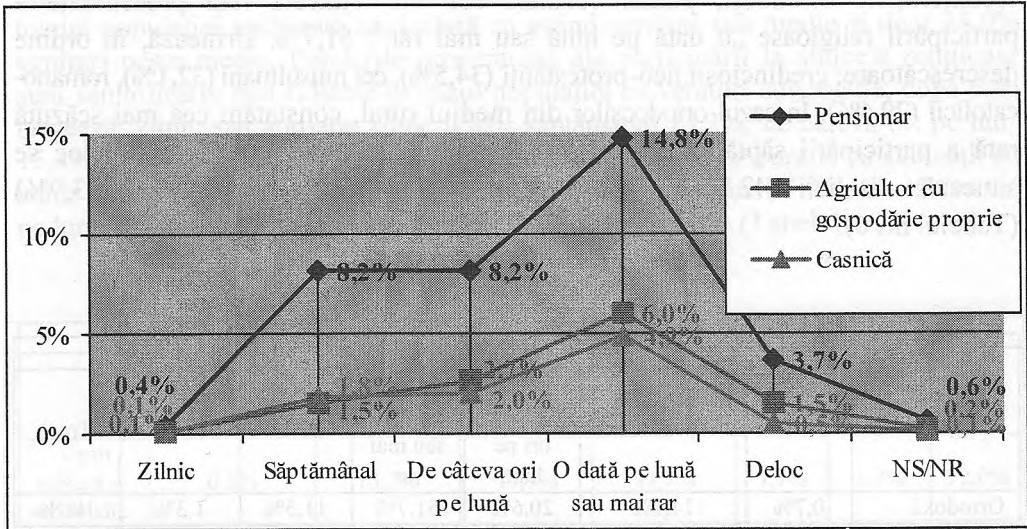
Care este religia dvs.?	Cât de des mergeți la biserică?					NS/NR	Total
	Zilnic	Săptămânal	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc		
Ortodoxă	0,7%	14,1%	20,6%	51,7%	11,5%	1,3%	100%
Romano-catolică	3,9%	42,5%	16,4%	29,4%	5,8%	2,5%	100%
Neo-protestantă	2,9%	39,3%	15,9%	34,5%	6,5%	1,0%	100%
Greco-catolică	4,0%	33,9%	21,3%	27,6%	7,5%	5,7%	100%
Musulmană		21,4%	10,7%	32,1%	32,1%	3,65	100%
Altă religie	5,6%	42,3%	15,2%	24,8%	7,3%	4,8%	100%
Fără religie				4,3%	82,6%	13,0%	100%
Religie nedeclarată		3,7%		18,5%	18,5%	59,3%	100%
Total	1,1%	17,4%	20,0%	48,7%	11,0%	1,7%	100%

Sursa: Ancheta națională CURS, 2003

Statutul ocupațional al subiecților nu este fără importanță, atunci când analizăm indicatorul participării credincioșilor la serviciile religioase. Așa cum era de așteptat, datele statistice ale sondajului la care am făcut referire indică pensionarii, casnicele și agricultorii printre categoriile ocupaționale cu cea mai ridicată rată procentuală a frecvenței religioase în mediul rural, la polul opus situându-se subiecții cu un statut ocupațional diferit față de modul de viață rural: șomerii, patronii, salariații. Diferențe se observă, inclusiv între cele trei categorii ocupaționale care asigură cea mai ridicată participare religioasă: pensionarii, casnicele, agricultorii (Graficul nr. 1):

Graficul nr. 5

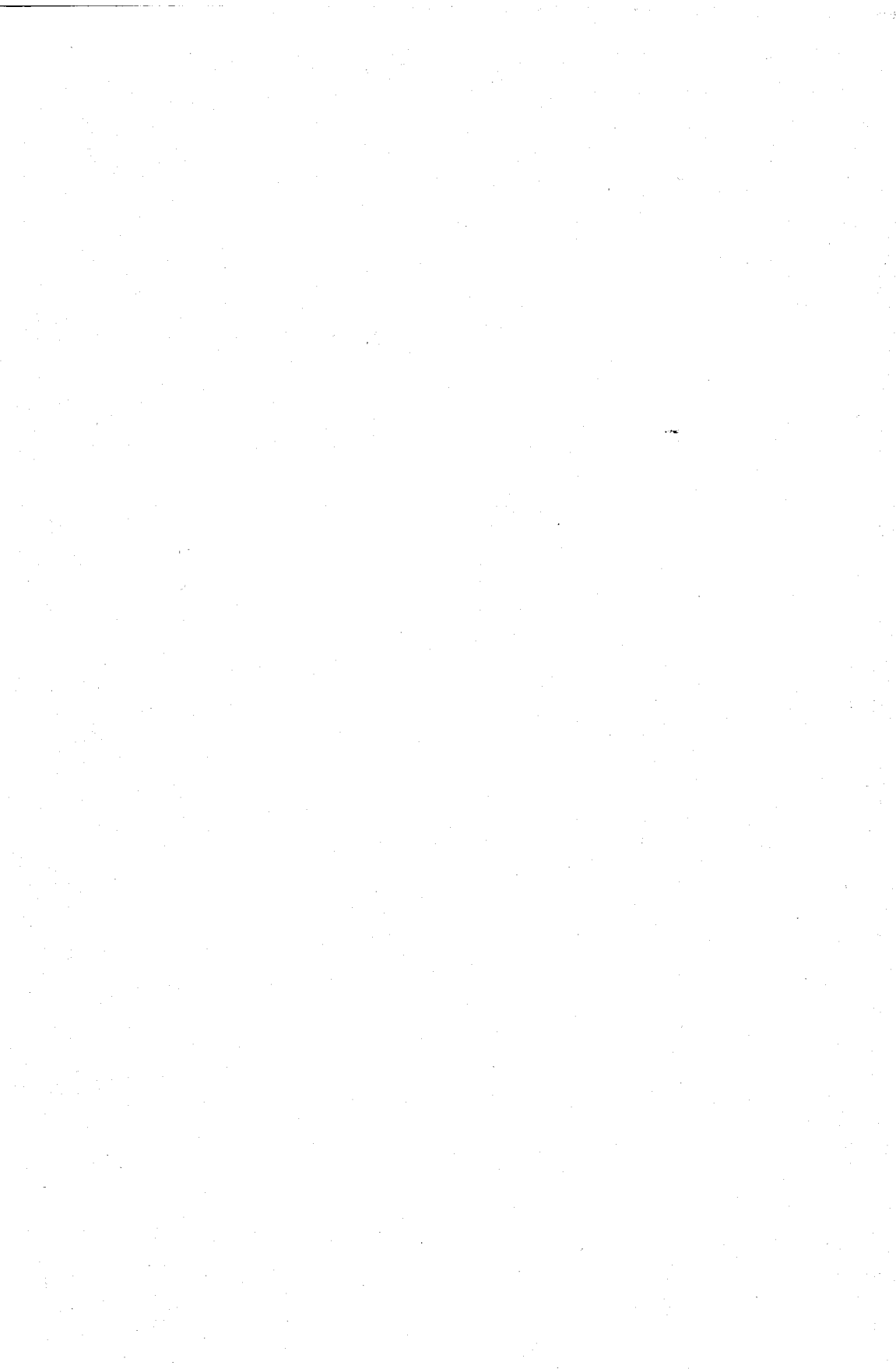
Cât de des mergeți la biserică? pensionar; agricultor cu gospodărire proprie; casnică

Sursa: Ancheta națională CURS, 2003

Lumea rurală a României actuale reprezintă un univers complex și problematic, în care dimensiunea spiritual-religioasă ocupă un loc fundamental, atât în contextul modernizării și al secularizării, cât și al integrării țării noastre în Uniunea Europeană. În consecință, viitorul satului românesc tradițional, principalul „garant, păstrător și păstor” (Ilie Bădescu) al sufletului popular și al identității noastre spirituale, poate fi pus sub semnul întrebării. În condițiile în care religia a jucat mereu un rol primordial în definirea „sufletului” și identității specifice a poporului român (Dimitrie Gusti), este necesar să avem o imagine cât mai corectă și mai realistă a „stării de sănătate spirituală” a lumii satului românesc de azi, să realizăm o diagnoză corectă a religiozității rurale din România, în cei 16 ani scurși de la căderea regimului comunist, să identificăm posibilele tendințe și riscuri ce ar putea fi decelate în prezent, inclusiv în zona atât de „delicată” a religiosului. Este cu atât mai dificil cu cât o înțelegere sociologică a vieții religioase, așa cum remarca Dimitrie Gusti, presupune totodată și considerarea „manifestărilor spirituale” într-o strânsă interdependență cu ceilalți factori ai vieții sociale: economici, juridici, politici, toți aceștia fiind legați într-o strânsă interdependență în cadrul mării unități de viață a societății. O altă dificultate se referă la necesitatea ca, după adunarea și sistematizarea datelor statistice prin cercetările de teren, să se facă trecerea la o etapă superioară, de „interpretare și încadrare teoretică” a acestora, prin care faptele să fie „ridicate” la teorie și să li se dea o întrebuintare științifică (Dimitrie Gusti). Suntem, așadar, conștienți de dificultățile practice și teoretice imense, care stau în fața oricărui demers de investigare și interpretare a domeniului vieții religioase.

Ceea ce ne-am propus, în cazul studiului de față, în afara caracterului pregnant descriptiv al acestuia, a fost să identificăm câțiva dintre factorii care influențează un nivel mai ridicat de credință și practică religioasă în mediul rural: mediul de rezidență, vârsta, nivelul de educație, venitul etc. Am verificat ipoteza conform căreia practica religioasă reprezintă, în primul rând, expresia internalizării unui set de credințe și convingeri religioase, dar și pe aceea a importanței celorlalți factori de status sociodemografic. Am putut concluziona că subiecții cu rezidență în mediul rural se caracterizează printr-un nivel de religiozitate mai ridicat, fapt ce ne îndreptățește să susținem ipoteza unei secularizări mai avansate a orașului, față de sat. Totodată, în perspectiva schimbărilor sociale majore, iminente pentru lumea rurală românească, distanța dintre sat și oraș va tinde să se estompeze tot mai mult, ceea ce va conduce, inevitabil, la o *uniformizare religioasă* a acestora, în sensul scăderii treptate a nivelului religiozității și în mediul rural.

EDUCAȚIA – ÎNTRE POLITIC ȘI REALITATE

PETRUȘ ALEXANDRESCU

ABSTRACT

THE ROLE AND PLACE OF EDUCATION IN THE NATIONAL POST-ACCESSION DEVELOPMENT PLAN 2007–2013

The author thoroughly comments on the national post-accession development plan 2007–2013. The analysis concerns, in turns, the concepts laid down in the said government plan, with an emphasis on the limits of the educational system in today's Romania, so that the provisions that are to be complied with by 2013 be realistic.

Key words: educational health, early education, synthetic conformity indicator, synthetic aggregation indicator.

1. ROLUL ȘI LOCUL EDUCAȚIEI ÎN PLANUL NAȚIONAL DE DEZVOLTARE POSTADERARE 2007–2013

În viziunea guvernamentală, România anului 2013 va trebui să fie un stat cu un standard ridicat de dezvoltare și partener credibil în spațiul european. Astfel, consolidarea modelului de dezvoltare socio-economică a României este primul obiectiv specific, avându-se în vedere dezvoltarea infrastructurii fizice și dezvoltarea capitalului uman.

În categoria de „infrastructură umană”, sunt incluse educația, formarea profesională, învățarea continuă, întărirea legăturilor cercetare-dezvoltare-inovare, politici de sănătate publică, politici sociale și ocupaționale moderne; în acest fel, se subliniază faptul că o populație educată și sănătoasă este performantă și adaptabilă la nivelul UE și la nivel global. Acest lucru corespunde „strategiei Lisabona”, referitoare la inovare, cercetare-dezvoltare, la problemele pieței forței de muncă și cele ale energiei; toate acestea sub semnul promovării spiritului de competitivitate.

În capitolul *Dezvoltarea capitalului uman*, un loc important îl are educația și formarea profesională prin:

- descentralizarea și creșterea gradului de autonomie a sistemului educațional;
- reforma educației timpurii;

– asigurarea accesului egal la educație și la formarea profesională (informatizarea învățământului din mediul rural, modernizarea învățământului profesional și tehnic TVET).

Se are în vedere ca formarea profesională continuă (FPC) să fie un sistem flexibil și transparent, bazat pe competențe, integrat CNC (Cadrul Național al Calificării), pentru dezvoltarea rețelei de informare, consiliere și orientare profesională și printr-un manageriat orientat spre rezultate.

În fine, punctul *b*) al dezvoltării capitalului uman se referă la *cercetare-dezvoltare și inovare* și propune un parteneriat: mediu de afaceri – universități – institute de cercetare, în care, prioritare ar fi direcțiile de:

- focalizare a programelor naționale CDI spre domeniile științifice și tehnice;
- creare de rețele de cercetare integrate și a contribuțiilor naționale reprezentative pentru domenii de vârf.

Câteva comentarii asupra Planului Național de Dezvoltare postaderare, cu raportare la dezvoltarea capitalului uman, se impun.

Dincolo de o perspectivă globală și îndepărtată în timp, planul guvernamental omite aspectul instructiv al tinerei generații și, în acest fel, neglijează atribuțiile școlii în procesul instructiv-educativ; acest lucru rămâne valabil și în ipoteza în care conceptul de educație conține, implicit, întregul proces de instruire și formare a elevului.

Necuprinderea, sub formă explicită, a școlii, la toate nivelurile ei, se face de pe o poziție simplificatoare, întrucât se știa că școala – generic vorbind – și învățământul românesc, în general, sunt într-o profundă criză de identitate și într-o permanentă degradare. Or, simpla enunțare a școlii ca factor educațional, presupunea o abordare, chiar și în rezumat, a situației în care se găsește școala și a soluțiilor de perspectivă.

Dacă la categoria „infrastructuri umane” sunt prevăzute politici de sănătate publică, ar fi fost oportun și benefic, după părerea noastră, să se contureze și proiecte de politici de **sănătate educațională**.

Planul Național de Dezvoltare conține numeroase concepte și idei vag definite, chiar dacă unele sună frumos.

Astfel, educația și formarea profesională sunt prevăzute a se realiza prin descentralizarea și creșterea gradului de autonomie al sistemului educațional, reforma educației timpurii și programul TVET în mediul rural. Dacă avem în vedere câțiva din factorii care contribuie și determină fenomenul educațional, cum ar fi școala, familia, societatea, atunci descentralizarea și creșterea gradului de autonomie al sistemului educațional, care cuprinde, implicit, și acești factori, nu mai au înțeles, cel puțin în această formă de expunere. Dacă **educația timpurie** presupune o mai mare atenție acordată celor mai tineri dintre subiecți, știut fiind procesul de creștere a precocității copiilor în timp (datorat și bombardamentului mass-media și informațional modern), acest lucru este natural și de înțeles. Conceptul de asigurare a accesului egal la educație și formare profesională este

democratic, dar utopic pentru o perioadă scurtă (2007–2013). Informatizarea învățământului din mediul rural este o „glumă bună”, dacă ne gândim că acest lucru nu se poate înfăptui nici în mediul urban și nici măcar în orașele mari sau chiar în capitala țării; abundă informațiile oficiale despre investiții în număr de calculatoare în școli, la orașe și sate, dar nu se suflă o vorbă despre deficitul cadrelor didactice specializate să supravegheze și să pună în practică acest proiect. Profesorii-informaticieni autentici pot fi numărați pe degete; marea majoritate aleg poziții în firme private, unde au venituri substanțiale, în comparație cu cele din învățământul de stat. Numeroase sunt situațiile în care orele de informatică din licee mari bucureștene sunt neacoperite sau ținute, pe perioade limitate, de studenți. Ne întrebăm, în mediul rural, cine și cum ține lecțiile de informatică în școli?! Nu dorim să intrăm în amănunte, dar accesul copiilor la un calculator, acasă sau la școală, fără o îndrumare de specialitate, conformă cu programa școlară de instruire a copiilor, poate crea efecte perverse în context educațional.

Ne mai reține atenția o afirmație: „o populație educată și sănătoasă este performantă și adaptabilă la nivel UE și la nivel global”. Acest lucru ar trebui să fie nu un obiectiv, ci un corolar. Educația, înainte de toate, trebuie să creeze cadrul potrivit dezvoltării și afirmării personalității umane, printr-un sistem de norme și valori universal valabile, în care educația religioasă trebuie să aibă un rol de liant și de reper.

2. EDUCAȚIA – O PRIORITATE A SOCIETĂȚII MODERNE

Lărgirea Uniunii Europene determină, permanent, o profundă schimbare, nu numai în modul de organizare și funcționare a structurilor de decizie, ci și în conștiința națiunilor țărilor membre. De aceea, o condiție a succesului UE o constituie trecerea obligatorie printr-un amplu proces de educație. Acest proces trebuie să înceapă din învățământul preșcolar, să continue în ciclurile școlare: primar, gimnazial, liceal, postliceal și superior, dar lucrurile nu trebuie să se oprească aici. Procesul educațional trebuie să continue și cu educația permanentă a membrilor societății, fără deosebire de criterii sociale.

Educația în spirit european se impune nu numai pentru țările care au fost deja acceptate, ci și pentru țările fondatoare ale UE, care trebuie consultate în legătură cu aderarea a noi membri; se știe că acordul de aderare al fiecărei țări trece prin votul parlamentelor țărilor membre și numai după ce se obține unanimitatea se încheie protocolul de aderare. Cunoașterea reală a popoarelor candidate, a culturii, istoriei și modului lor de viață, devine o necesitate; în tot acest timp, noii sosiți își vor da silința să învețe cât mai mult despre țările din „clubul select”.

Membrii mai vechi sau mai noi ai acestui nou club european își propun să statueze și să respecte noi norme și valori comunitare. Acest fapt este el însuși un profund proces educațional. Integrarea țării noastre în UE semnifică și intrarea într-o lume a unei înalte calități a bunurilor de larg consum, a serviciilor, a vieții, în general.

Din cele două perspective, cea externă, de integrare europeană, și cea internă, de creștere a calității vieții, se impune, ca o condiție esențială, o profundă reformă a educației, a procesului de învățământ din țara noastră.

Dar educația este o preocupare la fel de importantă și pentru UE. Programele acesteia pentru România (Socrate, Leonardo, Tineret) sunt agende de lucru pe care aceasta le finanțează și monitorizează.

Integrarea în UE înseamnă și un schimb reciproc de valori, înseamnă, între altele, ca experiența avansată a țărilor cu real potențial cultural-educational să fie cunoscută și recunoscută.

Fișa de sector privind educația, din ianuarie 2002, relevă contextul în care ar fi trebuit să se desfășoare reforma în învățământul românesc. Procesul de tranziție către o economie de piață presupune o serie de provocări pentru sistemul de învățământ, care trebuie să fie supus unor schimbări structurale la toate nivelurile. Acestea antrenează mai multe obiective strategice:

- asigurarea educației elementare pentru toți, cu un accent special pe reintegrarea celor care au renunțat temporar la studii și a grupurilor vulnerabile, inclusiv persoanele cu nevoi speciale;

- dezvoltarea educației în zonele rurale, în vederea asigurării accesului egal la nivelurile superioare de educație;

- dezvoltarea învățământului preșcolar, inclusiv introducerea unui an de învățământ preșcolar obligatoriu;

- adaptarea programelor la un ciclu extins de învățământ obligatoriu, de la 8 la 9 clase, începând cu anul școlar 2003–2004;

- adaptarea conținutului programelor de pregătire profesională la aspirațiile individuale și la cerințele pieței de muncă;

- promovarea utilizării tehnologiei informaționale și asigurarea accesului la Internet în învățământul preuniversitar;

- crearea unui sistem coerent de pregătire permanentă a directorilor din învățământ și a personalului didactic din cadrul învățământului preuniversitar;

- întărirea rolului universităților în promovarea dimensiunii europene a învățământului și consolidarea managementului academic și administrativ în instituțiile de învățământ superior, în contextul autonomiei universitare.

Analizele realizate de Comisia Europeană au arătat că reforma în domeniul educației a înregistrat o seamă de progrese în sectoare precum: participarea activă a României la programele comunitare (Socrates, Leonardo, Phare etc), introducerea principiului parteneriatului social în domeniul instruirii și al pregătirii profesionale și conceperea și structurarea programelor școlare pe noi principii; garantarea dreptului minorităților naționale de a învăța în propria limbă; introducerea în universități a unui nou concept de management, bazat pe planificare strategică și performanță, în contextul autonomiei universitare.

Domeniile cu rămăneri în urmă (crearea unui cadru național de recunoaștere reciprocă a calificărilor profesionale între România și țările membre UE, crearea

unui sistem structurat de instruire profesională pentru adulți, etc.) au fost semnalate și monitorizate.

Cu indulgență și mai ales cu rezerve, capitolul Educație a fost închis cu ceva timp înainte de integrare. Rămân multe de făcut, de la proiecte și programe care să structureze și să articuleze un întreg sistem educațional, să asigure cadrul de formare și instruire în perioada școlarizării, la ideea de educație permanentă, care ar trebui să antreneze toată populația. Trebuie să ne reamintim că nu există vid educațional: unde nu există amprenta educației, acolo vom întâlni non-valori, mediu infrafracțional, oameni certați cu morala și cu legea.

Până la urmă, educația este un lucru de bun simț: pentru că vorbim de educație și atunci când ne gândim la un comportament civilizată, pe stradă, la școală, acasă. După cum putem vorbi și de o educație civică, de o educație religioasă, de o educație sanitară, de o educație rutieră, o educație a minții, o educație a muncii, o educație estetică, sexuală, a valorilor și lista poate continua, prin clasificare.

3. SITUAȚIA ȘCOLAR-EDUCAȚIONALĂ ÎN MEDIUL RURAL ANALIZE STATISTICE ȘI IERARHIZARE

Analiza fenomenului educațional în mediul rural s-a făcut avându-se în vedere baza materială existentă (biblioteci, săli de clasă și laboratoare, cu dotările aferente) numărul de elevi cuprinși în procesul instructiv-educativ, pe cicluri de învățare (copii cuprinși în grădinițe, elevi în ciclul primar, gimnazial, licee, unități de învățare specializate: arte și meserii, școli de maiștri, școli postliceale), precum și numărul și nivelul de pregătire al cadrelor didactice, care asigură derularea procesului de școlarizare la elevi.

Analiza dotărilor bazei materiale în mediul rural se face, întâi de toate, comparativ cu situația similară din mediul urban, pe unități administrativ-teritoriale și anume, la nivelul județelor.

Analizele comparative se fac pe indicatori compatibili din cele două medii rezidențiale (rural și urban), și acest lucru este posibil, luând în considerație învățământul preuniversitar. Chiar și aici, procesul comparativ trebuie făcut diferențiat, excepție făcând profilele liceale specifice mediului urban sau mediului rural. Aceasta înseamnă că nu s-au făcut comparații (la liceele agricole, care au reședințe rurale, sau la școli tehnice de maiștri, cu localizare urbană). Același lucru este valabil și la învățământul universitar, privat sau de stat.

Astfel, itemii care au intrat în studiu sunt următorii:

A – județul care a constituit unitatea teritorială de raportare;

B – mediul de rezidență urban-rural U/R, care a permis studiul fenomenului educațional;

C – numărul de biblioteci, distribuite în urban și rural, pe unitatea de studiu (județul);

- D – numărul de salariați;
- E – numărul de copii înscriși în grădinițe;
- F – total elevi înscriși în sistemul de învățământ;
- G – elevi cuprinși în învățământul primar și gimnazial;
- H – număr de elevi cuprinși în școli de arte și meserii;
- J – număr de elevi cuprinși în școli de maiștri;
- K – număr de elevi cuprinși în unități de învățământ postliceal;
- P – numărul sălilor de clasă;
- Q – total personal didactic;
- R – număr personal didactic cuprins în învățământul preșcolar;
- S – număr personal didactic cuprins în învățământul primar și gimnazial;
- T – număr personal didactic cuprins în învățământul liceal.

Punerea în valoare a acestor indicatori construiți din bazele de date menționate, cu repartiția pe medii de rezidență și unități administrative (județe), a fost făcută prin câteva intervenții metodologice.

a. Introducerea **indicelui sintetic de concordanță**, care a fost definit ca fiind raportul valorilor de același tip din rural și urban, și care s-a notat:

$$C = R/U$$

Acest indice ia valori pozitive subunitare sau supraunitare. Dacă, de pildă, ne referim la numărul de biblioteci din județul Alba, în urban și în rural, indicele de concordanță este:

$$C = \frac{152}{119} = 1,27$$

și se constată că ia valori supraunitare, ceea ce înseamnă că, în această situație, dotarea ruralului cu număr de biblioteci este superioară urbanului. În cazul în care dotarea urbanului este favorizată, indicele de concordanță ia valori subunitare.

Indicele sintetic de concordanță poate fi privit și ca un indice de dezvoltare regională.

b. Introducerea **indicelui sintetic de agregare – ISA**, a cărui expresie este dată de media aritmetică a indicilor sintetici de concordanță raportați la itemii: {C, D, E, ..., R, S, T} sau o submulțime a acestora, dacă prezintă o mai mare relevanță. Acest indice sintetic standardizat are rolul de a caracteriza informațional și a situa unitatea teritorială de referință într-o ierarhie.

Acest lucru constituie obiectul următorului demers metodologic:

c. Ierarhizarea unităților teritoriale (județelor) după valorile indicelui ISA, într-o ordine crescătoare a acestora. Astfel, valorile subunitare scăzute ale indicelui ISA vor semnala discrepanțe majore globale între urban și rural, în favoarea urbanului, în timp ce valorile supraunitare vor pune în evidență ruralul, în raport cu urbanul.

Tabelul nr. 1

A	B	C	D	E	Elevi							Personal didactic				
					F	G	H	I	J	K	P	Q	R	S	T	
																Total elevi
Județ	Mediu rezidență U/R	Biblioteci	Nr. salariați	Copii în grădinițe												
Alba	Urban	119	75 865	7 263	40 150	20 543	13 857	5 068	—	682	1 725	3 550	424	1 670	1 257	
	Rural	152	12 213	5 286	13 882	13 805	77	0	0	0	1 026	1 606	284	1 316	6	
	R/U	1,27	0,161	0,73	0,345	0,67	0,005	0	0	0	0,59	0,45	0,67	0,78	0,004	
Arad	Urban	107	94 870	6 378	42 856	23 037	14 348	4 729	35	707	2 061	3 852	376	1 514	1 002	
	Rural	138	18 302	6 393	19 703	18 756	820	127	0	0	1 099	1 806	308	1 426	63	
	R/U	1,29	0,19	1	0,46	0,814	0,06	0,03	0	0	0,53	0,48	0,82	0,94	0,06	
Argeș	Urban	134	117 769	8 338	62 525	29 756	24 656	6 215	349	1 549	2 013	5 153	550	2 046	1 935	
	Rural	289	21 781	11 369	33 555	30 046	2 118	1 391	0	0	1 914	3 769	621	2 937	165	
	R/U	2,16	0,18	1,36	0,54	1,01	0,08	0,22	0	0	0,95	0,73	1,13	1,43	0,08	
Bacău	Urban	142	100 169	10 308	62 780	32 073	21 771	7 823	135	97	2 117	4 713	618	1 950	1 712	
	Rural	293	22 162	14 047	46 925	42 840	1 149	2 936	0	0	2 209	3 840	626	3 086	93	
	R/U	2,06	0,22	1,4	0,74	1,34	0,05	0,37	0	0	1,04	0,81	1,01	1,58	0,05	
Bihor	Urban	110	122 146	8 847	57 743	28 601	22 424	5 246	0	1 472	2 306	6 098	651	2 147	1 698	
	Rural	270	29 465	10 411	32 103	28 589	2 933	364	25	192	1 957	3 466	544	2 755	164	
	R/U	2,45	0,24	1,13	0,56	0,999	0,13	0,07	—	0,13	0,84	0,57	0,83	1,28	0,09	
Bistrița-Năsăud	Urban	53	37 678	3 995	25 173	12 187	10 020	2 716	0	250	1 069	2 093	259	1 007	622	
	Rural	167	11 626	8 069	24 287	20 814	1 273	2 180	20	0	1 471	2 293	385	1 734	66	
	R/U	3,15	0,31	2,02	0,96	1,70	1,2	0,80	—	0	1,37	1,09	1,48	1,7	1,06	
Botoșani	Urban	74	44 279	6 529	38 689	21 155	12 549	4 661	0	324	1 127	2 830	392	1 363	1 034	
	Rural	230	9 550	9 671	32 282	27 803	1 046	3 433	0	0	1 649	2 863	412	2 302	149	
	R/U	3,1	0,21	1,48	0,83	1,32	0,83	0,74	0	0	1,46	1,01	1,05	1,69	0,14	
Brașov	Urban	149	148 619	10 600	64 343	34 279	21 940	6 705	45	1 374	2 443	6 545	719	2 484	2 095	
	Rural	146	11 284	4 788	16 578	15 144	778	613	0	43	929	1 650	230	1 323	72	
	R/U	0,98	0,07	0,45	0,26	0,44	0,35	0,09	0	0,03	0,38	0,25	0,32	0,53	0,03	
Brăila	Urban	96	61 970	5 963	36 561	19 269	11 890	4 385	36	1 001	1 252	2 778	367	1 178	1 117	
	Rural	111	6 856	4 529	13 313	12 552	64	697	0	0	703	1 226	212	998	16	
	R/U	1,15	0,11	0,76	0,36	0,65	0,005	0,16	0	0	0,56	0,44	0,58	0,85	0	

Buzău	Urban	78	66 959	5 436	39 899	18 423	15 996	4 369	132	979	1 191	3 024	284	1 264	1 282
	Rural	251	18 242	9 302	27 939	25 961	887	1 091	0	0	1 393	2 718	473	2 107	81
	R/U	3,21	0,27	1,72	0,70	1,40	0,05	0,25	0	0	1,17	0,90	1,67	1,67	0,06
Caraș-Severin	Urban	77	49 457	5 124	32 550	17 737	9 813	4 579	33	388	1 354	2 549	305	1 109	1 038
	Rural	175	9 554	4 734	13 585	12 651	678	256	0	0	1 008	1393	240	1 084	69
	R/U	2,27	0,19	0,92	0,42	0,71	0,07	0,05	0	0	0,74	0,55	0,78	0,98	0,07
Cluj Napoca	Urban	203	161 257	13 089	71 589	37 218	23 837	8 365	143	2 026	3 670	9 748	899	2 977	2 122
	Rural	234	13 557	7 181	18 352	17 905	307	140	0	0	1 435	2 144	367	1 751	2 002
	R/U	1,14	0,08	0,54	0,26	0,48	0,01	0,02	0	0	0,39	0,22	0,41	0,59	0,94
Constanța	Urban	153	162 029	12 338	79 780	42 443	28 070	8 147	71	1 049	2 462	6 923	778	2 892	2 201
	Rural	144	14 234	7 421	25 699	22 351	1 997	1 351	0	0	958	2 205	348	1 670	182
	R/U	0,94	0,09	0,6	0,32	0,53	0,07	0,16	0	0	0,39	0,32	0,45	0,58	0,08
Covasna	Urban	75	43 375	4 261	21 660	10 537	7 784	2 973	0	366	958	1 974	311	865	790
	Rural	131	6 098	4 461	10 370	10 316	0	54	0	0	758	1 239	236	1 003	0
	R/U	1,75	0,14	1,03	0,48	0,98	0	0,02	-	0	0,79	0,63	0,76	1,16	0
Dâmbovița	Urban	80	67 630	4 580	38 888	16 916	16 214	5 048	25	685	1 423	3 170	287	1 195	1 327
	Rural	272	17 661	9 994	39 103	35 914	1 263	1 870	0	56	1 547	3 402	361	2 804	129
	R/U	3,4	0,26	2,18	1	2,12	0,08	0,38	0	0,08	1,08	1,07	1,25	2,35	0,09
Dolj	Urban	117	102 420	9 701	65 682	33 514	22 970	7 234	58	1 906	2 328	6 607	562	2 369	2 304
	Rural	269	18 011	10 808	34 002	31 383	1 487	1 101	0	31	1 718	3 351	523	2 675	153
	R/U	3,4	0,18	1,11	0,52	0,95	0,06	0,15	0	0,02	0,74	0,5	0,93	1,13	0,07
Galați	Urban	125	108 294	9 082	59 771	29 955	19 811	9 104	133	768	1 747	4 955	489	1 849	1 726
	Rural	170	9 533	8 816	30 919	29 326	320	1 273	0	0	1 153	2 432	361	1 987	20
	R/U	1,36	0,09	0,98	0,52	0,98	0,02	0,14	0	0	0,66	0,49	0,74	1,07	0,01
Gorj	Urban	70	61 243	6 063	40 162	19 991	14 875	4 207	253	836	1 046	2 879	303	1 291	1 046
	Rural	178	21 992	7 495	23 779	20 355	2 186	1 238	0	0	1 320	2 106	332	1 580	137
	R/U	2,54	0,36	1,24	0,59	1,02	0,14	0,28	0	0	1,24	0,72	1,09	1,22	1,32
Harghita	Urban	109	47 048	5 740	29 546	13 431	11 210	3 755	30	1 120	1 214	2 556	410	1 047	1 056
	Rural	172	9,666	7 712	18 667	16 629	1 398	534	0	106	1 229	2 048	424	1 513	111
	R/U	1,58	0,2	1,35	0,63	1,24	0,12	0,14	0	0,09	1,01	0,8	1,03	1,44	0,1
Hunedoara	Urban	192	102 121	10 140	62 474	37 086	18 457	5 871	194	866	2 191	4 749	490	2 341	1 395
	Rural	96	16 823	2 815	9 151	7 647	719	729	0	56	618	1 092	178	828	43
	R/U	0,5	0,16	0,28	0,15	0,2	0,04	0,12	0	0,06	0,28	0,23	0,36	0,35	0,03

Ialomița	Urban	92	33 352	3 128	26 870	12 991	9 633	3 797	0	449	722	1 800	219	839	607
	Rural	83	8 081	3 695	16 730	15 447	315	969	0	0	684	1 288	183	1 028	18
	R/U	0,9	0,24	1,2	0,62	1,19	0,03	0,25	–	0	0,95	0,72	0,83	1,22	0,03
Iași	Urban	168	126 217	10 720	72 040	33 755	26 284	9 771	40	2 229	2 960	9 094	677	2 210	2 424
	Rural	453	21 403	17 046	59 280	52 273	1 743	5 264	0	0	2 376	4 952	704	3 880	207
	R/U	2,7	0,17	1,7	0,82	1,55	0,06	0,53	0	0	0,79	0,54	1,04	1,76	0,08
Ilfov	Urban	17	26 653	1 398	8 694	6 241	1 759	694	0	0	208	603	84	376	143
	Rural	82	35 008	4 933	25 735	19 160	5 254	1 086	145	90	847	1 903	233	1 368	302
	R/U	4,8	1,31	0,35	2,96	3,08	3,05	1,56	–	–	4,07	3,16	2,78	3,63	2,11
Maramureș	Urban	134	82 947	9 744	55 080	29 119	17 447	6 818	20	976	2 011	4 585	545	2 271	1 458
	Rural	181	11 971	7 607	22 618	21 476	102	1 040	0	0	1 244	2 312	379	1 888	0
	R/U	1,35	0,14	0,78	0,41	0,74	0,01	0,15	0	0	0,62	0,5	0,7	0,83	0
Mehedinți	Urban	54	35 062	3 912	27 822	14 552	9 632	2 945	56	637	948	2 193	214	982	727
	Rural	145	11 095	4 816	16 119	14 000	1 545	574	0	0	927	1 589	265	1 199	87
	R/U	2,68	0,31	1,23	0,59	0,96	0,16	0,19	0	0	0,98	0,72	1,24	1,22	0,12
Mureș	Urban	118	100 700	10 246	5,86	27 865	17 394	6 167	182	2 252	2 282	5 331	707	2 304	1 617
	Rural	297	23 610	10 739	26 810	25 395	751	531	0	83	1 782	3 247	591	2 531	117
	R/U	2,52	0,23	1,05	0,5	0,91	0,04	0,08	0	0,04	0,78	0,6	0,83	1,09	0,07
Neamț	Urban	74	67 355	6 431	43 656	19 304	17 205	6 216	86	845	1 389	3 071	382	1 289	1 391
	Rural	251	19 853	10 457	40 458	36 205	1 752	2 418	0	83	1 955	3 222	464	2 577	141
	R/U	3,39	0,29	1,63	0,93	1,87	0,1	0,38	0	0,1	1,4	1,07	1,21	2	0,1
Olt	Urban	62	56 181	6,126	42 621	19 881	16 593	4 794	123	1 227	1 217	3 019	334	1 403	1 092
	Rural	249	12 024	9 445	26 947	25 818	639	490	0	0	1 365	2 674	436	2 146	60
	R/U	4	0,21	1,54	0,63	1,3	0,04	0,1	0	0	1,13	0,89	1,3	1,53	0,5
Prahova	Urban	166	130 127	9 299	72 575	34 485	25 695	10 155	232	2 008	2 030	5 379	549	2 252	2 158
	Rural	261	42 744	11 361	40 509	36 714	1 611	2 163	0	21	1 664	3 371	494	1 654	193
	R/U	1,57	0,33	1,22	0,56	1,06	0,06	0,2	0	0,01	0,82	0,62	0,95	0,73	0,09
Satu Mare	Urban	70	55 048	5 913	32 733	16 261	11 388	4 410	29	645	1 234	2 624	409	1 207	970
	Rural	180	11 631	7 541	23 348	21 421	293	1 634	0	0	1 375	2 212	371	1 733	34
	R/U	2,57	0,21	1,27	0,71	1,32	0,02	0,36	0	0	1,11	0,85	0,9	1,44	0,03
Sălaj	Urban	49	28 636	3 954	21 809	10 880	8 631	2 101	19	178	859	1 780	260	851	594
	Rural	153	10 448	5 774	15 370	13 407	1 101	862	0	0	1 080	1 706	293	1 291	64
	R/U	3,12	0,36	1,46	0,7	1,24	0,13	0,41	0	0	1,26	0,95	1,13	1,51	0,1

Sibiu	Urban	120	97 165	9 260	46 856	24 902	14 620	6 209	52	1 073	2 019	4 763	607	1 878	919
	Rural	140	9 312	5 334	15 758	15 169	0	589	0	0	938	1 455	231	1 181	0
	R/U	1,17	0,09	0,57	0,33	0,6	0	0,09	0	0	0,46	0,3	0,38	0,63	0
Suceava	Urban	142	75 759	10 827	63 447	32 699	21 790	8 028	38	892	1 901	5 197	575	2 260	1715
	Rural	283	21 007	15 570	49 229	45 644	750	2 835	0	0	2 176	4 107	650	3 313	81
	R/U	1,99	0,28	1,43	0,78	1,39	0,03	0,35	0	0	1,14	0,79	1,13	1,46	0,47
Teleorman	Urban	61	43 588	3 513	29 478	12 980	12 506	3 271	34	687	877	2 183	224	1 009	856
	Rural	240	12 149	8 856	25 838	24 086	771	981	0	0	1 213	2 782	428	2 273	57
	R/U	3,93	0,28	2,5	0,88	1,86	0,06	0,3	0	0	1,38	1,27	1,5	2,2	0,06
Timiș	Urban	161	147 530	10 710	69 671	34 676	25 035	8 080	114	166	3 230	8 701	755	2 787	1118
	Rural	205	33 686	8 750	26 637	25 281	1 119	301	0	28	1 461	2 423	432	1 908	62
	R/U	1,27	0,23	0,81	0,38	0,73	0,04	0,04	0	0,13	0,45	0,28	0,57	0,68	0,05
Tulcea	Urban	56	36 408	3 479	21 753	10 896	7 447	3 215	110	85	664	1 724	196	856	507
	Rural	97	7 414	4 551	13 236	12 342	140	754	0	0	656	1 291	219	1 037	14
	R/U	1,73	0,2	1,32	0,6	1,28	0,02	0,23	0	0	0,99	0,75	1,12	1,21	0,03
Vaslui	Urban	82	47 834	6 327	39 079	19 585	13 536	5 536	0	419	1 140	2 957	389	1 410	929
	Rural	216	7 426	10 842	35 519	30 876	1 513	3 106	24	0	1 631	3 014	505	2 292	113
	R/U	2,63	0,15	1,71	0,91	1,58	0,11	0,56	-	0	1,45	1,03	1,28	1,63	0,12
Vâlcea	Urban	81	58 362	5 972	40 094	19 452	15 062	4 850	209	521	1 124	2 897	379	1 137	1 304
	Rural	195	18 434	104	20 185	19 202	462	521	0	0	1 318	2 266	339	1 884	25
	R/U	2,4	0,31	1,2	0,5	0,99	0,03	0,1	0	0	1,18	0,75	0,89	1,66	0,02
Vrancea	Urban	61	44 539	3 753	27 223	12 571	10 514	3 232	50	856	782	2 052	251	824	887
	Rural	179	9 697	6 796	25 383	23 539	605	1 239	0	0	1 207	2 220	334	1 827	51
	R/U	2,93	0,22	1,81	0,93	1,88	0,05	0,38	0	0	1,54	1,1	1,33	2,19	0,05
București	Urban	398	698 905	34 179	249 611	127 845	92 318	22 048	525	6 875	9 373	28 643	2 220	8 708	6 963
	Rural	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	R/U	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Călărași	Urban	59	33 803	3 107	24 184	11 534	8 712	3 789	0	149	623	1 547	171	638	570
	Rural	141	10 495	5 747	21 058	19 373	347	1 318	20	0	889	1 584	261	1 294	26
	R/U	2,39	0,31	1,83	0,87	1,65	0,04	0,35	0	0	1,43	1,02	1,53	2,02	0,04
Giurgiu	Urban	28	19 618	1 826	15 489	8 233	5 326	1 846	0	84	415	985	87	517	354
	Rural	139	11 725	5 027	20 110	19 323	570	217	0	0	840	1 693	233	1 419	41
	R/U	4,96	0,6	2,78	1,3	2,34	0,1	0,04	0	0	2,02	1,72	2,68	2,74	0,11

Surse de informare: Anuarele statistice 2000–2005, Recensământul populației din 2002, date statistice generale puse la dispoziție de Institutul Național de Statistică și Centrul de Sociologie Urbană și Regională București.

Valorile apropiate de 1 ale indicelui ISA ne vor permite să vorbim despre dezvoltări globale echivalente între rural și urban, în domeniul educației și învățământului, în zona administrativă sau cultural-geografică considerată.

Analize ulterioare, de profunzime, pot arăta cauzele care creează dezechilibre.

Totodată, analizele de acest tip pot pune în evidență areale distincte, cu potențialități echivalente de dezvoltare și de armonizare a echilibrului. Acestea pot constitui premise pentru noi reformulări ale zonelor cu indici egali de dezvoltare sau a delimitărilor unor noi zone culturale.

Observație: Datorită actualei forme administrative, în care fostul SAI (Sectorul Agricol Ilfov) are statut de județ independent, municipiul București, ca zonă urbană, nu mai poate fi luat în calcul, pentru analize statistice.

Raportarea acestuia la județul Ilfov, sau forma anterioară, cunoscută ca SAI (Sectorul Agricol Ilfov), nu s-a dovedit relevantă (și pentru faptul că municipiul București, ca puternică aglomerare urbană, se constituie într-un pol de atracție pentru populația rurală din localitățile învecinate).

Tabelul nr. 2

Distribuția județelor în ordine ierarhică după ISA (indicele sintetic de agregare), calculat pentru caracteristicile: {C, D, E, F, G, H, I, J, K, P, Q, R, S, T}.

Județ	Indice ISA	Județ	Indice ISA
1. Hunedoara	0,197	22. Vâlcea	0,716
2. Brașov	0,30	23. Mehedinți	0,740
3. Constanța	0,32	24. Bacău	0,760
4. Sibiu	0,33	25. Satu Mare	0,770
5. Cluj-Napoca	0,36	26. Suceava	0,800
6. Timiș	0,40	27. Gorj	0,840
7. Brăila	0,40	28. Iași	0,850
8. Alba	0,40	29. Sălaj	0,880
9. Maramureș	0,44	30. Buzău	0,93
10. Arad	0,476	31. Olt	0,94
11. Galați	0,504	32. Vaslui	0,94
12. Covasna	0,55	33. Călărași	0,96
13. Caraș-Severin	0,55	34. Botoșani	0,990
14. Ialomița	0,58	35. Vrancea	1,030
15. Prahova	0,58	36. Neamț	1,030
16. Mureș	0,62	37. Dâmbovița	1,090
17. Bihor	0,665	38. Teleorman	1,16
18. Tulcea	0,675	39. Bistrița	1,200
19. Harghita	0,695	40. Giurgiu	1,520
20. Dolj	0,697	41. Ilfov	2,35
21. Argeș	0,711		

Surse de informare: Anuarele statistice 2000–2005. Recensământul populației din 2002, date statistice generale puse la dispoziție de Institutul Național de Statistică și Centrul de Sociologie Urbană și Regională București.

Tabelul nr. 3

Distribuția județelor în ordine ierarhică după ISA (indicele sintetic de agregare), calculat pentru itemii: {E, F, G, H, I, J, K, P, Q, R, S, T}.

Județ	Indice ISA	Județ	Indice ISA
1. Hunedoara	1,75	22. Tulcea	0,629
2. Brașov	0,239	23. Harghita	0,662
3. Constanța	0,278	24. Satu Mare	0,667
4. Sibiu	0,280	25. Bacău	0,699
5. Cluj-Napoca	0,321	26. Gorj	0,738
6. Timiș	0,346	27. Iași	0,739
7. Alba	0,350	28. Sălaj	0,740
8. Brăila	0,363	29. Olt	0,746
9. Maramureș	0,395	30. Suceava	0,747
10. Arad	0,433	31. Buzău	0,799
11. Caraș-Severin	0,440	32. Botoșani	0,810
12. Galați	0,467	33. Vaslui	0,865
13. Covasna	0,487	34. Călărași	0,898
14. Mureș	0,499	35. Neamț	0,899
15. Dolj	0,515	36. Vrancea	0,938
16. Prahova	0,526	37. Dâmbovița	0,973
17. Bihor	0,552	38. Teleorman	1,008
18. Ialomița	0,586	39. Bistrița	1,115
19. Vâlcea	0,610	40. Giurgiu	1,319
20. Mehedinți	0,617	41. Ilfov	2,229
21. Argeș	0,627		

Surse de informare: Anuarele statistice 2000–2005 Recensământul populației din 2002, date statistice generale puse la dispoziție de Institutul Național de Statistică și Centrul de Sociologie Urbană și Regională București.

Tabelul nr. 4

Elevi (tipuri de școlarizare)

	Liceu	Arte și meserii	Școala de maiștri	Școala postliceală
Urban	730 999	239 172	3 591	41 698
Rural	(5,65%) 43 801	(17,37%) 50 270	(6,1%) 234	(1,85%) 789
Total	774 800	289 442	3 825	42 487

Tabelul nr. 5

Elevi (ciclul primar + gimnaziu)

Urban	1 038 858	
Rural	956 946	47,9%
Total	1 995 804	

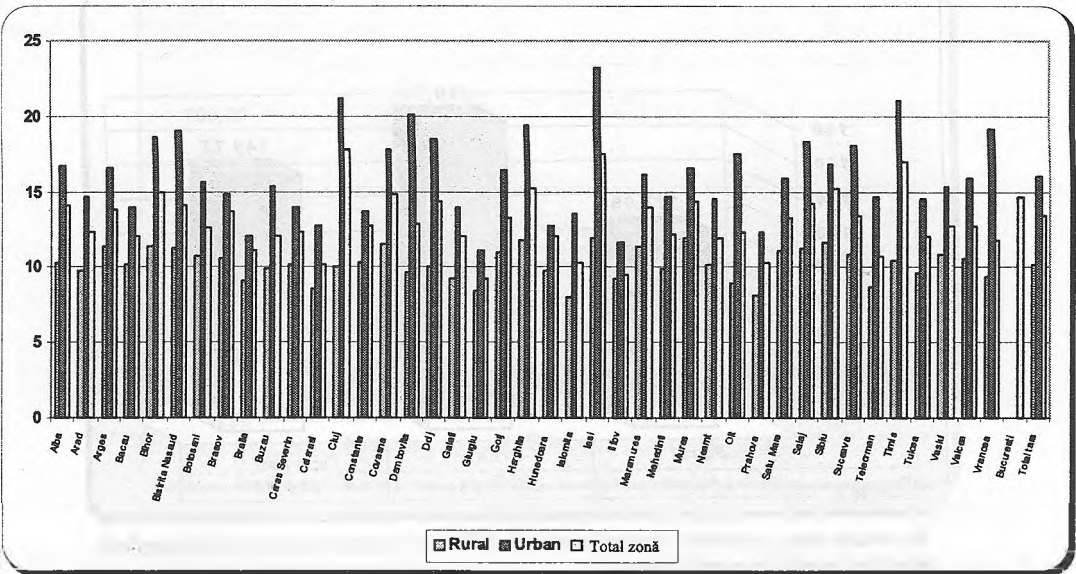
Tabelul nr. 6
Personal didactic – număr la 1 000 locuitori

Mediu \ Județ	Alba	Arad	Argeș	Bacău	Bihor	Bistrița-Năsăud	Botoșani	Brașov	Brăila	Buzău	Caraș-Severin
Rural	10,32	9,77	11,45	10,2	11,35	11,33	10,77	10,53	9,16	9,91	10,24
Urban	16,76	14,73	16,59	14,04	18,55	18,97	15,66	14,84	12,15	15,36	14,00
Total zonă	14,11	12,33	13,91	12,11	14,93	14,14	12,69	13,78	11,14	12,15	12,4
Indice de concordanță	0,62	0,66	0,69	0,73	0,61	0,60	0,69	0,71	0,75	0,65	0,73
Mediu \ Județ	Călărași	Cluj	Constanța	Covasna	Dâmbovița	Dolj	Galați	Giurgiu	Gorj	Harghita	Hunedoara
Rural	8,51	10,03	10,26	11,55	9,65	10	9,25	8,36	11	11,77	9,75
Urban	12,83	21,25	13,66	17,85	20,08	18,52	14	11,11	16,43	19,46	12,8
Total zonă	10,22	17,77	12,72	14,81	12,91	14,4	12,1	9,21	13,3	15,25	12,12
Indice de concordanță	0,66	0,47	0,75	0,65	0,48	0,54	0,66	0,75	0,67	0,60	0,76

Judeţ	Ialomiţa	Iaşi	Ilfov	Maramureş	Mehedinţi	Mureş	Neamţ	Olt	Prahova	Satu Mare	Sălaj
Mediu Rural	8,03	11,9	9,25	11,37	9,92	12	10,17	8,93	8,15	11,2	11,31
Urban	13,54	23,22	11,63	16,14	14,66	16,59	14,5	17,47	12,39	15,83	18,35
Total zonă	10,31	17,54	9,51	13,93	12,23	14,35	11,9	12,34	10,34	13,35	14,28
Indice de concordanţă	0,59	0,51	0,79	0,70	0,67	0,72	0,70	0,51	0,66	0,71	0,62

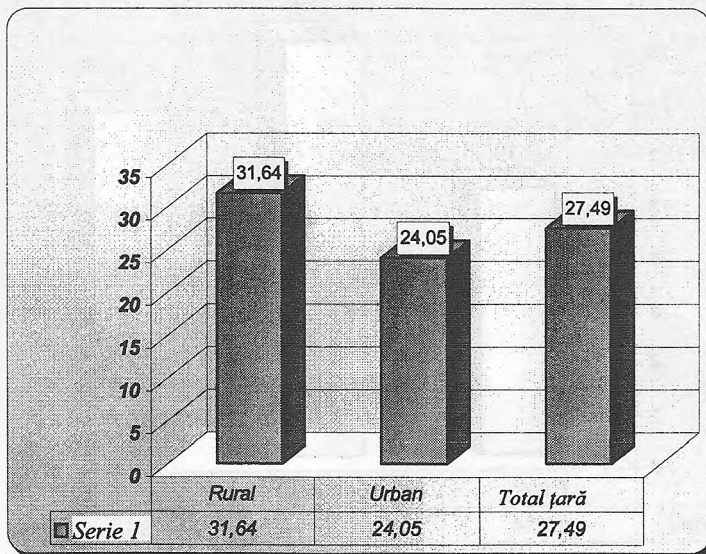
Judeţ	Sibiu	Suceava	Teleorman	Timiş	Tulcea	Vaslui	Vâlcea	Vrancea	Bucureşti	Total ţară
Mediu Rural	11,69	10,88	8,72	10,52	9,66	10,85	10,62	9,39		10,24
Urban	16,83	18,1	14,68	21,1	14,55	15,33	15,96	19,16		16
Total zonă	15,19	13,41	10,77	17,03	12,04	12,76	12,83	11,78	14,65	13,39
Indice de concordanţă	0,69	0,60	0,59	0,50	0,66	0,71	0,67	0,49		

Graficul nr. 1
Personal didactic – număr la 1 000 locuitori

Graficul nr. 2

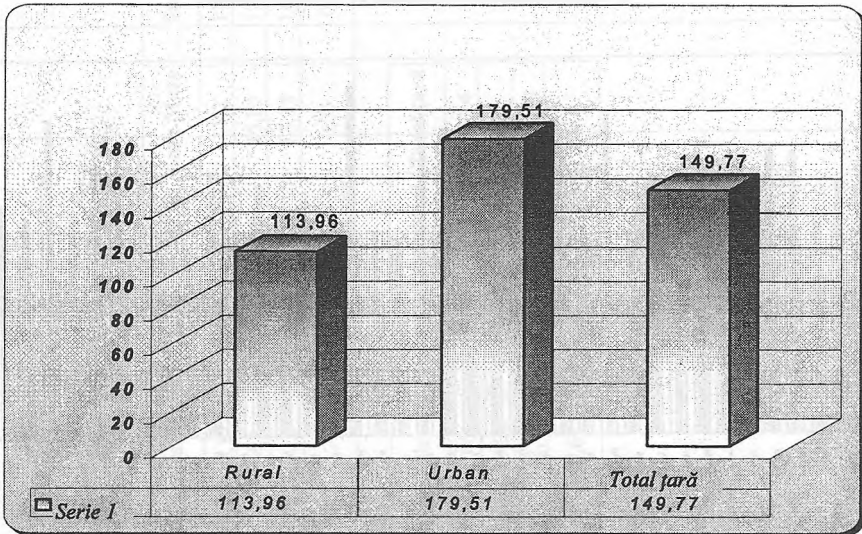
A. Copii înscriși în grădinițe – număr la 1 000 de locuitori pe țară

În mediul rural sunt de 1,31 ori mai mulți copii înscriși în grădinițe la 1 000 de locuitori.
Indice de concordanță R/U = 1,31.

Graficul nr. 3

B. Elevi înscriși – număr la 1 000 de locuitori pe țară

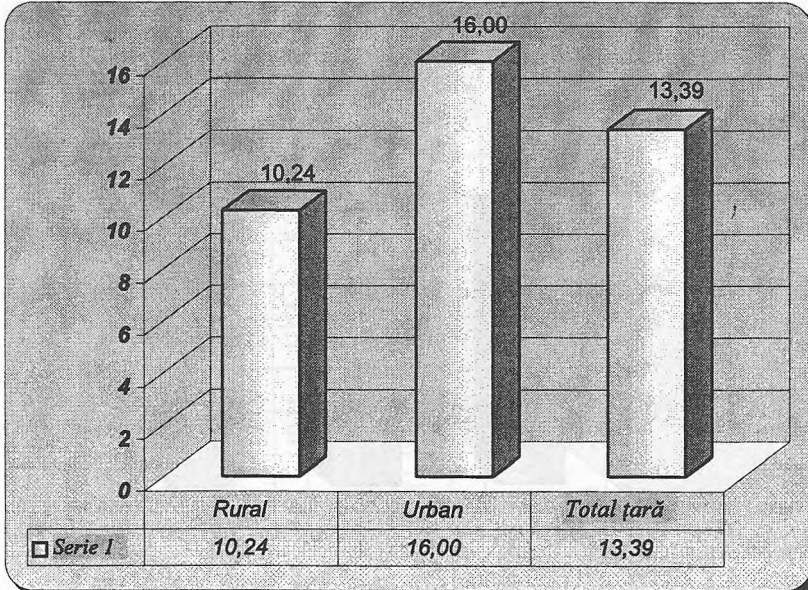

În mediul rural, numărul elevilor înscriși la 1 000 de locuitori este mult sub numărul elevilor înscriși în mediul urban.

Indice de concordanță R/U = 0,63

Graficul nr. 4

C. Personal didactic – număr la 1 000 de locuitori

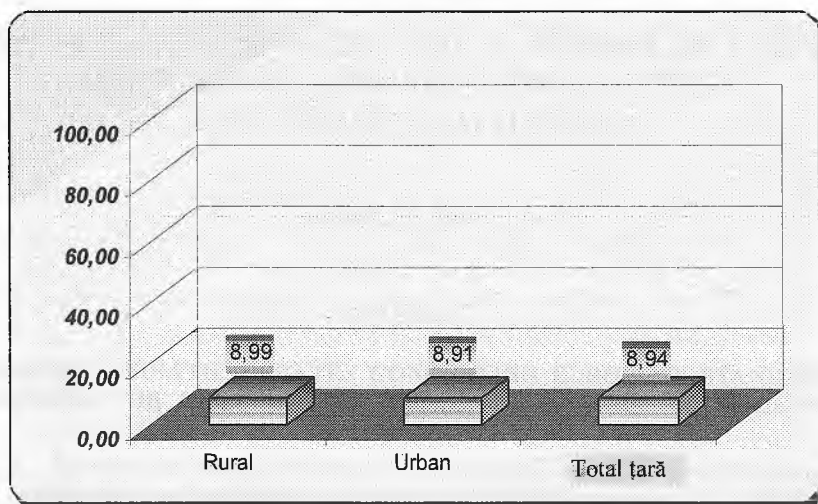

Personal didactic din mediul rural raportat la 1000 de locuitori, este în raport de 64/100 față de urban.

Indice de concordanță R/U = 0,64

Graficul nr. 5

D. Personal didactic – număr la 100 de elevi

Se constată un echilibru al distribuției personalului didactic la 100 de elevi în mediile rural și urban.

Indice de concordanță R/U = 1,01

BIBLIOGRAFIE

1. COBIANU-BĂCANU, MARIA, ALEXANDRESCU, PETRUȘ, CUCU OANCEA, OZANA: *Cultura, identitatea națională și educația în dezvoltarea durabilă a societății românești*, București, Ed. Paralela 45, 2002.
2. COBIANU-BĂCANU, MARIA, ALEXANDRESCU, PETRUȘ, COBIANU, ILEANA: *Adolescenții – „Primăvara Europei”*. București, Ed. Arvin Press, 2004.
3. COBIANU-BĂCANU, MARIA, ALEXANDRESCU, PETRUȘ: *Școala românească încotro?* București, Ed. Paralela 45, 2002.
4. Planul Național de Dezvoltare Postaderare – Guvernul României, 2006.

FORME MEDIATICE DE DEZBATERE A NORMELOR EUROPENE.
REDEFINIREA „MISIUNII” JURNALISTULUI
– ELEMENTE ANALITICE (I)

CAMELIA BECIU

ABSTRACT

FORMS OF MEDIATIC DEBATES CONCERNING EUROPEAN STANDARDS.
REDEFINING THE JOURNALIST’S “MISSION” – ANALYTICAL ELEMENTS (I)

This study tackles the relevance of the concept of Europeanization with respect to media studies and public space sociology. The following questions have provided the backbone of the research: what are the media developments that might point to a process of Europeanization, namely to a symbolic negotiation and adoption of European regulations in journalism and in the public space? How could the Europeanization of various media stages and fields be analyzed? Starting from these questions, a prerequisite is set, namely that the way journalists define their deliberative role in the communication concerning the EU could be an indicator of the Europeanization of the media discourse. The first part of the study deals with the function of deliberative journalism in the context of EU media coverage and the establishment of a European public space. The second part is a case study on how the deliberative practices of Romanian journalists evolved as Romania’s EU accession date drew near. The study shows that as January 1, 2007 (the date when Romania became a EU member state) was approaching, the media developed a civic discourse, with journalists assuming a “role” in initiating media campaigns and capturing the “national public’s” attention. From this point of view, the media was less a mediator than an actor “mobilizing” a normative vision on the adjustment to the European context.

Key words: Europeanization, public space, deliberative journalism, media discourse.

1. INTRODUCERE

Cum a evoluat mediatizarea tematicii europene în România, din perspectiva rolului asumat de către journalist? Formulând această întrebare, avansăm mai multe premise de cercetare.

Mai întâi, introducem un criteriu de analiză: am putea analiza *evoluția discursului mediatic despre aderare*, în funcție de modul în care jurnaliștii își definesc rolul în comunicarea despre UE.

În al doilea rând, rolul jurnalistului în mediatizarea unei anumite tematici trimite la o temă mai amplă, cea a *discursului mediatic deliberativ*. Altfel spus, pornind de la „rolul jurnalistului” se poate evidenția un *mod de deliberare* și/sau problematizare a evenimentelor europene – un tip de discurs mediatic.

În fine, problematizarea integrării europene în presă și evoluția formelor mediatică ilustrează așa-numita *europenizare a spațiului public*, respectiv, adaptarea media la o agendă europeană. Studiul mediatizării deliberative a integrării europene poate fi un indicator pentru înțelegerea procesului prin care media construiește dimensiunea „europeană” a evenimentelor naționale și/sau comunitare.

Studiul de față răspunde la următoarele întrebări: în ce măsură aderarea României, la 1 ianuarie 2007, marchează începutul unor transformări legate de poziționarea jurnaliștilor, în raport cu opinia publică și clasa politică? În ce mod jurnaliștii își asumă redefinirea rolului lor în societate? Ce identități mediatică se instituie prin folosirea *argumentului european*?¹

2. EUROPENIZAREA SPAȚIULUI PUBLIC – MECANISME MEDIATICE

2.1. EUROPENIZAREA – DOAR UN CONCEPT POLITOLOGIC?

Consacrat în literatura politologică, conceptul de *europenizare* trimite la *impactul reglementărilor* asupra instituțiilor și actorilor sociali².

Distingem, astfel, o categorie de studii care discută *transformările structurale (top down)* prin care trec instituțiile. Aceste transformări sunt explicate ca „efecte” ale preluării normelor europene sau ca „rezultat al interacțiunii” dintre instituțiile naționale cu cele europene.

Alte studii – cele mai numeroase – vizează *impactul indirect (bottom up)*, pe care îl au reglementările europene asupra sistemelor și actorilor sociali, insistându-se asupra ideii de *adaptare*. Ideea de bază este că europenizarea presupune un *decalaj* între norma europeană și modul în care actorii (non)instituționali se raportează la aceasta.

„Europenizarea nu înseamnă (doar) armonizare, integrare politică, convergență, ci și construcție, difuzare, instituționalizare a unor reguli formale și informale; implică proceduri, tipuri de politici, stiluri, moduri de acțiune, norme și credințe comune”.

¹ Studiul de față prezintă cadrul analitic al cercetării. Cel de-al doilea studiu – care urmează a fi publicat – va fi dedicat analizei empirice.

² „Folosit atât pentru a indica atât acțiunea politicilor europene la nivelul politicilor naționale (*top-down*) cât și modul în care politicile naționale identifică surse, constrângeri și oportunități europene (*bottom-up*), europenizarea este un concept consacrat nu numai în câmpul relațiilor internaționale, dar și în sfera politicilor comparative” (Paolo Graziano and Maarten Vink, eds. *Europeanization: New Research Agendas*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006).

„Europenizarea este o problemă de gradualitate. Presupunere o dinamică a calității, astfel încât efectele sale structurale nu sunt neapărat permanente sau ireversibile”. (Featherstone, Radaelli, 2003).

Abordarea europenizării ca „adaptare” și „proces cognitiv” trimite la un *model constructivist* de analiză, axat asupra unor întrebări de tipul: cum sunt utilizate normele comunitare, odată difuzate în spațiile naționale, de către actorii sociali și, în primul rând, de către actorii statutari sau așa-numiții „antreprenori morali”? (Christiansen et al., 2002). Miza este de a evidenția construcția socială a normelor și mecanismelor sociale. Pentru constructiviști, explicația normelor nu poate fi redusă la existența unor instituții preexistente. Explicațiile sunt mai puțin deterministe, fiind centrate asupra modurilor în care actorii sociali interpretează diversele convenții și „repertorii” de acțiune *in situație*. Sunt puse în evidență strategii de „rezistență”, „negociere” și de raliere la anumite „comunități imaginate” precum și „contradicțiile” din aplicarea normelor și regulilor sociale și/sau europene (terminologia oficială, reglementările, diverse tipuri de oportunități instituționale etc.).

2.2. EUROPENIZAREA – CADRU ANALITIC PENTRU STUDIILE MEDIA

Literatura media (discurs mediatic, organizații media, practici jurnalistice, spațiul public mediatic etc.) nu a consacrat cadre de analiză specifice, în materie de europenizare (a spațiului public, a practicilor jurnalistice). Problema cea mai dificilă se referă la operaționalizarea conceptului de „europenizare”. În baza căror evoluții mediatică se poate vorbi de europenizare, respectiv, procesul de negociere simbolică și de adaptare a reglementărilor europene în câmpul jurnalistic și în spațiul public? Cum s-ar putea analiza europenizarea diverselor scene și câmpuri mediatică?

Multe dintre cercetările de tipul „mass-media și construcția europeană” au un caracter mai degrabă conceptual decât empiric, iar studiile care au într-adevăr un caracter mai aplicat evidențiază mai degrabă „impactul” reglementărilor europene (de pildă, prin întrebări de tipul *agenda setting*) decât procesele prin care actorii mediatici reconstruiesc „norma” în varii contexte.

De exemplu, există tendința de a analiza europenizarea spațiului public folosind analize de conținut, adică metode utile pentru a identifica nu atât modul în care interacționează actorul mediatic, cât anumite caracteristici – distinct „europene” – ale acestuia. E vorba de studii care rimează cu o anumită abordare a europenizării, preluată, și ea, din literatura politologică: europenizarea este înțeleasă ca o serie de transformări *convergente* la nivelul spațiilor publice din Europa comunitară – de exemplu, acțiuni și dezbateri care se desfășoară *simultan* (*the commonality of an issue*) în diferite spații publice (Risse 2002; Garcia, Le

Torec, 2003; Musolff, 2004). De regulă, e vorba de studii predominant cantitative, care „măsoară” dimensiunea transnațională (europeană) a spațiului public, pornind de la criterii precum: cât de mult se dezbat temele europene la nivelul spațiului public național? cât de mult se preocupă diversele media să evedențieze formarea unei agende transnaționale la nivel de grup, mișcări sociale, partide etc? în ce măsură dezbaterile mediatice din spațiile publice naționale folosesc criterii de relevanță asemănătoare, atunci când abordează o temă anume? altfel spus, ce *similarități* putem identifica la nivelul diverselor media, atât în interiorul spațiului public național, cât și între spațiile publice naționale? Cum contribuie actorii europeni (diversele instituții, fundații etc.) la construcția agendei publice naționale etc.?

Însă poate cea mai extinsă categorie include abordări conceptuale – teoretizarea, din perspectiva evoluțiilor europene, a unor noțiuni precum „spațiu public”, „identitate” sau „mediere” (Dacheux, 2003; Marchetti, 2003; Howarth; Torfing, 2005; Lochard, 2006). Care sunt condițiile care fac posibilă dezvoltarea unui *spațiu public european* și a unui interes general *european*? a unei *identități europene* și, implicit, a unui *public european*? Pornind de la aceste întrebări, miza este de a conferi dimensiunii europene un *conținut distinct*, care să nu reflecte doar argumentele statutare ale instituțiilor europene, ci și „lumea trăită” a actorilor și colectivităților. De aici, diverse modalități de înțelegere a *dimensiunii europene* a socialului.

Remarcăm, mai întâi, contribuțiile care își pun problema unei identități europene „distincte”, dar astfel încât acestea să nu rezulte doar dintr-o „rearanjare” a diverselor practici și stilistici naționale/locale.

Robins (2003) subliniază, în acest sens, că identitatea și spațiul public european nu se pot construi prin reconfigurarea spațiului național la o scală „mai mare”, de pildă, cea europeană. Este nevoie de *alte practici* (unele „noi”, specific europene), lucru care depinde de dezvoltarea în timp a unui *imaginar social comunitar*. Jurnalismul televizual ilustrează foarte bine această premisă. Presupunând că posturile de televiziune și-ar modifica grila și ar începe să acorde mai multă atenție evenimentelor europene, acest lucru nu ar genera neapărat practici mediatice „europene”, din simplul motiv că televiziunea (mai ales în varianta sa postmodernă) funcționează pe baza unui anumit model de relaționare cu publicul, mediat de imaginea „națiunii” și a „grupurilor”, a familiarității și a conversației cu publicul național. Or, televiziunea europeană ar cere un alt tip de cultură publică, structurat în jurul ideii de diversitate culturală. Într-un cadru de reflecție similar, Soulez (2003) își pune problema unor criterii de acțiune „strict” europene, precum: un „*interes general european*”, o „*opinie publică europeană*” sau un discurs care instituie un „*auditoriu universal*”, sub forma unui *public european*.

Pe de altă parte, nu doar politicile europene și cultura publică sedimentată în jurul acestor politici generează un interes general european, o opinie europeană ș.a.m.d. Instituțiile și oficialii europeni înșiși ar trebui să se distingă prin „autenticitate europeană”, respectiv, printr-un ethos decizional capabil să intre în

cultura publică a țărilor membre. Astfel, analizînd practicile jurnaliștilor acreditați la Bruxelles, Baisnée (2003) introduce un aspect mai puțin abordat în lucrările de specialitate, și anume stilul de acțiune al actorilor europeni (instituții, lideri), în spațiul public. În jurul tehnocrației din instituțiile europene nu s-a instituit un spațiu simbolic, în care să regăsim *locuri comune*, *reprezentări* și în general o acțiune politică mai personalizată. Ar fi de aceea greu de dat un răspuns la o întrebare de genul: „în ce măsură construcția unei identități europene este influențată de modul în care oficialii europeni își definesc propria identitate?” (Bellier, 2000) Sau, altfel spus, întrebarea este: în ce măsură elitele politice se definesc nu doar ca tehnocrați sau actori ai deciziei verticale, cât și ca mediatori ai unor procese simbolice, prin care se consacră stereotipuri, strategii de interpretare și justificare sau noi forme de expresie.

Tot pe linia studiilor interesate de posibilitatea unor practici europene „distincte”, se remarcă abordările referitoare la adaptarea și/sau reinventarea unor *mecanisme structurale* (precum „producerea, circulația și consumul bunurilor culturale cu vocație transnațională”) și *mecanisme simbolice* (cultura negocierii și compromisului rezonabil, reconfigurarea repertoriilor culturale naționale, a mecanismelor discursive, care delimitează relația dintre „noi” și „ceilalți” sau modul în care actorii sociali se raportează la *teritoriul național* (Medrano, 2003; Marchetti, 2003; Bellier, *ibid.*). Dintr-o perspectivă antropologică, Abélès (2000), discută rolul elitelor politice în construcția UE, constatînd că discursurile și practicile oficialilor europeni sunt axate prea mult asupra *prezentului imediat* și a unui *viitor abstract*. În opinia autorului, această obsesie pentru viitor și pentru tot ceea ce înseamnă decizie urgentă a dus la birocratizarea retoricii europene și la incapacitatea de a produce *un concept al tradiției europene* (în timp ce Baisnée semnala, așa cum am văzut deja, *deficitul simbolic* al acțiunii decidenților europeni, Abélès se referă la *deficitul de tradiție* al retoricii europene).

Rezumînd, abordările conceptuale de mai sus adoptă premisa potrivit căreia se poate vorbi de europeanizare, în momentul în care *apar practici sociale, imaginare sociale* și o *cultură publică*, în jurul ideii de „Uniune Europeană” și „spațiu european”. Așadar, e vorba de a sesiza o *construcție socială*, întemeiată pe diverse *mecanisme simbolice* (imaginar, reprezentări, locuri comune, narațiuni etc.), fiecare dintre ele indicînd faptul că spațiul european comunitar se „*explicitează tot mai mult, atît din punct de vedere cognitiv, cât și ca «lume emoțională comună»* (Beciu, Perpelea, 2007). Sau, cum subliniază Risse (2002), „*dacă vom considera diverse grade de transnaționalizare a spațiului public, vom avea o imagine mai comprehensivă a ceea ce ar putea să semnifice spațiu public european*” (p. 2).

În subsidiar, se reiterează ideea că mecanismele simbolice au o funcție performativă: diversele narațiuni și forme expresive ale colectivității instituie *dimensiunea europeană* a lucrurilor – a sistemelor și instituțiilor („*politica integrării este o construcție simbolică*”, sintetizează Hedetoft). Întrebarea este dacă

ne europenizăm, adaptând mecanismele simbolice existente sau dacă generăm alte forme ale acestora. Aici abordările se despart.

Un bun exemplu în acest sens este modul în care literatura recentă se raportează la tema „teritoriului”. Astfel, în unele studii (Marchetti, id.) tocmai ideea de „teritoriu fără frontiere” ar trebui să alimenteze noile imagini sociale despre o Europă unită, definită, în primul rând, prin valori și principii comune și, în general, printr-o altă concepție despre stat, mobilitate și spațiu. În schimb, în alte analize (Hedetoft, 1998; Cederman, 2001), se consideră că ideea de „teritoriu” (național) este constitutivă identității europene. Într-un caz se privilegiază un nou concept (*teritoriul european*), în celălalt, se redefinește un concept deja consacrat în imaginarul social (*teritoriul național*). Într-un caz, în procesul de construcție al identității europene, al unui public european ș.a.m.d., ar trebui pornit „de la bun început” prin imaginarea unor forme simbolice noi și/sau „distincte”. În celălalt, primează formele existente și modalitatea în care acestea sunt utilizate în noi tipuri de contexte și interacțiuni (ceea ce nu exclude dezvoltarea unor „forme distincte”).

Studiile media nu fac excepție de la aceste interogații, iar acest fapt se reflectă în tipologia analizelor: pe de-o parte, se subliniază că la ora actuală nu există un spațiu mediatic european „distinct”, pe de altă parte, analizele privind impactul reglementărilor europene „cuantifică” dimensiunea europeană a mass-mediei naționale.

Desigur, se pune întrebarea: ce înseamnă de fapt „practici europene distincte” – de exemplu, în sfera mediatică? Cum stabilim, până la urmă, faptul că o anumită practică are un conținut european? Dincolo de paradigma aleasă, răspunsul cere, așa cum am văzut deja, niște criterii normative, de unde și principala dificultate.

Însă noțiunea de practici „distincte” poate avea și un alt sens – o realitate europeană, care nu a fost încă naturalizată în imaginarul social (cum sunt, de pildă, știrile despre „Europa”, plasate mai întâi la rubrica „internațional”, iar apoi într-o rubrică distinctă, intitulată „Europa”, semn că media acordă o importanță crescândă tematicii europene, dar, pe de altă parte, aceeași tematică pare, în continuare, un fel de anexă la agenda publică).

În studiul de față adoptăm premisa potrivit căreia emergența unor forme europene „distincte” în mass media națională este parte a procesului de redefinire a practicilor mediatiche existente, în primul rând (i) a celor care nu au neapărat o legătură directă cu tematica europeană, dar și (ii) a celor care vizează retorica și practicile instituțiilor și oficialilor europeni. Altfel spus, e vorba de a identifica *desprinderea* mediei de limbajul statutar al UE – prin *adaptarea* resurselor mediatiche (grila televizuală, formate etc.) și utilizarea repertoriului european (terminologia oficială, reglementările, diverse tipuri de oportunități instituționale etc.) *în situație*. Aceste criterii normative, pe care le propunem aici, pot fi operaționalizate empiric, mai întâi prin selectarea unor practici mediatiche și, în al doilea rând, prin identificarea, la nivelul acestor practici, a unor constante discursive, care indică *utilizarea* canonului european în situație. De exemplu: cum

se transformă practicile deliberative în sfera televizuală, urmare a contextului european? cum anume se reinventează rolul deliberativ al jurnalistului? ce elemente de discurs evidențiază faptul că jurnalistul utilizează repertoriul european integrându-l *natural* în diverse cadre de discuție?

3. EUROPENIZARE ȘI JURNALISM DELIBERATIV – ÎNTRE STRATEGIE COMUNICAȚIONALĂ ȘI ABORDARE CIVICĂ

În ce condiții am putea admite o distincție între *jurnalismul interpretativ* și *jurnalismul informațional*? Am putea concepe jurnalismul informațional drept un tip de jurnalism distinct?

Această distincție și-ar avea rostul într-un „discurs” de tip expert (gen analiza de discurs), care analizează produsul jurnalistic, sau într-o abordare constructivistă asupra socialului, ori în cadrul studiilor media – varii teorii critice referitoare la rolul și funcțiile media în societate. Este, așadar, o distincție convențională – o categorie analitică.

De exemplu, la nivelul unor analize de discurs, se poate conchide că postul de televiziune *x* sau cotidianul *z* practică un discurs predominant informațional sau predominant evaluativ. E vorba însă de o afirmație mai degrabă metodologică și care vine să completeze altă afirmație esențială (în orice analiză de discurs), potrivit căreia nu se poate face o departajare netă între „informațional” și „interpretativ”. Astfel, un discurs mediatic considerat informațional nu implică absența dimensiunii interpretative. Chiar și în cazul unor știri aparent « obiective », putem detecta o orientare interpretativă, în măsura în care știrile respective sunt produsul unor criterii de selecție și de valorizare (prin punerea în pagină, printr-o ordine a difuzării etc.) corespunzătoare identității simbolice a cotidianului/postului pe piața mediatică. Postul *BBC*, considerat prototipul jurnalismului « sobru », predominant informativ, actualizează un proiect de comunicare corespunzător poziției statutare a postului în câmpul mediatic. De asemenea, un discurs considerat predominant interpretativ nu exclude secvențele elaborate în tiparul jurnalismului informativ. Secvențele respective vor funcționa ca strategii de discurs menite a pune mai bine în valoare interpretarea jurnalistului.

Studiile media reprezintă o altă categorie de lucrări, în care se regăsește distincția între jurnalismul interpretativ și cel informațional. Sub această denumire generică, regăsim o varietate de lucrări, care discută relația dintre *media*, *politic* și *societate în cultura globalizării*. De regulă, funcțiile media și rolul jurnalistului la democratizarea spațiilor publice constituie capitolare curente în economia acestor lucrări (Blumler, Gurevitch, 2001; Axford, 2001). Autori precum Norris (2000) au în vedere imaginea unui jurnalist capabil să problematizeze și să construiască dezbateri publice (media ca *forum civic*), să informeze prompt publicul cu privire la acțiuni care contravin drepturilor cetățeanului și să poată promova anumite proiecte/idei, care consolidează drepturile și libertățile cetățenești (media ca

mobilizing agent), să interpeleze clasa politică (*watchdog*). A discuta, așadar, despre funcția interpretativă a mass-mediei înseamnă a recunoaște o *componentă civică* a demersului jurnalistic.

Rezumând, din perspectiva teoriei discursive și/sau constructiviste asupra comunicării și socialului, dimensiunea interpretativă este considerată inerentă comunicării, inclusiv celei jurnalistice. Pentru studiile media (diversele analize referitoare la jurnalismul politic în condițiile globalizării), aceeași dimensiune indică, mai curând, o *vocație civică* a jurnalismului. Cu alte cuvinte, *interpretând* evenimentele, jurnaliștii își îndeplinesc rolul de mediatori între diferite sfere de acțiune, precum clasa politică, liderii de opinie, experții sau opinia publică. Este unul din rolurile care alcătuiesc așa-numita „misiune” a jurnalistului, potrivit căreia acesta ar trebui nu doar să preia informațiile de la sursă și să le difuzeze, respectând anumite principii deontologice, ci să și identifice „problemele care ne privesc”. De aceea, în literatura din domeniu, în loc de „jurnalism interpretativ, se preferă uneori alți termeni, precum cel de „jurnalism deliberativ”. În felul acesta, „interpretativ” nu ar mai echivala cu subiectivitatea nefondată a jurnalistului; deliberativ, adică o interpretare construită pe principiile medierii între mai multe puncte de vedere și care furnizează *cunoaștere* pentru publicul-cetățean (asupra aspectelor terminologice vom reveni însă în secțiunile următoare).

Pe de altă parte, studiile media discută *vocația civică* a jurnalismului, în funcție de opțiunea pentru un anumit concept al spațiului public. O anumită concepție asupra spațiului public generează o anumită viziune asupra condiției jurnalistului din societatea hipermediatică.

Un observator atent al literaturii recente, consacrată spațiului public și mediatizării politicului, constată următorul paradox: pe de-o parte, o distanțare față de modelul habermasian, pe de altă parte, descrierea și evaluarea relațiilor dintre sfera politică și cea mediatică, în termeni care amintesc de versiunea normativă propusă de către filosoful german. În versiunea formulată de Habermas în 1972 (dar pe care filosoful german a revizuit-o în timp, iar, din păcate, acest lucru nu întotdeauna se reține), spațiul public exclude comunicarea strategică și manipularea, participanții ajungând, prin discuție critică, la un consens rezonabil, dincolo de convingeri personale sau de grup³. În consecință, spațiul public se instituie prin *acțiune comunicațională* (citește: critică, rațională) iar nu prin *acțiune strategică* (orientată spre manipularea interlocutorului). Se profilează, de asemenea, imaginea unui spațiu public ca *loc (simbolic) al libertății, al emancipării și al angajării politice*, dat fiind că actorii sociali sunt *disponibili* să „definiească” un *interes general*, prin depășirea intereselor personale sau de grup, în favoarea „celui mai bun argument”, stabilit prin dialog critic. Rezumând, o discuție despre și

³ Într-una din cele mai recente analize, Habermas definește spațiul public ca fiind „un sistem intermediar de comunicare între deliberările formal organizate și cele care se desfășurază în varii arene atât la nivelul „de sus” cât și „de jos” al sistemului politic.” (*Political Communication in Media Society*, 2006).

în interesul general nu se poate petrece „oricum”, ci în condițiile în care actorii sociali acceptă să nu se limiteze la sfera strategiilor personale (ceea ce nu înseamnă excluderea lor). Iar primul pas în acest sens este acceptarea discuției procedurale, adică a unui „scenariu” de discuție, bazat pe norme deliberative.

De regulă, criticii acestui mod de înțelegere a spațiului public menționează mai întâi absența realității istorice – când, în ce perioadă, am putea identifica un spațiu public cu adevărat deliberativ? Mai mult, este oare imaginabil un actor social (individual sau colectiv) care acceptă, simplu spus, să renunțe la interesele sale sau măcar să nu-și mai urmărească interesele până la capăt? În al doilea rând, se atrage atenția asupra inadecvării acestui concept la democrațiile mediatice. După cum se știe, la Habermas, spațiul public, așa cum este definit în varianta fondatoare, este contrapus sferei mediatice, considerată un simulacru în materie de dezbatere publică.

Și totuși, la nivelul unora dintre studiile consacrate comunicării politice în societatea hipermediatică (autorii americani reflectă cel mai bine această tendință), sesizăm adesea un *discurs à la Habermas* (cel din primele lucrări).

Astfel, în prezent, literatura academică nu mai discută asupra faptului că televiziunea a devenit principala resursă de comunicare politică, atât pentru omul politic, cât și pentru public – potențialul electorat; că „logica” vizibilității televizuale a devenit constitutivă „corpului politic”, orice gest sau verb politic necesitând performanță scenică sau competență televizuală. Specialiștii sunt preocupați, mai degrabă, să identifice și să evalueze anumite practici de mediatizare a politicului, cele care subminează instituțiile și cultura democrației. De exemplu, se atrage atenția asupra procesului „de depolitizare” a comunicării și jurnalismului politic (McNair, 2000). Mai mult, în opinia lui Bennett (2003), o serie de practici, considerate incompatibile cu jurnalismul „de substanță”, fac astăzi parte din rutina jurnalismului politic: *deconectarea* informației politice de context, *personalizarea* relatărilor și concentrarea acestora asupra impactului lor emoțional, *dramatizarea* unor aspecte nerelevante pentru evenimentul în discuție, dar generatoare de senzațional și, nu în ultimul rând, *preluarea* excesivă a opiniei decidenților și instituirea, în felul acesta, a unui deficit în materie de problematizare a evenimentelor. Rezultă că *interpretarea spectaculară* a realității a devenit o practică intrinsecă jurnalismului actual, exprimând, așa cum arată Bennett, un nou tip de relaționare între public, presă și politicieni, urmare a unei îndelungate tranziții de la presa partizană la cea comercială. Cu alte cuvinte, avem de-a face cu practici care țin de o anumită evoluție a culturii mediatice (în sensul lui Kellner). Din perspectiva efectelor pe care le au aceste practici asupra calității presei, ele ridică și mai multe probleme decât suspiciunile de partizanat politic. Asistăm, într-un fel, la un soi de „naturalizare” a senzaționalismului în jurnalism.

În acest context, unii autori americani se referă deja la „criza democrației” amenințată de „*tehnopopulism*” (Lipow și Seyd, 1995, în Axford, 2001) sau „*sub-politică*” (Beck, 1999, în Axford, 2001). Aceste critici sunt însoțite adesea de

un „vocabular normativ” bazat pe distincții de tipul *good news vs bad news* (Bennett, *ibid.*), *soft news vs hard news* (Patterson, 2003; 2000) sau *știri episodice vs știri tematice* (Iyengar, 1987). De regulă, aceste distincții vizează cazul ideal al unui jurnalism „consistent”.

De altfel, ceea ce atrage atenția în acest demers este tentativa de a redefini criteriile unui jurnalism de calitate. Nu este vorba de criteriile tradiționale care țin de deontologia profesiei (echidistanța, imparțialitatea etc.), ci de *criterii discursive*, care țin de modul însuși de realizare al unei știri și, în general, al unui produs mediatic. De exemplu, pentru Bennett (*ibid.*) jurnalismul de calitate ar trebui să adopte „o perspectivă instituțională, analitică, istorică și să aibă o orientare critică”, astfel încât să permită desprinderea unei „cunoașteri și a unei generalizări” (p. 53). Patterson accentuează rolul unui jurnalism care 1. abordează evenimente de importanță națională și 2. oferă cetățeanului instrumentele necesare „înțelegerii și reacției” la aceste evenimente.

Dahlgren evaluează jurnalismul actual în funcție de „modelele comunicaționale” pe care jurnaliștii le utilizează la un moment dat. În felul acesta, consideră el, s-ar putea identifica „factorii care facilitează sau obstrucționează înțelegerea intersubiectivă”, adică tocmai condiția de posibilitate a spațiului public (Bennett, *ibid.*). În consecință, practicile discursive sunt cele care conferă jurnalismului „consistență”, justificând totodată noțiunea de spațiu public.

Ceea ce îi unește pe acești autori este ideea că un jurnalism de calitate se întemeiază pe *strategii discursive*, care fac posibilă definirea unor „probleme” relevante pentru publicul-cetățean. Risse (2002) sintetizează astfel:

„Consider că trebuie să încetăm să folosim noțiuni dihotomice în legătură cu spațiul public (de tipul „este”, „nu este”). E de asemenea inutilă folosirea unor noțiuni ideale, precum ideea unui spațiu public național omogen, ca punct de pornire în analiza spațiilor publice transnaționale. Mai degrabă s-ar impune să distingem între diferite tipuri de spațiu public în funcție de modul de discurs dominant” (p. 2).

Ca și la Habermas, se subliniază capacitatea actorilor sociali (în cazul nostru, al mediei) de a avea în vedere un scop general, care depășește interesele imediate – de exemplu, cultivarea unui jurnalism centrat nu doar pe cazuistică, ci și pe probleme. La Habermas se ajunge la formularea unui scop general, dacă participanții aderă în prealabil la un anumit tip de sociabilitate – una întemeiată pe respectarea unor norme comunicaționale, dintre care se detașează *norma consensului* (de la stabilirea regulilor de dezbatere, la acceptarea „celui mai bun argument”).

În schimb, jurnalismul deliberativ, ca rezultat al unor strategii discursive sau „puneri în scenă”, indică o viziune constructivistă despre spațiul public, care se poate dovedi mai operațională. Astfel, punerea în scenă se referă la o anumită

competență jurnalistică: aceea de a inventa o formulă comunicatională, care să marcheze (în cadrul unui articol, al unei emisiuni de televiziune) *trece* de la interesul particular la cel general și invers (Beciu, 2006; 2005; 2004); de a integra într-un format mediatic secvențe care au funcția de a media între diverse interese și identități sociale și de a conferi acestor secvențe o expresie scenică.

În primul rînd, evităm astfel distincția între teme „demne” de dezbatere și teme „inutile”. Orice se poate problematiza. În al doilea rînd, crește probabilitatea ca formatul respectiv să devină credibil pentru public (realizatorii se plîng adesea că dezbaterile mult prea procedurale nu captează atenția publicului). Desigur, a avansa ideea că definirea unor probleme publice sau a unor interese generale implică o performanță scenică (discursivă) ridică o serie de aspecte discutabile. De exemplu, poate fi susținută ideea că se cultivă tocmai ceea ce critica Habermas, adică un spațiu public întemeiat pe acțiune strategică (manipulatorie la adresa interlocutorului), iar nu pe acțiune comunicatională (având, ca scop final, atingerea consensului). Un posibil răspuns în acest caz este că acțiunea strategică sau *punerea în scenă* a interesului general este o modalitate prin care se captează atenția publicului asupra unei probleme „de substanță”⁴.

În al doilea rînd, apare întrebarea dacă printr-o astfel de premisă nu se creează o pantă alunecoasă: în fond, până unde se poate merge cu folosirea unor strategii, pentru a pune în scenă interesul general? Nu cumva tocmai „strategia” viciază *ab initio* noțiunea de interes general? Ce anume ar trebui să primeze, formula comunicatională însăși (folosită pentru evidențierea interesului general) sau faptul că, în felul acesta, media reușește să construiască o problemă publică?

Răspunsul la întrebările de mai sus depinde de modul în care concepem *funcția spațiului public mediatic*. Optăm pentru un concept normativ al spațiului public, potrivit căruia, indiferent de context, spațiul public este instituit prin comunicare critic-rațională și norme consensuale sau admitem un concept constructivist al spațiului public aplicabil la societatea hipermediatică și „globalizată”? Ipoteza noastră este că cele două abordări nu sunt exclusive, dacă se admite că normele comunicatională din modelul habermasian, pe baza cărora se instituie deliberarea (schimbul de argumente, critica autorității, emanciparea prin reflecție critică, acceptarea faptului că interesele individuale nu pot fi dissociate de interesul general etc.), pot fi redefinite.

De exemplu, norma dialogului critic-argumentativ poate fi redefinită ca normă a „medierii”: în ce măsură diversele formate mediatic conferă vizibilitate unor actori sociali diverși, cu identități sociale și logici de acțiune diferite? Cât de relevant este un anumit format mediatic, pentru condiția jurnalistului de mediator între diferite medii culturale și sfere de acțiune (civică, domestică, antreprenorială etc.)?

⁴ Potrivit lui Charaudeau (1998), nu numai informarea (*faire savoir*) face parte din contractul de comunicare mediatică, ci și captarea publicului (*faire ressentir*), prin strategii de seducție și punere în scenă a informației și/sau obiectivității. De aici, contradicția pe care trebuie să o surmonteze media: să recurgă la o formă de spectacol, pentru a genera credibilitatea informației. De aceea, o discuție despre „obiectivitatea comunicării jurnalistice” este până la urmă sterilă.

Un alt exemplu: norma raportării individuale la interesul general o putem redefini sub forma unei exigențe comunicaționale – actorul social evidențiază relevanța sau un anumit *grad de generalitate* a acțiunii pe care o întreprinde. Jurnalistul poate puncta relevanța unui fapt („ceea ce ne privește”), în cadrul oricărui format mediatic, cu condiția ca el să aibă un proiect de comunicare în acest sens. Bastien și Neveu (1999) subliniază, în acest sens, că tentativa de a generaliza (*la montée en généralité*) presupune *strategii retorice* și, nu în ultimul rând, un *habitus*: „Operația pe care o descriem ca generalizare (*montée en généralité*) nu este proprie spațiilor publice (prin opoziție cu spațiile private) și nici spațiului public, înțeles ca o construcție istorică. Ea nu este altceva decât o operație de categorizare, de tipologizare, destinată să reducă din varietatea fenomenală a activităților umane (și din diversitatea actorilor), astfel încât să câștige în inteligibilitate. Este deci, înainte de toate, o operație comunicațională, un mod de a construi realitatea și, eventual, de a împărtăși cu alții principii de viziune și de diviziune a lumii sociale, a căror validitate depășește experiența imediată” (p. 32). Dar asta înseamnă, totodată, că, în perspectiva constructivistă, orice dispozitiv mediatic instituie *un mod de sociabilitate* și *un mod de construcție a dimensiunii generale* și/sau a unei probleme publice.

Revenim acum la întrebarea anterioară, și anume: până unde se poate merge cu folosirea unor strategii, pentru a pune în scenă interesul general? Mai întâi, așa cum am văzut, „definirea” interesului general este rezultatul unui „discurs” – al unei puneri în scenă. Discutăm, de aceea, de strategii mai mult sau mai puțin pertinente în materie de deliberare. Deseori, strategiile folosite se dovedesc a fi generalizări pripite, nefondate, simple bagatelizări. Totuși, într-o anumită măsură, dispozitivele mediatice, care vizează în mod programatic evidențierea interesului general, par mai puțin orientate spre „tabloidizarea” problemelor publice. În al doilea rând, pornim de la premisa că, în spațiul public, dispozitivele mediatice plasează evenimentul într-un anumit unghi de vizibilitate. Inevitabil, un dispozitiv mediatic oferă o imagine reducăționistă asupra unui eveniment/problemă publică. Pentru a se „apăra”, publicul ar trebui să aibă acces la dispozitive mediatice cât mai diverse, care să ofere unghiuri de vizibilitate diferite pentru același fapt, aceeași problemă sau actor (ceea ce Norris numește *diversitatea internă* a spațiului mediatic)⁵.

Așadar, în condițiile în care formulele spectaculare domină practica jurnalismului (inclusiv a celui politic), este mai puțin important să ne întrebăm cât de mult se încadrează formatul mediatic în canonul unei comunicări deliberative. E, în schimb, mai important să identificăm dacă formatul respectiv contribuie – prin formule scenice specifice, oricât de atipice ar părea ele – la construcția unei probleme publice.

⁵ Acest fapt este cu atât mai dificil în condițiile standardizării genurilor și practicilor mediatice – un proces care reflectă internaționalizarea pieței media (Lochard, 2006).

În ce măsură dispozitivul mediatic „pune în scenă” *medierea* între diverși actori și sfere de acțiune? În ce mod jurnalistul atrage atenția asupra *dimensiunii generale* a faptelor care se dezbat? Cât de *diversificate* sunt dispozitivele mediatic, din punct de vedere al modalităților de „a pune problema”?

Sunt întrebări normative privind spațiul public, dar funcționale, în condițiile mediatizării senzaționaliste și comerciale. Ele reflectă premisa potrivit căreia spectacolul mediatic nu exclude problematizarea și tentativa de a depăși cantonarea într-un „caz”. Efectul de senzaționalism se atenuază probabil acolo unde *1. media* ia în calcul problematizarea ca pe o necesitate și *2. optează* pentru formule spectaculare, dar cu „efecte deliberative”.

Practicile, prin care media transformă evenimentele în *probleme publice*, devin cu atât mai importante în cazul contextelor recent instituite, care nu beneficiază de modele de mediatizare acumulate în timp. De exemplu, activitatea instituțiilor europene și extinderea UE sunt contexte care au generat o mediatizare de tip expert, mult timp cantonată în sfera discursurilor oficiale și a diplomației europene. Într-o cercetare anterioară arătam că, în spațiul mediatic românesc, atât „orientarea tematică a discursului mediatic despre UE, cât și formulele de mediatizare propriu-zise au evoluat ne semnificativ în raport cu intensitatea – din ce în ce mai amplă – a mediatizării evenimentelor legate de integrarea europeană. S-a instituit, astfel, în jurul dezbatelor despre UE, un deficit al problematizării. Jurnaliștii au acționat în limitele cronologiei politice și ale registrului informațional, diversificând prea puțin repertoriul tematic și cadrele de mediatizare” (Beciu, 2007)⁶.

Mediatizarea evenimentelor europene lasă, așadar, impresia unui jurnalism formal și/sau „prescris”, argumentul european fiind invocat mai mult ca o resursă suplimentară. Or, întrebarea este în ce măsură „noul context” (european) influențează transformarea practicilor curente de mediatizare a politicului și a socialului (de exemplu, dacă aceste practici au fost adaptate în vederea integrării componenteii „europene”). O altă întrebare se referă la formatele „noi”, concepute special pentru mediatizarea problematicii europene: care este gradul lor de *deschidere publică* și, deci, cât de divers este publicul căruia i se adresează?

4. JURNALIȘTII ȘI RECONFIGURAREA IDENTITĂȚILOR MEDIATICE

Pașii analitici pe care îi propun aici indică opțiunea pentru un model constructivist de analiză a europeanizării discursului mediatic. Acest model permite răspunsul la întrebări precum: cum sunt reconstruite practicile jurnalistice existente în contextul european? Ce tipuri de *probleme publice* consacră aceste practici și în ce mod sunt contextualizate normele europene? Asociem, așadar, europeanizarea cu modalitățile prin care actorii media utilizează repertoriul european „în situații”.

⁶ Aceste aspecte se întâlnesc și în democrațiile occidentale, adică în țări care au deja o experiență în privința mediatizării agendei europene.

Dintre aceste modalități reținem *problematizarea* și, implicit, *identitatea deliberativă* pe care și-o construiește jurnalistul – în și prin dispozitivul de mediatizare. Dincolo de varietatea resurselor scenice, rolul deliberativ al jurnalistului poate fi evaluat în funcție de criteriile ale publicizării sau spațiului public, precum: *medierea*, *generalizările (alte forme discursive de a releva „problema”)* și *poziționarea discursivă* în raport cu opinia publică și cu „misiunea” profesiei (ce tip de personaj încarnează jurnalistul ținând seama de relația pe care o instituie cu opinia publică?).

Metodologic, analiza de dispozitiv⁷ (care evidențiază „mecanica” întregului cadru de mediatizare) este completată cu analiza de discurs⁸ (care are ca obiect poziționarea discursivă a actorului social și generalizările la care recurge acesta).

Opțiunea pentru acest cadru analitic are și o justificare empirică – mă refer la specificul spațiului mediatic românesc și la tendințele desprinse din cercetări anterioare, vizând mediatizarea deliberativă a integrării europene.

Astfel, putem identifica o anumită evoluție a „personajului” întruchipat de jurnalist la nivelul discursului mediatic din perioada preaderării și după 1 ianuarie 2007. În cea mai mare parte a perioadei negocierilor (pe care o delimitez convențional din 1999, anul în care au fost demarate negocierile și până la semnarea Tratatului de Aderare, în 2005), comunicarea de tip expert, cultivată mai ales la televiziuni, a consacrat imaginea jurnalistului observator al scenei diplomației românești și internaționale (limbaj formal, informație didacticistă, tonalitatea unui „purtător” de cuvânt, fără „puncte de vedere” etc.). De aici, o comunicare tipică pentru canonul discursului de politică externă, pe fondul proliferării emisiunilor „expozitive”, centrate mai mult asupra acțiunilor instituțiilor europene și mai puțin asupra modului în care reglementările europene sunt percepute și utilizate în spațiul cotidian. Discursul raportat predomină, strategiile de problematizare sunt încă relativ rare. Pe măsură ce calendarul integrării capătă contur, presa începe să își diversifice practicile. Pentru perioada cuprinsă între 2005 (anul semnării Tratatului de Aderare) și 1 ianuarie 2007 (când România devine membră *de facto* a UE), presa scrisă și, parțial, televiziunile consacră deja unele moduri distincte de „a formula problema integrării europene”. Dintre aceste moduri, cele mai frecvente indică 1. *tendința unei personalizări a comunicării statutare* precum și 2. *utilizarea cadrelor identitare*.

⁷ Conform lui Charaudeau (2005), „dispozitivul este, înainte de toate, un concept referitor la structurarea situației în care se desfășoară interacțiunile discursive. Acestea sunt organizate în funcție de poziția pe care o ocupă participanții în cadrul interacțiunii, de natura identității lor și de relațiile care se instaurează între ei în baza unei anumite finalități (...) Dispozitivul depinde, de asemenea, de condițiile materiale în care se desfășoară interacțiunile discursive” (41). Noel Nel, *Le débat publique télévisé*, Paris, Armand Colin, 1991; Patrick Charaudeau; R. Ghiglione, *Le talk-show ou la parole confisquée*, Paris, Dunod, 1991; Guy Lochard, *L'information télévisée: mutations professionnelles et enjeux citoyens*, Paris, 2005;

⁸ Patrick Charaudeau, *Le discours politique – Les masques du pouvoir*, Paris, Vuibert, 2005; Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, Routledge, 2003; Dominique Maingueneau, *Analyser les textes de communication*, Paris, Nathan, 1998.

Prima tendință reflectă o presă din ce în ce mai interesată de personalitatea liderilor europeni, care vin în contact cu oficialii români. Ceea ce *ce cred și prognozează* liderii europeni, la un moment dat, starea de spirit a acestora, în general, devine contextul predilect de interpretare a evenimentelor, care influențează într-un fel sau altul integrarea României în UE. Oficialii europeni sunt prezentați ca niște *personaje cotidiene* în spațiul public și în imaginarul social al românilor. Se construiește, astfel, un soi de mitologie a evaluatorului de țară și, implicit, a elitei statutare. Cu alte cuvinte, procesul politic al integrării, abordat sub forma unei comunicări statutare, se menține ca dominantă a discursului mediatic, doar că jurnaliștii abordează opiniile statutare într-un registru conversațional-familiar.

Însă evoluția discursului mediatic din punct de vedere al poziționării deliberative a jurnaliștilor este poate cel mai bine marcată de enunțările identitare („noi, românii”), la care aceștia recurg tot mai frecvent, pe măsură ce calendarul integrării se finalizează. Prin enunțări și teme identitare, media „definește” identitatea colectivă la momentul integrării – diverse reprezentări, practici și cutume. În acest exercițiu identificăm totodată transformarea rolului jurnalistic și, implicit, primele indicii privind desprinderea discursului mediatic de comunicarea statutară, dintre care menționez: 1. abordarea integrării din perspectiva unor contexte cotidiene și 2. recurgerea la diverse moduri de poziționare identitară ca strategii de problematizare.

Se observă mai întâi faptul că, în relație cu *Europa* (respectiv, cu declarațiile oficialilor europeni sau cu evenimente petrecute în țările UE), jurnaliștii se poziționează cel mai adesea ca reprezentanți ai unei identități colective (*noi*). Rezultă anumite efecte discursive. Pe de-o parte, este un mod de a sublinia *distanța simbolică* între structurile europene evaluatoare („celălalt”) și colectivitatea locală din care fac parte și jurnaliștii („noi”). Pe de altă parte, diversele aspecte legate de integrare sunt consacrate ca *probleme colective*, „ale noastre, ale tuturor”. De aici, imaginea unei dezbateri publice *consensuale* și legitimarea ideii că există o *responsabilitate colectivă* (odată identificate elementele critice în procesul de aderare, ele devin un simptom „al nostru, al tuturor”).

În schimb, când e vorba de relatări privind *România profundă* – așa cum se prezintă ea în preajma aderării la UE, jurnaliștii își asumă un *rol evaluativ* – de exemplu, ei deplâng agonia unor locuri și tradiții „dezarmate” în fața iminentei integrări⁹. De această dată, poziționarea identitară a jurnalistului indică o *relație didactic-condescendentă* între jurnalist și comunitățile pe care le descrie (din punct de vedere discursiv, această relație este instituită prin utilizarea constantă a unor stereotipuri precum: românul lipsit de informații cu privire la sistemul UE și care acționează naiv-încrezător sau resemnat în fața „tăvălugului european”; evaluarea realităților întâlnite prin antiteza „cândva”/„acum” etc.). Această strategie

⁹ A se vedea, în acest sens, campania *Descoperirea României*, inițiată în 2005 de către „Jurnalul Național” și interesată să prezinte sub forma unei suite de reportaje la fața locului, „o altfel de Românie”, așa cum o percep „oamenii obișnuiți”.

discursivă permite evidențierea probleme publice – pierderea inevitabilă a unor tradiții odată cu integrarea în sistemul european.

În fine, poziționările identitare sunt utilizate pentru a consacra *rolul civic al jurnalistului*, participant la redescoperirea „adevăratelor” modele ale națiunii. Astfel, în perioada premergătoare aderării, se instituie un spațiu concurențial al formatelor mediatice, menite a identifica valorile și modelele românilor, noile moravuri și, în general, imaginarul simbolic, pe care s-ar întemeia imaginea „autentică” a românilor. Se structurează, astfel, un repertoriu mediatic, deseori cu accente didactice, axat asupra imaginii României și a românilor. Dimensiunile acestei dezbateri vizează *autenticitatea* (lumea rurală, sărăcia, credințele, obiceiurile, mentalitățile), *exemplaritatea* (care ar putea fi modelele României) și *autopromovarea* (*brand-ul* pe care l-ar putea adopta România în calitate de viitoare membră al UE). Atât presa cât și televiziunile lansează formate (de fapt, campanii mediatice), care pun în scenă stabilirea unei așa-zise *ierarhii* sau *top* al „valorilor” și „modelelor” având ca temei votul publicului, precum și o intensă vizibilitate publicitară. În 2006, de exemplu, media lansează o serie de campanii cu tentă civică.

Conceptul „*Generația așteptată*” („Cotidianul”) marca o campanie pentru descoperirea tinerilor de elită (pînă în 35 de ani) din „*generația care poate mișca lucrurile, generația care poate scurta termenele, generația care ne poate da, în următorii ani, speranțe bine argumentate*”¹⁰.

„*Zece pentru România*” (*Realitatea Tv*, în parteneriat cu cotidianul „Evenimentul Zilei”) consacra – conform promo-urilor – pe „*cei mai valoroși români din viața publică*”, în cadrul unei „*burse de valori românești*”.

„*Cei mai mari români*” (*TVR1*, în parteneriat cu „Evenimentul Zilei”) prelua un format european, adaptat însă la dimensiunea unei campanii civice: „*Cel mai mare proiect național de identificare a valorilor și personalităților, care, de-a lungul timpului, au conturat profilul cultural și național al românilor. Românii sunt provocați acum la un exercițiu de identitate, de sinceritate, sunt provocați să descopere și să recunoască cele mai importante personalități românești ale tuturor timpurilor*”¹¹.

În fine, cel mai controversat concept a fost „*Generația expirată*” („Cotidianul”), titlul unei campanii de presă avînd ca scop prezentarea „*agenților de elită ai stagnării*”, care alcătuiesc *Generația expirată*, „*dar care au încă o mare putere de decizie*” (campania continuă și în prezent)¹². Și în acest caz ierarhia finală avea la bază opțiunile publicului.

Deși fiecare dintre aceste campanii presupunea un format specific, ele au instituit același imaginar cu privire la identitatea națională – un *imaginar al performanței și/sau excelenței și, implicit, al ierarhiei concurențiale*. Mai multe opinii colective, consacrate în spațiul cotidian și public, justificau miza

¹⁰ De ce „*Generația așteptată*”? (<http://www.generatia-asteptata.ro/dece.php>)

¹¹ *Alege-l pe cel mai mare român!* (<http://www.evz.ro/static.php?page=mariormani>)

¹² *Generația expirată*, <http://www.cotidianul.ro/index.php?id=7622>

campaniilor: românii nu-și cunosc și nu își prețuiesc valorile naționale, deceniile de comunism au instituit criterii arbitrare de încurajare și confirmare a performanței sau România nu înseamnă doar un produs al comunismului, există și o Românie exemplară. Ca dovadă, după aproape două decenii de la prăbușirea comunismului, s-ar fi conturat elite capabile să contribuie la reforme autentice. Media își asuma astfel un rol civic, acela de a mobiliza opinia publică să valideze ierarhia „valorilor autentice” ale României – valori pe care atât românii cât și „Europa” ar trebuie să le descopere după decenii, în care politicul (comunismul, clientelismul și birocrăția post-comuniste) a impus false ierarhii. Iar jurnaliștii ar trebui să confere vizibilitate publică acestor noi elite, astfel încât publicul să poată cunoaște și o altă realitate decât cea instituită prin clientelism și incompetență. Evident, faptul că opinia publică vota, de fapt, un concept mediativ avea să fie una din principalele critici aduse acestor campanii¹³.

Din punct de vedere discursiv, regăsim mai întâi elemente specifice *comunicării civic-militante*, în primul rând un limbaj mobilizator, combinând tonalitățile mesianice cu cele *publicitare*. Jurnaliștii s-au poziționat ca membri și în același timp reprezentanți ai colectivității („o parte din istoria noastră recentă ...”) militante („va trebui să denunțăm falșii eroi” etc.).

„O parte din istoria noastră recentă trebuie să fie îndiguită și clasată în mod rezonabil în mentalul colectiv. Va trebui să denunțăm falșii eroi și să ne propunem să îi înlocuim. Pe lista care va rezulta din adunarea acestora vor sta agenții de elită ai stagnării; ei alcătuiesc *GENERAȚIA EXPIRATĂ*” (*Generația expirată*, <http://www.cotidianul.ro>).

„*Generația așteptată există și se pregătește să ocupe prim-planul vieții publice. O va face inevitabil; nu e nicio cale de întoarcere. Cei care o compun nu au încă o conștiință de grup. O vor avea însă foarte repede, pentru că această generație există deja. Membrii acestei generații sunt, fiecare în felul lor, câte un agent și un ferment al schimbării. Fiecare este un purtător de soluție*” (*De ce „Generația așteptată”?* (<http://www.generatia-asteptata.ro/dece.php>))

Discursul civic a fost completat, în al doilea rând, cu un *discurs de tip expert*, menit să confere înțregii campanii aparența unui proiect construit după criterii profesionale (mitul sociologului și, în general, ideea de „procedură științifică” au fost argumentele de autoritate intens folosite de către jurnaliștii-moderatori). Se justifica de asemenea ideea unui proiect interactiv, la scală națională, capabil să capteze atenția și, mai ales, participarea „publicului național”. Conceptul mediativ consacra, așadar, reprezentarea unei campanii civice și, în același timp, naționale

¹³ În cel de-al doilea studiu consacrat temei și care se află în curs de elaborare voi reveni cu o analiză detaliată a fiecărui dispozitiv în parte, inclusiv a dezbaterilor publice care s-au dus în jurul lor.

(de altfel, celelalte elemente ale dispozitivului de mediatizare, adică lansarea unor *site-uri*, folosirea presei scrise ca resursă complementară de publicizare, editarea, ulterior, a unor volume cuprinzând întreaga desfășurare a campaniei, toate au generat un *efect de instituționalizare* a campaniilor).

Interesul media pentru ceea ce am putea numi identitatea națională „exemplară” marchează o nouă etapă în evoluția mediatizării deliberative a integrării europene și, implicit, în așa-numitul proces de europeanizare a presei. Avem în acest caz un exemplu pentru ceea ce am numit mai înainte desprinderea actorilor sociali de limbajul oficial, statutar al UE și interpretarea în situație a diverselor „repertorii” europene. În noul context european, media inițiază o dezbatere despre identitatea națională, consacrând ca probleme publice 1. *imaginea de țară* („cu ce anume ne prezentăm în fața Europei?”) și 2. *nevoia de schimbare socială prin elite legitime* („care sunt elitele autentice ale României?”). În această etapă a europeanizării, media se afirmă mai puțin ca un mediator și mai mult ca un actor statutar, care „mobilizează” o viziune normativă despre adaptarea la contextul european.

BIBLIOGRAFIE

1. ABÉLÈS, MARC, *Virtual Europe*, În Bellier, Irene; Wilson, Thomas M. (ed.), *An Anthropology of the European Union – Building, Imagining and Experiencing New Europe*, Oxford, Berg, 2000;
2. AXFORD, BARRIE, *The Transformation of Politics or Anti-Politics?*, în „New Media and Politics”, Eds. Barrie Axford and Richard Huggins, Sage, London, 2001;
3. BECIU, CAMELIA, „Europa” ca format mediatic. Construcția problemelor publice în discursul presei din România, BECIU, C.; PERPELEA, N. (coord.), în *Europa și spațiul public. Practici comunicaționale, reprezentări, climat emoțional*, București, Editura Academiei, 2007;
4. BECIU, CAMELIA, *Les émissions de débat en Roumanie. Entre paternalisme ludique et confession gratifiante*, în *Les débats publics dans les télévisions européennes* (sous la dir. de Guy Lochard), L'Harmattan, Paris, 2006;
5. BECIU, CAMELIA, *La construction de l' « Europe » dans l'espace public roumain. Traitements médiatiques et modes de généralisation in Europe in Its Making – A Unifying Perception on Europe* (coord. Silvia Marton), Iași, Institutul European, 2005;
6. BECIU, CAMELIA, *Spațiul public european – emergența unei problematici*, în „Revista Română de Sociologie” 2004, VII, no. 4;
7. BENNETT E. LANCE, *News – The Politics of Illusion*, Longman, 2003;
8. BLUMLER, JAY G. and GUREVITCH, MICHAEL, „Americanization” Reconsidered: U.K – Campaign Communication Comparisons Across Time”, în *Mediated Politics Communication in the Future of Democracy*, Eds. W.Lance Bennett and Robert M. Entman, Cambridge University Press, 2001;
9. CEDERMAN L.-E. (ed.) *Constructing European Identity: The External Dimension*, Lynne Rienner Pub, 2001.
10. CHARAUDEAU, PATRICK, *Le discours politique – les masques du pouvoir*, Paris, Vuibert, 2005;
11. CHARAUDEAU, PATRICK, *Discours médiatique de l'information*, Paris, I.N.A, 1998;
12. CHRISTIANSEN, THOMAS, Knud Erik Jorgensen, Antje Wiener, *The Social Construction of Europe*, Sage, 2001.
13. COWLES, CAPORASO and RISSE, THOMAS, *Europe. Europeanization and Domestic Change*, Cornell University Press, 2000;

14. DACHEUX, ERIC (sous la dir. de), *L'Europe qui se construit. Réflexions sur l'espace public européen*, L'Université de Saint-Etienne, 2003.
15. FEATHERSTONE, CLAUDIO M. RADAELLI, *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, 2003;
16. GARCIA, GUILLAUME; LE TOREC, VIRGINIE, *L'Union Européenne et les médias. Regards croisés sur l'information européenne*, Paris, L'Harmattan, 2003
17. GRAZIANO, PAOLO and VINK, MAARTEN (eds.), *Europeanization: New Research Agendas*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006;
18. HABERMAS, JÜRGEN, *Political Communication in Media Society. Plenary address for the 2006, International Communication Association Conference, Dresden, Germany*, http://www.icahdq.org/Speech_by_Habermas.pdf
19. HEDETOFT, ULF, *Political Symbols, Symbolic Politics. European Identities in Transformation*, Ashgate Pub Co, 1998;
20. HOWARTH, DAVID; TORFING, JACOB, *Discourse Theory in European Politics – Identity, Policy and Governance*, Palgrave, 2005;
21. IYENGAR, SHANTO; KINDER, DONALD D., *News that Matter: Television and American Opinion*, University of Chicago Press, 1987;
22. LOCHARD, GUY (sous la dir. de), *Les débats publics dans les télévisions européennes*, Paris, L'Harmattan, 2006;
23. MARCHETTI, DOMINIQUE (ed.), *En Quête d'Europe – médias européens et médiatisation de l'Europe*, Presses Universitaires de Rennes, 2003;
24. MCNAIR, BRIAN (2000): *Journalism and Democracy: An Evaluation of the Political Public Sphere*, Routledge, U.K.;
25. MEDRANO, JUAN DIEZ, *Framing Europe. Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*, Princeton University Press, 2003;
26. MERCIER, ARMAND (ed.), *Vers un espace public européen? Recherches sur l'Europe en construction*, Paris, L'Harmattan, 2003;
27. MUSOLFF, ANDREAS, *Metaphor and Political Discourse – Analogical Reasoning in Debates about Europe*, Palgrave, 2004;
28. NEVEU, ERIK, *Espaces publics mosaïques. Acteurs, arènes et rhétoriques des débats publics contemporains* (en coll. avec B. François), Rennes, PUR, 1999,
29. NORRIS, PIPPA, *A Virtuous Circle. Political Communication in Post-Industrial Societies*, Cambridge University Press, 2000;
30. PATTERSON, THOMAS E., *The Vanishing Voter. Public Involvement in an Age of Uncertainty*, Knopf Publishing Group, 2003;
31. PATTERSON, THOMAS E., *Doing Well and Doing Good: How Soft News and Critical Journalism Are Shrinking: the News Audience and Weakening Democracy – And What News Outlets Can Do About*, Research Paper, John Schorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy, 2000;
32. RISSE, THOMAS, *How Do We Know a European Public Sphere when We See One? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators*, IDNET workshop „Europeanization and the Public Sphere”, EUI, Florence, 2002, February 20–21,
33. ROBINS, K., *Les dangers du concept „communauté imaginée” pour l'espace européen*, in Dacheux, Eric (sous la dir. de), *L'Europe qui se construit. Réflexions sur l'espace public européen*, L'Université de Saint-Etienne, 2003.
34. SOULEZ, GUILLAUME, *Europe: un espace public en archipel*, in Dacheux, Eric (sous la dir. de), *L'Europe qui se construit. Réflexions sur l'espace public européen*, L'Université de Saint-Etienne, 2003.

STUDIILE DE SOCIOLOGIE RURALĂ ALE LUI BALTHASAR BOGIŠIĆ (1834–1908)

IRINA STĂNCULESCU

ABSTRACT

BALTHASAR BOGIŠIĆ'S (1834–1908) STUDIES IN RURAL SOCIOLOGY

Like other scholars of the 19th century, Croatian jurist Baltasar Bogišić showed great interest in the study of the judicial traditions of the southern Slavs. However, his studies go beyond the strict juridical aspects, involving the approach of all the features of social life, investigated by means of questionnaires but also directly, through field research. The knowledge and facts acquired allowed him to create the first Civil Code of the newly built state of Montenegro. This code combines local judicial traditions (common law) with modern, western legislation. Taking into account the results of his field research he also wrote a famous article in which he defined and underlined two different forms of household *kuća zadružna* (also known today as simply *zadruga*) and *kuća inokosna*. He stated that the latter is not at all equal to the modern urban household, but that it is in fact only one instance in the evolution of the *kuća zadružna*. This article ends with a comparison between the *kuća inokosna* and the Romanian household, indicating the resemblances and the distinctions between the two.

Key words: household, property, joint property, *kuća inokosna*, *kuća zadružna*, customary law, common law.

Balthasar Bogišić este unul din numele de referință ale secolului XIX în științele sociale. Jurist de formație¹, el a rămas în istoria științelor, în domeniul

¹ Balthasar Anton Bogišić se naște în data de 7 decembrie 1834 la Ragusavecchia (Cavtat), o mică localitate situată pe litoralul Mării Adriatice lângă Ragusa (Dubrovnik – Dalmația), într-o familie sârbească, de religie romano-catolică. Ca urmare a dorinței tatălui său, își întrerupe de timpuriu studiile din orașul natal și se dedică negoțului familiei. În 1856, la moartea tatălui, pleacă în străinătate, unde își reia studiile medii. În 1859, absolvă liceul Sf. Ecaterina din Venetia, după care urmează cursurile mai multor universități prestigioase (Viena, München, Berlin, Paris). Obține două diplome de doctor: în filosofie (în 1862, la Giessen) și în drept (în 1864, la Viena). În 1863 este numit în postul de bibliotecar al Bibliotecii Imperiale din Viena, iar în 1868 i se oferă funcția de consilier imperial și inspector al școlilor Frontierei Militare, calitate în care se ocupa de supravegherea și organizarea sistemului educațional din zona Srijem (Banatul iugoslav). Este membru al Societății Amatorilor Literaturii Ruse din anul 1869, membru corespondent al Academiei de științe morale și

sociologiei, mai cu seamă cea rurală. Însă într-o vreme în care termenul *sociologie* fusese creat de curând, iar domeniul de studiu al proaspetei științe abia începea să fie delimitat, cei care au contribuit la aceste prefaceri nu purtau încă numele de „sociologi” (sociologia fiind recunoscută ca disciplină universitară abia către sfârșitul secolului XIX). Vom vedea, astfel, cum profesioniști aparținând altor discipline sociale, deja consacrate (juriști sau istorici), se vor ocupa în chip temeinic de problemele ce aveau ulterior să intre în preocupările viitorilor sociologi.

Juriștii au intrat în contact cu societatea contemporană, în special atunci când s-au izbit de problemele proprietății. Formele de viață devălmașe erau încă predominante în secolul XIX, în multe regiuni din interiorul, dar și din afara Europei, intrând adeseori în contradicție cu codurile moderne de legi adoptate de statele naționale (cele mai multe imitând codul Napoleon), ce nu recunoșteau proprietatea devălmașă. Un curent european, caracterizat printr-un interes aparte acordat cunoașterii obiceiurilor locale, se face simțit încă din prima jumătate a secolului XIX, sub influența romantismului, dar ajunge să se impună cu adevărat abia în a doua jumătate a secolului. Deschizător de drumuri este considerat a fi Jacob Grimm, care, în 1828, publică o culegere de obiceiuri juridice germane, în realitate, o amplă și cuprinzătoare descriere a modului de viață al diferitelor populații germanice². Exemplul său va fi urmat și de alți culegători de obiceiuri juridice, care lucrează în alte țări³. Realități sociale variate ajung, astfel, a fi studiate, constituind începutul unor cercetări tot mai insistente, ce nu au încetat nici până astăzi⁴.

politice (Paris), membru al Academiei din Agram (Zagreb, Croația), membru al Societății regale de științe din Belgrad, membru al Societății franceze de legislație comparată, membru și președinte al Institutului Internațional de Sociologie (1902), cofondator al Societății filantropice slave etc. Guvernul rus îi acordă titlul de *consilier de Stat* și crucea de comandor Sf. Ana, iar cu ocazia publicării codului muntegorean, regele Nicolae I îi oferă Marea cruce a ordinului independenței. Bibliofil, lasă în urma sa o impresionantă colecție de publicații, cărți și manuscrise, care, împreună cu bogata sa corespondență (aprox. 1 000 scrisori adresate sau semnate de numeroase personalități din epocă), sunt donate orașului său natal Cavtat, unde constituie „Bogișićeva Biblioteka” (Biblioteca Bogișić). Poliglot, este autorul a numeroase studii, redactate în serbo-croată, germană, italiană, rusă și franceză. Publică un mare număr de articole în reviste de specialitate sârbești, italiene și franceze.

Moare, în drum spre orașul său natal, în data de 11/24 aprilie 1908, în localitatea Rijeka (Fiume), din Croația.

² *Deutsche Rechtsalterthümer*, Göttingen, Dieterich, 1828.

³ Bogdan Petriceicu Hasdeu redactează, cu ajutorul materialelor adunate prin aplicarea chestionarului său pe teme juridice, studiul intitulat *Obiceiele juridice ale poporului român. Programa*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1878. Vezi și Ion Mușlea și Ovidiu Birlea, *Tipografia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970.

⁴ Paul H. Stahl și Massimo Guidetti publică două volume cuprinzând unele dintre cele mai reprezentative studii din secolul XIX privitoare la comunitățile familiale și sătești europene, la care se adaugă o bogată bibliografie a problemei, adusă la zi: *Il sangue e la terra. Comunità di villaggio e comunità familiari nell'Europa dell'800*, Milano, Jaca Book, 1976, 626 p.; *Le Radici dell'Europa. Il dibattito ottocentesco su comunità di villaggio e familiari*, Milano, Jaca Book, 1979, 398 p.

Balthasar Bogišić este și el prins în acest curent. Născut și educat în lumea slavă a sud-estului european, el se dedică studierii populațiilor în mijlocul cărora trăia. Pasionat de studierea obiceiurilor juridice ale slavilor balcanici⁵, el publică, în anul 1865, un chestionar juridic referitor la aceștia⁶. Alcătuit din 347 de întrebări legate în special de familia extinsă și proprietate, va fi ulterior trimis, spre completare, persoanelor considerate ca fiind competente să răspundă, adică preoților, medicilor, judecătorilor și învățătorilor. Răspunsurile primite îi permit publicarea, în 1874, a unei culegeri de cutume, sub auspiciile Academiei Iugoslave de Științe⁷.

Studiile sale referitoare la dreptul cutumiar și la istoria populațiilor slave au atras atenția guvernului rus care, în anul 1869, îi oferă conducerea catedrei de istorie a dreptului slav, în cadrul Universității Noii Rusii, din Odesa. Aceeași universitate îi acordă și titlul de „doctor honoris causa” în drept public (1869). În perioada relativ scurtă a activității sale didactice în Rusia (1869–1872), Balthasar Bogišić nu numai că predă, ci și călătorește în zonele înconjurătoare, în scopul cercetării obiceiurilor juridice ale populațiilor locale⁸.

În anul 1872, regele Nicolae I al Muntenegrului îl însărcinează cu elaborarea noului cod de legi al țării. În acest scop, Balthasar Bogišić pleacă la Paris, pentru a începe redactarea lucrării. Izbucnirea războiului ruso-turc din Balcani îi întrerupe însă, pentru o vreme, planurile, în 1877 ajungând să participe la organizarea sistemului juridic al Bulgariei, unde este ales și membru al guvernului provizoriu. Se întoarce la Paris abia la sfârșitul anului 1887, finalizând Codul civil al Muntenegrului la începutul anului următor. Tipărit la Paris, acesta este promulgat în mod solemn la Cetinje, capitala regatului, la începutul lunii mai 1888⁹.

⁵ Activând într-o epocă de răspândire a ideilor panslaviste, Balthasar Bogišić redactează și un proiect de înființare a unui Muzeu al tuturor slavilor (1867). El publică, printre altele, și o culegere de cântece populare, culese din zona litoralului dalmat (Belgrad, 1878).

⁶ *Naputak za opisivanje pravnih običaja koji žive u narodu (Chestionar pentru descrierea obiceiurilor juridice ale poporului)*, Zagreb, D. Albrecht, 1865, 16 p.

⁷ *Gragja u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga (Răspunsuri la întrebări de drept, adunate de la slavii de sud)*, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, în *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih slovena (Colecție de obiceiuri juridice contemporane ale slavilor de sud)*, vol.1, Zagreb, Fr. Župan (Albrecht și Fiedler), 1874. În ciuda importanței sale, lucrarea nu a fost tradusă în limbi de circulație internațională. Un capitol important este publicat în traducere italiană, în volumul semnat de Paul H. Stahl și Massimo Guidetti, *Le Radici dell'Europa...* p. 59–73. Vezi și *O sabiranju pravnih običaja. Poslanica omladini u pravničkom društvu na biogradskoj velokoj školi (Scrisoare referitoare la culegerea obiceiurilor juridice...)*, f.l., f.d., (semnat Paris, mai 1901), 8 p.; traducere italiană publicată de Paul H. Stahl și Massimo Guidetti, *Le Radici dell'Europa...* p. 109–113;

⁸ Mai târziu publică un studiu consacrat culegerilor de obiceiuri juridice ale slavilor răsăriteni: *Aperçu des travaux sur le droit coutumier en Russie*, Paris, L. Larose, 1879 (apărut inițial în „Nouvelle Revue historique du droit français et étranger”, 1879, an III, Paris, p. 257–274); traducere italiană publicată de Paul H. Stahl și Massimo Guidetti, *Le Radici dell'Europa...* p. 93–107.

⁹ *Code général des biens pour la Principauté de Monténégro de 1888*, tradus în franceză de R. Darest și A. Rivière, Paris, Imprimerie nationale, 1892;

Înscriindu-se pe direcția impusă în studiile de drept de juristul german Friedrich Karl von Savigny, codul constituie prima încercare reușită de îmbinare a cerințelor concrete ale țării, căreia îi era destinat, cu elementele de teorie și practică juridică universitare, existente la acea dată în țările occidentale. În continuarea rolului său de legiuitor și cu scopul de a-i permite să supravegheze modul de funcționare a legilor redactate, regele Nicolae I îl numește ministru al justiției și cultelor (1893–1899). În această funcție, el aduce codului o serie de îmbunătățiri necesare, perfecționându-l în mod repetat. După părăsirea postului de ministru, se stabilește definitiv la Paris, unde își continuă activitatea științifică¹⁰.

TRECEREA DE LA OBICEIURILE JURIDICE NESCRISE (CUTUMĂ) LA CELE SCRISE

Angajându-se în elaborarea codului civil al Muntenegrului, Balthasar Bogišić s-a bazat, pe de o parte, pe temeinicele sale cunoștințele referitoare la cutumele juridice ale slavilor de sud, iar pe de altă parte, pe studierea codurilor civile redactate până atunci (antice sau moderne, din Europa și până în America). Cunoașterea acestor două aspecte i-au permis să se departajeze de curentele de opinie din epocă; unul, punând înainte particularitățile locale, propunea pur și simplu culegerea și publicarea, cu unele modificări, ale cutumei. Celălalt, atașat principiilor dreptului roman, propunea imitarea acelor coduri moderne ce au aplicat cel mai fidel considerentele teoretice ale acestuia, adoptând o poziție singulară, independentă. Problemele cu care s-a confruntat și alegerile pe care le-a făcut sunt expuse pentru prima oară de autor în *À propos du code civil du Monténégro*.

¹⁰ Datele biografice referitoare la Balthasar Bogišić au fost preluate din următoarele studii și articole: Charles S. Libingier, *Bogišić, Valthasar Anton*, în *Encyclopaedia of the social sciences*, New York, Macmillan, vol. II, 1930, p. 618; *Slovari cilenov obšcestva ljubitelei Rosiiskoi slovesnosti pri Moskovskom universitete, 1811–1911 (Dicționarul membrilor Societății filologilor ruși amatori de pe lângă Universitatea din Moscova, 1811–1911)*, [Moskva], [1911] (după World Biographical Information System, Russisches Biographisches Archiv, R 58, f. 107–108); L. Leger, *Bogišić, Valtasar*, în *La Grande encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, tom VII (Bobino–Bricci), Paris, H. Lamirault et Cie, [19??, fac.-sim. al ed. din 1885–1902], p. 67–68; Werner Gabriel Zimmermann *Valtazar Bogišić*, în Mathias Bernath și Felix v. Schroeder (ed.) *Biographisches Lexikon zuer Geschichte Suedosteuropas (Dicționar biografic de istorie a sud-estului Europei)*, vol. I (A–F), München, R. Oldenburg G.m.b.H., 1974, p. 221–223; Bernhard Meijer (red.-șef) *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*, tom III (Bergsvalan–Branstad), Stockholm, *Nordiska familjebok förlags aktiebolag, Nordiska familjebok tryckeri*, 1905, p. 900; Santifaller, Leo (sub cond.) *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950 (Lexiconul biografic austriac)*, vol. 1, Böhlau, Graz [et al.], Akademie der Wissenschaften, 1957 (după World Biographical Information System, Deutsches Biographisches Archiv, II ed., f. 210); Winclawski, Włodzimierz *Valtazar Bogišić – a Precursor of Rural Sociology in the Balkan Countries*, în „Eastern European Countryside”, 2001, vol. 7, Torun, p. 145–148; Zimmermann, Werner Gabriel *Valtazar Bogišić 1834–1908. Ein Beitrag zur suedslawischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert (Valtazar Bogišić 1834–1908. Contribuție la istoria spirituală și juridică a slavilor de sud din secolul XIX)*, Wiesbaden, Steiner, 1962;

Quelques mots sur les principes et la méthode adoptés pour sa confection. Lettre à un ami (redactat în septembrie 1885)¹¹, lucrare publicată înainte de apariția codului propriu-zis. În cele ce urmează, prezentăm câteva din ideile expuse, insistând îndeosebi asupra meritului său principal, acela de a reuși să îmbine obiceiurile juridice nescrise (cutuma) cu teoriile juridice scrise (clasice – dreptul roman sau moderne).

Încă de la început, Balthasar Bogišić își prezintă intenția de a realiza „o operă în același timp sistematică și populară”. În acest scop, continuă autorul, „am ținut seama, pe de o parte, de formele și opiniile dominante în teoria și în practica legislativă a țărilor occidentale, iar pe de altă parte, de elementele originale ale țării căreia îi este destinat codul”¹². Ținând seama de „caracterul și de viața istorică excepțională a țării, de izolarea sa anterioară, precum și de punerea sa recentă într-o legătură mai strânsă cu restul Europei”, Balthasar Bogišić stabilește opt condiții pe care codul său trebuie să le îndeplinească:

1) „fondul Codului va fi alcătuit din instituții și reguli de drept existente actualmente în viața, spiritul și în tradiția poporului”, cele menționate fiind îndepărtate sau modificate doar în situații de absolută necesitate;

2) instituțiilor tradiționale deja existente le vor fi adăugate altele noi, doar în măsura în care raporturile vieții cotidiene o necesită imperios;

3) pentru a facilita fuziunea dintre elementele noi și cele vechi, primele vor fi introduse de asemenea manieră, încât între toate să existe o comunicare reciprocă și neîntreruptă;

4) toate dispozițiile Codului vor fi concepute de așa natură, încât să poată fi aplicate cu ușurință de oameni, cu ajutorul mijloacelor de care dispune țara;

5) Codul va trebui redactat de asemenea manieră, încât adăugirile ulterioare să nu îl înfrâneze sau să îl eludeze, de nici o manieră;

6) prin omogenitatea materiilor sale, a expunerii lor metodice, prin claritatea expunerii, Codul trebuie să fie accesibil tuturor¹³;

7) Codul va trebui să le permită muntenegrenilor să dobândească noțiunile generale de drept din străinătate, iar străinilor să le permită să-și facă o idee cu privire la particularitățile dreptului muntenegrean;

8) „în vederea dezvoltării ulterioare a dreptului în țară, Codul trebuie, departe de a o împiedica, să servească drept bază și drept punct de plecare a acestei dezvoltări, în toate ramurile și sub toate formele sale”¹⁴;

¹¹ Paris, chez l'auteur, Imp. Polyglotte A. Labouret, 1886.

¹² *À propos du code civil...*, p. 4.

¹³ Claritatea expunerii depinde, în primul rând, de limba și stilul adoptate, consideră Balthasar Bogišić. Concepându-și codul ca pe un *cod popular*, dorind ca textul său să fie pe înțelesul tuturor muntenegrenilor, autorul caută să împace acest aspect cu nevoia de concizie a textului legislativ, adăugând, acolo unde consideră, precizări, comentarii, reluând unele enunțuri ș.a. Din același considerent, autorul consideră necesar să plece de la cazurile concrete spre cele abstracte, de la cunoscut la mai puțin cunoscut, *ibidem*, p. 20–22.

¹⁴ *Ibidem*, p. 5–6.

Pentru a atinge aceste scopuri generale, legiuitorul trebuie însă „(...) să aibă mereu prezente în minte dispozițiile cutumei, ca și cum ele ar face parte integrantă din opera sa”¹⁵.

Balthasar Bogišić se oprește asupra raporturilor, adeseori conflictuale, înregistrate până la el între legea nescrisă (cutuma) și cea scrisă, ajungându-se uneori la situația cutumei aplicată *contra legem* (împotriva legii). El insistă asupra divergențelor de opinie existente între teoria și practica legislativă, în acest caz: în timp ce teoria pare de multe ori să dea întâietate cutumei, situând-o deasupra legii, legislația, dimpotrivă, o îndepărtează mai mult decât ar fi necesar. Această situație paradoxală poate fi explicată, consideră Balthasar Bogišić, printr-o insuficiență cunoaștere a diferitelor surse ale dreptului și a raporturilor existente între acestea.

Ținând seama de cutumă și adaptând legislațiile moderne specificului acesteia, Balthasar Bogišić speră însă că a reușit să îndepărteze prin Codul, pe care l-a alcătuit, majoritatea situațiilor conflictuale ce ar putea apărea între acestea.

KUČA ZADRUŽNA ȘI KUČA INOKOSNA

Informațiile culese prin chestionar de Balthasar Bogišić, sub numele de „obiceiuri juridice”, grupează în realitate o mare varietate de informații. Cunoașterea lor, ca și studiile de teren întreprinse personal în diferite regiuni ale fostei Iugoslavii, i-au permis să ajungă la o cunoaștere exactă și precisă a vieții sociale locale. Astfel, în 1884, publică studiul intitulat *De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*¹⁶, studiu fundamental, de definire a formelor de viață sudic-slave la nivelul gospodăriei, rămas până astăzi o referință în domeniu.

Înainte de a prezenta principalele idei expuse în această lucrare, atragem atenția asupra unei confuzii apărute încă din titlu și perpetuată pe parcursul întregului studiu. Gospodăria este, de cele mai multe ori, desemnată, în textul publicat în franceză, prin termenul de „familie” – noțiune adeseori imprecisă¹⁷. Din această cauză, în cele ce urmează, voi folosi, pentru desemnarea celei mai mici unități sociale, termenul de *gospodărie*, iar pentru desemnarea persoanelor ce fac parte din gospodărie, pe acela de *grup domestic*. *Kuča zadružna* și *kuča inokosna*, indică două forme distincte de gospodărie (termenul *kuča* desemnează gospodăria, deși traducerea literală a cuvântului, este aceea de „casă”).

Prin „familie”, Balthasar Bogišić desemnează uneori gospodăria, alteori perechile căsătorite ce formează grupul domestic al unei gospodării. Astfel, la

¹⁵ *Ibidem*, p. 14.

¹⁶ Paris, E. Thorin Libraire-Éditeur, 1884, 49 p.

¹⁷ El desemnează când un cuplu căsătorit și copiii săi trăind într-o gospodărie, când un grup înrudit, trăind în mai multe gospodării. De asemenea, noțiunea de „familie” indică, în mod exclusiv, grupul uman, neglijând celelalte componente ale gospodăriei, cum ar fi casa, proprietatea, bugetul comun, comunitatea spirituală, Paul H. Stahl, *Triburi și sate din sud-estul Europei*, București, Editura Paideia, 2000, p.193.

pagina 8, se afirmă faptul că *zadruga* este o „asociere domestică a mai multor familii”. În acest caz, prin *familii*, se face referire la mai multe cupluri căsătorite, cu copiii lor.

Desemnarea gospodăriei prin termenul de „familie” este de origine relativ recentă, întrucât cuvântul însuși este de origine recentă în limba popoarelor europene. Numele vechi dat gospodăriei era fie unul special (cum ar fi cel de *household* pentru englezi, *hauscommunio* pentru germani, sau *gospodărie* pentru români), fie un termen cu dublu înțeles, cum ar fi acelea de *casă*, *foc*, *fum*¹⁸, cuvinte cu o largă răspândire. Descrierile din trecut ale așezărilor omenești nu indicau numărul de *familii*, ci numărul de *case*, de *focuri*, de *fumuri*, indicând, prin acestea, de fapt, numărul de gospodării. La bulgari, slavii de sud din răsăritul Peninsulei Balcanice, cuvântul *kšta* – „casă”, desemnează nu numai casa ci și gospodăria; atunci când grupul domestic bulgar cuprinde mai multe perechi căsătorite, se folosește numele de *goljama kšta* – casă mare¹⁹, ce corespunde, astfel, la *kuća zadružna* a sârbilor și croaților.

Studiul lui Balthasar Bogišić începe prin a cita bogata bibliografie consacrată, până la acea dată, acestei forme de gospodărie, precum și legile ce i-au reglementat funcționarea, remarcând că nici o altă instituție socială, cu excepția *mir*-ului rusesc, nu a furnizat un subiect de studiu mai des întâlnit, în rândul scriitorilor Europei occidentale²⁰.

Autorul se opune părerii generale, conform căreia cele două forme de gospodărie, *kuća zadružna* și *kuća inokosna*, sunt două tipuri diferite de gospodărie și că cea de a doua ar fi identică în realitate cu gospodăria „urbană”. Demonstrația lui este bogată în citări și argumente, dintre care, în cele ce urmează, rezumăm doar esențialul.

„Aproape toate lucrările speciale, referitoare la familia țărănească, par să nu fi avut în vedere decât o singură formă a acestei instituții, forma binecunoscută, pe care literații o numesc *zadruga* (asociație domestică de mai multe familii [a se înțelege perechi căsătorite]). Pare a se fi uitat astfel că, în afară de această familie compusă, mai există o alta, numită *inokosna* (adjectiv) sau *inokoština* (substantiv), adică o familie simplă: tată, mamă și copii. În numeroasele lucrări ce au apărut în ultimele trei sferturi de secol, referitoare la familia sătească, nu s-a ținut aproape deloc seama de aceasta din urmă. (...) Cu toate acestea, *inokoština* există și se dezvoltă, prin natura lucrurilor, peste tot acolo unde se găsește *zadruga*. Scriitorii și legislatorii o consideră chiar drept o negație a *zadrugăi*”²¹.

¹⁸ Vezi diversele numiri date gospodăriei la români, în studiul lui Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 128–132.

¹⁹ *Ibidem*, p. 59–64.

²⁰ *De la forme dite inokosna...*, p. 1–8. Pentru lucrările recente ale acestei forme de gospodărie și de grup domestic, se poate consulta bibliografia semnată de Paul H. Stahl și Massimo Guidetti, *Le Radici dell'Europa...*

²¹ *De la forme dite inokosna...*, p. 8–9.

Balthasar Bogišić clasează apoi formele gospodăriei (pe care le numește în continuare „familii”) în patru categorii esențiale pentru slavii de sud²²:

1) prima este cea numită *zadruga*, cea mai cunoscută și mai studiată, adică forma comunitară a familiei țărănești, compusă din mai mulți frați, veri sau rude mai îndepărtate, împreună cu femeile și copiii lor²³;

2) a doua este „familia țărănească simplă”, ce cuprinde o pereche căsătorită cu copiii ei și pe care o numește *inokosna* sau *inokoština*;

3) a treia, „familia urbană”, ce seamănă, în caracteristicile ei fundamentale, cu cea din cele mai multe orașe ale Europei²⁴;

4) a patra, „familia musulmană”, care prezintă unele modificări datorate elementului religios, cum ar fi poligamia.

Într-o analiză mai detaliată, autorul pune în paralel modul de funcționare al „familiei” numite *zadruga* cu cel al „familiei urbane”, evidențiind, astfel, diferențele existente între acestea. În același timp, din această comparație, se poate limpede constata că definițiile date nu pot fi reduse doar la compoziția grupului de oameni ce le alcătuiesc (adică a ceea ce se înțelege îndeobște prin „familie” – grupul domestic), ci trebuie să includă neapărat proprietatea și transmisia ei, fiind deci vorba de „gospodării”.

Urmează apoi o trecere în revistă a diferitelor definiții date acestor forme de gospodărie, Balthasar Bogišić oprindu-se asupra *inokoštinei*, greșit considerată în epocă, în literatura de specialitate și chiar în cadrul legislativ, ca având o natură diferită de cea a *zadrugăi*, fiind asimilată, atât prin aspectul său exterior cât și prin principiul ce o definește „familiei urbane”²⁵. Or, remarcă autorul, s-a constatat că tatăl, care trăiește într-o astfel de gospodărie împreună cu fiii săi adulți, nu are dreptul să dispună de bunurile familiei ori de moștenire fără consimțământul acestora; de asemenea, el nu poate decide asupra niciunei afaceri importante, fără consimțământul fiilor săi. Aceștia, odată deveniți adulți și mai ales dacă se căsătoresc, pot cere împărțirea pământului chiar și fără consimțământul tatălui; în cazul împărțirii proprietății, tatăl primește o parte egală cu cea a fiilor săi ș.a.²⁶. Or, toate aceste reguli de funcționare îndepărtează *inokoština* de definiția dată „familiei urbane”, apropiind-o, în același timp, de *zadruga*: „Natura identică a *inokoštinei* țărănești și a *zadrugăi* este evidentă și nu mai puțin evidentă apare diferența dintre natura *inokoštinei* țărănești și cea a familiei [gospodăriei] urbane”²⁷.

Urmărind evoluția în timp a gospodăriei, în cazul *inokoštinei*, Balthasar Bogišić observă cum aceasta evoluează la fel ca în cazul *zadrugăi*, cuplul căsătorit,

²² *Ibidem*, p. 11.

²³ *Ibidem*, se precizează faptul că, în Croația, *zadruga* există și în rândul nobilimii rurale.

²⁴ *Ibidem*, se precizează faptul că în orașele croate și sârbești se găsesc aceleași feluri de „familii” (a se înțelege „gospodării”) ca și la țară.

²⁵ *Ibidem*, p. 27.

²⁶ *Ibidem*, p. 28–29.

²⁷ *Ibidem*, p. 29.

împreună cu fiii săi, nu se desparte la căsătoria acestora din urmă, ci rămâne împreună, iar proprietatea nu se desparte, ci rămâne comunitară. Se ajunge, astfel, treptat, prin creșterea numărului de cupluri, la viața obișnuită a unei *zadrugi*. Concluzia la care ajunge autorul este aceea că *inokoština* nu este decât o etapă a aceleiași forme de gospodărie ca *zadruga*, „(...) nimic nu este mai obișnuit decât a constata trecerea unei familii [gospodării] de la starea de *zadruga* la aceea de *inokosna*, și vice versa, de la starea de *inokosna* la forma de *zadružna*”²⁸. El precizează, astfel, o situație, care, cu toată valoarea și evidența ei, a fost ulterior ignorată.

Fără a insista asupra precizărilor făcute în continuare cu privire la înțelesul termenilor *zadruga* și *inokoština*, amintim numai faptul că Balthasar Bogišić constată absența acestora din limbajul popular, cu înțelesul dat de literați și juriști. Cuvântul prin care este desemnată o gospodărie în limbajul popular este acela de *kuća*. Aceasta poate fi *kuća zadružna* (adică o casă, o gospodărie cu multe brațe de muncă) sau *kuća inokosna* (adică o casă, o gospodărie cu insuficiente brațe de muncă)²⁹.

KUĆA INOKOSNA ȘI GOSPODĂRIA ROMÂNEASCĂ

Ideea centrală a studiului lui Balthasar Bogišić, anume aceea că forma de gospodărie numită *kuća inokosna* nu este decât o etapă din evoluția celei numite *kuća zadružna*, a fost reluată, completată și aplicată într-un cadru geografic, dar și teoretic, mai larg, de către Paul H. Stahl, în lucrarea sa intitulată *Triburi și sate din sud-estul Europei*³⁰. Autorul afirmă că „metoda uzuală de clasificare este ceea ce se poate numi fotografie; propun s-o înlocuim printr-o prezentare cinematografică, adică o prezentare a evoluției și a principiilor, care o călăuzesc, urmărite în toate componentele”³¹. Clasificarea unor forme de grup domestic sau de gospodărie, ținându-se seama numai de un moment al evoluției lor, este considerată ca fiind o gravă eroare, autorul propunând o clasificare bazată pe formele de evoluție ce includ ansamblul momentelor din care este alcătuită acea evoluție³².

Privind cazul gospodăriei și grupului domestic românesc din acest punct de vedere, lucrurile apar clare, în ce privește deosebirea dintre *kuća inokosna* și gospodăria românească. Contemporanii lui Balthasar Bogišić tindeau să o considere pe cea dintâi ca fiind o formă de viață socială identică gospodăriei

²⁸ *Ibidem*, p. 32–34; *zadruga* (substantiv), *zadružna* (adjectiv).

²⁹ *Ibidem*, p. 35–37.

³⁰ București, Editura Paideia, 2000, 263 p. (prima ediție, publicată la Universitatea Columbia din Statele Unite, cu titlul *Household, Village and Village Confederation in South-Eastern Europe*, 1986).

³¹ Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 196.

³² Același principiu este aplicat de Paul H. Stahl și în prezentarea caselor românești țărănești, unde, în locul clasicelor tipologii de planuri de case rezultate din studiul *momentului*, autorul prezintă familii de planuri, prezentate din perspectiva *evoluției* lor în timp (vezi, de același autor, *Planurile caselor românești țărănești*, Sibiu, Muzeul Brukenthal, 1958).

urbane. Autorul croat îi pune însă în lumină particularitățile și arată că *inokoština* sau *kuća inokosna*, cum este numită de populație, este doar un moment din viața unei *kuća zadružna*.

Descrierea gospodăriei de tipul *kuća inokosna* și a principiilor ei de funcționare par să o apropie de gospodăria românească: un singur cuplu căsătorit, cu copiii săi necăsătoriți, un tată care conduce gospodăria, proprietatea ce aparține nu numai tatălui, ci și fiilor săi, de unde rezultă imposibilitatea de a dispune de ea (prin vânzare sau cumpărare) fără acordul fiilor – sunt aceleași ca la români. În fapt, ca și în demonstrația făcută de Balthasar Bogišić, momentul hotărâtor este acela în care vedem că fiii rămân împreună cu părintele lor, trecând de la *kuća inokosna* la *kuća zadružna*. Acest moment desparte în chip hotărâtor *kuća inokosna* de gospodăria românească. În satele românești, în momentul căsătoriei, copiii se despart de părintele lor, neajungându-se niciodată la forme de grup domestic extins. În același timp, la slavii de sud proprietatea rămâne întreagă, în timp ce, la români, ea este împărțită odată cu apariția unei noi generații, ce își revendică drepturile, odată ajunsă la maturitate.

Într-un articol anterior, am avut ocazia să pun în lumină deosebirile însemnate existente între gospodăria și *mir*-ul slavilor de răsărit și gospodăria și satul devălmaș românesc³³. Deosebirile rămân, așadar, la fel de importante și în ceea ce privește formele de viață devălmașe ale slavilor de sud.

³³ August von Haxthausen și satul devălmaș rusesc (*mir*-ul). Asemănări și deosebiri cu satul devălmaș românesc, în „Sociologie Românească”, 2006, vol. IV, nr. 4 (în curs de apariție).

ETNOPSICHOLOGIA ÎN CONCEPȚIA LUI TRAIAN HERSENI

MIRCEA MÂCIU

ABSTRACT

ETHNOPSICOLOGY ACCORDING TO TRAIAN HERSENI

The study refers to the researches in ethnopsychology conducted by Traian Herseni, a member of Dimitrie Gusti's monographic sociological school. These researches are highlighted as following an illustrious tradition in Romanian culture, represented by Bogdan Petriceicu Hasdeu, Constantin Rădulescu-Motru, Dumitru Drăghicescu and Dimitrie Gusti.

În știința și cultura sociologică și psihologică românească, Traian Herseni ocupă un loc bine determinat. Alături și împreună cu Henri H. Stahl, Anton Golopenția, Mircea Vulcănescu, Ion Conea, Octavian Neamțu ș.a., el face parte din nucleul tare al Școlii sociologice monografice de la București a lui Dimitrie Gusti.

Între direcțiile tematice abordate, cercetate și înfățișate de Traian Herseni în activitățile sale științifice de cercetare, precum și în studiile și lucrările sale, un loc central îl ocupă *etnopsichologia*, știință întemeiată pe și cuprinzând în spațiile ei, cum ne spune în lucrarea sa *Cultura psihologică românească*, limba și folclorul românilor, credințele lor magico-religioase, viziunile teologice, gândirea lor metafizică și filosofică, juridică și politică, preceptele lor morale, realizările artistice și cultural-literare¹.

Ideile lui Traian Herseni se înscriu în coordonatele etnopsihologice propuse și susținute de Bogdan Petriceicu Hasdeu, Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Iorga, Dumitru Drăghicescu și Dimitrie Gusti. Sub cupola ideilor și învățăturilor profesorilor și colaboratorilor săi, el duce mai departe „Programul”, dacă se poate spune așa, al etnopsihologiei, în spațiul social-politic și cultural-spiritual românesc.

Ca gânditori și oameni de știință, savanții de mai sus au fost cunoscuți și s-au impus, prin ideile și lucrările lor, în plan european și universal. Este suficient să cităm *Etymologicum Magnum Romaniae*, lucrare monumentală – din care Hasdeu nu a realizat decât primele trei volume –, care a intrat în istoria culturii române, ca un tezaur de cunoștințe *lingvistice, filologice, folcloristice, istorice, geografice, literare*.

¹ Traian Herseni, *Cultura psihologică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 7.

Tot lui Hasdeu îi revine meritul de a fi așezat *filologia românească* pe baze științifice și de a fi impus, în studiul limbii române, metoda comparației. Cum spune George Călinescu, Hasdeu deschide, la 14 octombrie 1870, un „curs de filologie comparată ario-europee, cuprinzând grupurile «indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic»”². Cu scopul de a pătrunde, precizează Hasdeu, la un moment dat, până „la sorgintea cea mai intimă, până unde nu pot străbate celelalte științe sociologice”, aceasta fiind, în concepția sa, „marea misiune a filologiei comparative”, a cărei menire este, apreciază Hasdeu, „de a împrăști ceața originilor”. Farmec, continuă gânditorul, „care m-a atras pe mine însumi la studiul special al filologiei comparative...”³

Odată cu Hasdeu, subliniază Dimitrie Gusti, „o înțelegere științifică a vieții populare se naște și la noi”. El este cel care „alcătuiește un chestionar menit să înlesnească «găsirea tradiției juridice rămasă de la moși strămoși»”. Prin efervescenta spirituală a minții sale, Hasdeu a dominat în chip eminent epoca lui, „de la început până la sfârșit”, epocă ce „poartă pecetea tinereții autorului ei propriu-zis, cât și a întregii lumi căreia i se adresa și pe care o pune în mișcare”⁴.

Cum arată Traian Herseni, în lucrarea *Cultura psihologică românească*, Bogdan Petriceicu Hasdeu a introdus în știința românească termenul de *etnopsihologie* (subl. ns., M. M.), termen utilizat nu numai în etnografie, ci și în istorie, lingvistică, sociologie. Tot Hasdeu, continuă Traian Herseni, a fost preocupat, cu multă stăruință și egală competență, de psihologia poporului român.

Pentru a pune cu adevărat bazele psihologiei etnice în spațiul social-cultural românesc, Hasdeu a ocolit, după cum afirmă: *a.* perioadele obscure în interpretare „din istoria română”; *b.* intervalele sterpe în gândirea teoretică; *c.* lipsa documentelor. Astfel, se mărturisește primul nostru mare etnopsiholog: „am recurs cu disperare la limbă, consultând-o după metoda comparativă, și pe dată se spărgea întunericul...” Astfel, savantul a urmărit să creeze și să pună în valoare psihologia etnică a națiunii române⁵.

Aceasta este ideea centrală a demersului cognitiv promovat și susținut de Hasdeu prin tot ceea ce a făcut și creat: articole, studii, eseuri, cărți, cursuri universitare, comunicări la diferite sesiuni și simpozioane științifice. În tot ce a conceput și propus pentru construirea și înălțarea ființei umane, ca valoare creatoare de valori, el a urmărit: *a.* valorizarea spiritului românesc; *b.* caracterul genuin al naționalității noastre; *c.* acele fapte din istoria română, în care poporul nostru s-a manifestat uniform și consecvent; *d.* unitatea de limbă, cultură, caracter și tradiții a românilor, indiferent de regiunea lor istorică – Moldova, Transilvania, Banat, Maramureș, Țara Românească, Dobrogea. În felul acesta, conchide Bogdan

² George Călinescu, *Istoria literaturii române, de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 371–372.

³ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri filosofice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 61–62.

⁴ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. II, Editura Academiei, 1969, p. 322.

⁵ B. P. Hasdeu, *op. cit.*

Petricescu Hasdeu, la un moment dat, noi „am descoperit însăși sorgintea moderațiunii noastre naționale în caracterul antic al străbunilor romani...”

Pe baza unor investigații, cercetări și analize istorice extrem de amănunțite, savantul român concluzionează că „toată valoarea acestui adevăr istoric necontestabil” este întemeiată „nu pe un exemplu izolat și dubios, ci pe o grupă întreagă de fapte identice și mai presus de orice bănuială”, gând pe care-l împlinește, pentru prima oară, pe calea nouă prin care îmbrățișează caracterul național fără a omite „o singură trăsătură din caracterul românilor”, inclusiv aprecierea, bazată pe largi și adânci studii etnopsihologice, conform căreia „n-a existat și nu este nici un popor pe fața pământului mai moderat, chiar în pornirile sale cele mai extreme, decât poporul român”⁶.

Pe aceeași linie, a efortului pentru cercetarea, cunoașterea și punerea în valoare a psihologiei etnice a românilor, se înscriu și cercetările și activitățile lui Constantin Rădulescu-Motru. Sunt bine cunoscute și apreciate lucrările sale: *Cultura română și politicianismul*; *Sufletul neamului nostru*; *Vocația – factor hotărâtor în cultura popoarelor*; *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*; *Psihologia poporului român*; *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin*, cărți pe care le-a publicat între 1900–1945. În ele, strălucitul etnopsiholog demonstrează că personalitatea românilor se întemeiază, ca a oricărui popor, pe ordinea condițiilor materiale, compuse din: condițiile geografice și condițiile antropologice, precum și pe ordinea tipurilor psihologice exprimate prin: tipuri de personalitate, tipuri de cultură, tipuri istorice, tipuri vocaționale.

Cuprinderea și investigarea, cercetarea și punerea în valoare a unor asemenea câmpuri materiale și social-culturale o realizează, ne spune Motru, etnopsihologul, în colaborare cu antropologul și biologul, istoricul și sociologul etc. Numai prin cooperarea acestora, subliniază C. Rădulescu-Motru, „se poate ajunge la cunoașterea etnicului”, pentru a pune în valoare rezultatele cercetărilor asupra condițiilor materiale ale etnicului românesc și a manifestărilor sale sufletești, a tipurilor sale cultural-istorice și spiritual-vocaționale.

Prin lucrările și studiile sale, C. Rădulescu-Motru a urmărit să propună și să susțină o concepție științifică unitară, privind etnicul românesc, fundamentată pe conștiința unității de tehnică, de muncă și de limbă. Gânditorul a cultivat, prin lucrările și studiile sale, prin cursurile pe care le-a ținut în fața studenților: **a.** conștiința de comunitate națională românească; **b.** ideea și activitatea de unitate și continuitate națională; **c.** cultivarea și susținerea culturii naționale și a tradițiilor spiritual-religioase. Prin tot ceea ce a făcut, creat și susținut, a fost gata oricând a interveni, în orice moment, pentru a cultiva, susține și dezvolta spiritul național al etnicului românesc, însoțit, evident, de o ordine de ascensiune sufletească și prin definirea locului pe care-l ocupă în comunitatea statelor europene. Prin cărțile pe care le-a publicat și prin activitățile pe care le-a desfășurat, a promovat:

⁶ *Ibidem.*

a. conștiința comunității de origine; *b.* conștiința comunității de limbă; *c.* conștiința comunității de destin a tuturor românilor.

Istoria psihologiei etnice românești arată foarte clar că B. P. Hasdeu a pus primul o asemenea problemă și a cultivat-o cu asiduitate. Mărturie ne stau *Etymologicum*... și cursurile sale de filologie comparată, dar și cele peste 400 de întrebări pe care le-a pus în ancheta privind ideile juridice la români, legăturile sătești, de căsnicie și de lucru între țărani⁷. Lui i-a urmat C. Rădulescu-Motru, mare dascăl și el, și, în același timp, întemeietor, ca și Hasdeu, al etnopsihologiei, în spațiul românesc. El aduce în prim-planul conștiinței naționale și al culturii românești, așa cum am văzut, conștiința comunității de origine, limbă, destin, dimensiuni etno-psiho-social-cultural-lingvistice, pe care le abordează, cercetează, susține și înfățișează cu lux de amănunte, în ordine istorică.

Între momentele care au marcat promovarea etnopsihologiei în spațiul cultural-științific românesc, Traian Herseni menționează și chestionarul lansat, la sfârșitul secolului XIX, în „Noua Revistă Română”, chestionar care cuprinde următoarele întrebări: „1. Care operă literară, după părerea dvs., exprimă mai bine firea și aspirațiile neamului românesc? 2. Care este trăsătura dominantă în firea românului și care sunt calitățile și defectele care deosebesc națiunea română de celelalte națiuni?”⁸

Răspunsurile, subliniază Traian Herseni au fost date „cu egală «nepărtinire», pentru ceea ce s-au considerat a fi «calități» sau «defecte», dovedindu-se astfel o remarcabilă maturitate intelectuală”.

Despre etnicul românesc, C. Rădulescu-Motru discută și din punct de vedere antropopsihologic, spațiu în care abordează și dezbate, după cum am văzut: gradul de asimilare armonică a elementelor din fondul rasial; echilibrul sufletesc în conștiința comunității de limbă. De aici, Constantin Rădulescu-Motru ajunge, precum Nicolae Iorga, Dumitru Drăghicescu, Dimitrie Gusti, Traian Herseni și alții, la structurile geografico-istorice și discută despre faptul că etnicul latin a favorizat disciplina armatei și selecția conducătorilor statului, în timp ce etnicul grecesc a favorizat cultura literară și frumusețea artei.

Născut, crescut și susținut de destin la confluența unor mari civilizații, poporul român a fost ancorat etnopsihologic pe conștiința unității de origine și a cultivat, alături de constanță, mobilitatea de adaptare la vremile istorice, inovația.

După cum se vede, prin aceasta se oferă înțelesul autentic și definiția științifică a etnopsihologiei, știință care are ca obiect descrierea și explicarea condițiilor care întrețin, în mod permanent, între membrii unui grup social, conștiința comunității lor de origine, de limbă și de destin. Toate trei sunt prezente la națiunile europene, formând împreună comunitatea etnică sau națională.

⁷ B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, ediție critică de Mircea Eliade, 2 vol., București, 1937.

⁸ „Noua Revistă Română”, 1900, nr. 12, 15 iulie.

Pentru a adânci înțelesul și diversifica semnificațiile conceptului de etnic, psihologii români discută despre cele trei aspecte pe care le ia conștiința națională în cursul dezvoltării sale: *a.* restrâns la grupuri sociale mici, etnicul se bucură numai de comunitatea de origine; *b.* extins la conștiința comunității de limbă, etnicul cuprinde poporul sau națiunea întreagă; *c.* cu aceasta, ei ajung la conștiința comunității culturale și menirea istorică a națiunii în cauză.

Începutul etnopsihologiei în spațiul românesc, menționează – la un moment dat – Traian Herseni, îl fac Nicolae Milescu Spătarul și Dimitrie Cantemir, prin lucrările *Jurnal de călătorie în China și Descrierea Moldovei*⁹. Cum subliniază, în continuare, în spațiul psihologiei etnice românești „nu au existat personalități mai de seamă, care să nu fi fost preocupate... într-un fel sau altul de psihologia poporului român sau a diferitelor sale componente regionale”, personalități între care citează, la loc de frunte, pe Constantin Rădulescu-Motru, B. P. Hasdeu, Dumitru Drăghicescu, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Ovid Densusianu, Simion Mehedinți etc, cu precizarea că B. P. Hasdeu, „a introdus în știința românească termenul de etnopsihologie, utilizat nu numai în etnopsihologie, dar și în istorie, lingvistică, sociologie”¹⁰.

Etnopsihologia își împlinește menirea de știință socială, remarcă, de pildă, C. Rădulescu-Motru, numai atunci când își propune a cerceta și explica *formarea conștiinței etnicului total, național*. Datoria etnopsihologului este să nu cerceteze doar *câte o față a acestei conștiințe*, căci, accentuează marele gânditor român, *etnopsihologia este menită să servească, într-un viitor apropiat, ca știință de bază pentru conducerea politică a națiunii*.

Ideile și concepția lui C. Rădulescu-Motru legitimează și gândirea lui Dumitru Drăghicescu privind psihologia etnică a românilor, exprimate în 1907 în lucrarea *Psihologia poporului român. Introducere*¹¹.

Studiile și cercetările pe care le-a efectuat, cursurile universitare, pe care le-a ținut, opera sa, în întregul ei, ocupă un loc bine determinat în istoria sociologiei și a psihologiei etnice românești. Prin tot ce a gândit, a creat și susținut, în spațiile științelor sociale, se situează în linia operei și a creațiilor, a ideilor și operelor lui B. P. Hasdeu și C. Rădulescu-Motru.

Apreciat ca scriitor de limbă franceză, cum se arată în literatura de specialitate, Dumitru Drăghicescu, spune Traian Herseni, în lucrarea *Sociologia românească. Încercare istorică*, „este foarte puțin cunoscut în țară”, iar „întrărirea operei lui în dezvoltarea sociologiei românești este aproape inexistentă”. Cu toate acestea, continuă același sociolog, el a fost și rămâne „un exemplu de efort individual pe tărâmul sociologiei și, mai ales, al filosofiei sociale”. Prin lucrările și

⁹ Traian Herseni, *Cultura psihologică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 111.

¹⁰ *Ibidem*, p. 118–119.

¹¹ Dumitru Drăghicescu, *Psihologia poporului român. Introducere*. București, Librăria Leon Alcalay, 1907.

studiile sale, a reușit să se facă „cunoscut peste graniță și să-și cucerească un loc satisfăcător în istoria doctrinelor sociologice”, idee pe care o îmbrățișează și susține și Eugeniu Speranția. El apreciază că Dumitru Drăghicescu a publicat lucrări valoroase în limba franceză, lucrări „care îl situează pe scena largă europeană”.

Opera lui Drăghicescu este însă bine cunoscută și apreciată în străinătate. Meritul lui în sociologie, remarcă la un moment dat Traian Herseni, „constă în năzuința neîncetată de a asigura acesteia un domeniu propriu și o ființă aparte ca știință, față de științele naturale”. Încă mai vizibilă apare contribuția sa la cercetarea, definirea și punerea în valoare a psihologiei etnice a poporului român, lucrare în care a încercat să cuprindă și să înfățișeze „sufletul românesc în toate amănuntele lui” și pentru realizarea căreia a adunat și preluat diferitele păreri și cunoștințe ale specialiștilor, privind psihologia etnică a românilor, a cules „sistematic și metodic diferitele defecte sau calități morale, pe care el (poporul român, n. ns., M. M.) și le atribuie de obicei”.

Cu ajutorul unei asemenea metode de cercetare, el a încercat să desprindă „care sunt evenimentele sociale și istorice ulterioare” și, mai ales, care sunt împrejurările hotărâtoare, care au modelat aceste însușiri, cum se înfățișează ele acum și ce direcții de evoluție au luat. În felul acesta, conchide Drăghicescu, sperăm „să determinăm originea, filiațiunea și evoluția spiritului românesc” și, prin urmare, „să ne explicăm starea de fapt ce înfățișează astăzi mentalitatea și caracterul românesc”, scop în care e necesară, preciza acesta, „observarea fidelă a condițiilor sale economice și a împrejurărilor sociale, politice și culturale prin care trece”.

Între obiectivele psihologiei etnice, Dumitru Drăghicescu apreciază că se înscrie și cercetarea condițiilor social-istorice în care se formează individualitatea unei națiuni, capabilă a deveni o societate solid alcătuită, consistentă, unificată, omogenă, bine determinată. Factorii care-i determină caracterul și inteligența, subliniază Drăghicescu, sunt: *a.* întinderea numerică a societății; *b.* temeinicia structurii societății; *c.* statornicia și soliditatea instituțiilor care-i organizează viața socială. Aceasta, deoarece „o societate largă, numeroasă procură spiritului un material psihic foarte bogat și variat”. Temeinicia, continuitatea instituțiilor sale îi reglează și organizează „activitatea, dau o coeziune deosebită sufletului acesteia”, definesc etnia respectivă, o „organizează și-i dau consistența solidă și armonică”, știut fiind că „întinderea societății și statornicia instituțiilor formează (și garantează, n. ns., M. M.) o personalitate etnică puternică”¹².

În planul științelor sociale, Dumitru Drăghicescu s-a impus, ca și Bogdan Petriceicu Hasdeu și Constantin Rădulescu-Motru, prin preocupările sale de a investiga, surprinde și pune în valoare psihologia etnică a poporului român. Precum aceștia, el pornește de la ideea că, în materie „de psihologie socială și etnică, este totdeauna vorba de lucruri care privesc pe toți, care sunt la îndemâna tuturor,

¹² Traian Herseni, *Sociologia românească. Încercare istorică*, Institutul de Științe Sociale al României, București, 1940, p. 90-92.

fiindcă toți formează obiectul acestui fel de cercetări, și, în același timp, acești toți sunt obiecte cercetătoare și cunoscătoare de sine”¹³.

Prin cercetările, lucrările, studiile și articolele lor, gânditorii citați mai sus arată că în spațiul social-cultural românesc ideea etnică, națională este construită, întemeiată și pe: *a.* sentimentul comunității de familie; *b.* încrederea în puterea instructiv-formativă a școlii și a armatei; *c.* trăirea sinceră a credinței religioase, a realității religioase; *d.* respectarea, împlinirea și ducerea mai departe a tradițiilor strămoșești.

Pornind de la cercetarea amănunțită a unor asemenea câmpuri de activitate, subliniază sociologul și etnopsihologul Dimitrie Gusti, „căutăm să aflăm ideile, sentimentele, aspirațiile” subiecților supuși cercetării, cu alte cuvinte, „toate conținuturile vieții lor sufletești”, spre a aduce în prim-planul cunoașterii „orientările față de mediul fizic, față de mediul social și, în genere, față de lume”. Gusti conchide că, dacă indivizii și națiunile își vor dezvolta capacitățile, ele vor putea „să-și creeze o lume proprie de valori, să-și stabilească un scop în sine și să-și afle mijloacele de înfăptuire, adică forța de organizare și propășire în propria lor alcătuire”¹⁴.

Națiunea, etnia respectivă, în întregul ei, face, în concepția gânditorilor români, și obiectul cercetărilor sociologice și etnopsihologice, nu numai al celor istorice și culturologice.

Cu aceasta, se arată că ideea conform căreia întregul social nu poate fi refăcut din părți este întemeiată epistemologic, iar *etnopsihologia* cercetează și studiază – ca și sociologia – societatea ca *totalitate întemeiată pe: a. articulațiile ei naturale și sociale mari; b. natura ei biologică și intelectuală intimă; c. funcțiunile și determinările sale cultural-spirituale de ansamblu, fapt ce face ca etnopsihologia să nu vină, în concepția lui Traian Herseni, ca rang de cunoaștere, în urma altor științe sociale, ci, dimpotrivă, înaintea lor și să le facă posibile cercetările, analizele, aprofundările speciale.*

Traian Herseni apreciază, ca și profesorul său, etnopsihologia, ca pe o „psihologie colectivă sau socială”, aflată în strânsă legătură cu psihologia religioasă, psihică, artistică, psihică, economică etc, și care concepe și studiază societatea ca *întreg, în toată complexitatea ei reală.*

Ca și înaintașii săi, Traian Herseni întemeiază etnopsihologia pe tradițiile și cultura limbii, realizările folclorului, substanța credințelor magico-religioase, pe viziunile teologice și metodologice, filosofice și juridice, politice și morale, artistice și cultural-spirituale ale națiunii respective. În felul acesta, apreciază el, putem să aflăm ideile, sentimentele, aspirațiile comunității umane respective și să determinăm ca etnopsihologia să marcheze un moment unic în „cucerirea” sau chiar și numai în circumscrierea necunoscutului, astfel că aceasta devine expresia satisfacerii curiozității cunoașterii omului și a eforturilor acestuia de a investiga,

¹³ Dumitru Drăghicescu, *Din psihologia poporului român. Introducere*, București, Librăria Leon Alcalay, 1907, p. 3.

¹⁴ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. III, p. 179–197.

cerceta și pune sub stăpânirea sa mediul înconjurător și, în același timp, de a se autocunoaște și a se autoînălța, prin instrucție, educație și muncă, pe sine însuși, deasupra mediului natural.

Cunoașterea etnopsihologică ajută, de asemenea, omul a se individualiza și defini în raport cu și în funcție de familia, satul (cetatea) regiunea, etnia (națiunea) căreia îi aparține, știut fiind, menționează la un moment dat Traian Herseni, că „psihologia poporană (temeiul psihologiei etnice – n. ns., M. M.) este creată chiar de popor, din nevoile practice de cunoaștere, din observațiile și relațiile cotidiene ale fiecăruia cu cei din jur”. Resursele ei sunt „ușor de găsit și analizat, mai ales în limbă și producțiile spirituale bazate pe limbă, cum este, în general, folclorul, de la cel religios, literar și filosofic, până la cel tehnic și științific”, fapt ce a determinat, spune Traian Herseni, „ca noi, românii, să avem una dintre cele mai semnificative și judicioase psihologii poporane din lume”.

O asemenea stare de lucruri obligă la a cunoaște principiile care au prezidat apariția omului ca *socius*, membru component activ al unei anumite etnii. Acestea sunt principii: 1. *ale instrucției* – a. cititul, b. scrisul, c. credința; 2. *ale educației* – a. drepturile, b. rațiunea, c. responsabilitatea; 3. *ale întemeierii cunoașterii și realizării actului de creație* – a. filosofia, b. arta, c. știința.

Sfârșitul de secol XIX și începutul de secol XX au marcat, după cum se știe, apariția psihologiei etnice (etnopsihologiei) ca știință și în spațiul românesc. „Părinții” ei sunt: Bogdan Petriceicu Hasdeu, Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Iorga, Dumitru Drăghicescu, Dimitrie Gusti. Toți au fost dominați de o genialitate universală și au deșteptat, în spațiul românesc, un sentiment de adâncă admirație. Cercetători ai trecutului neamului românesc, ei au pătruns adânc, subliniază Traian Herseni, în tainele istoriei și culturii românilor, ale psihologiei lor etnice și au pus în valoare, cu scăderile și adâncimile ei, esența etnică a nației românești.

Gânditori, cum subliniază Traian Herseni, „cu o vastă cultură psihologică și sociologică”, ei „nu se mulțumesc cu enunțarea faptelor, ci încearcă o explicare a lor, în cadrul unei teorii generale a culturii”. Lucrările ce pot fructifica o asemenea idee sunt monografiile concepute de Dimitrie Gusti și de către colaboratorii săi, între care primul este Traian Herseni. Monografia este, așadar, cea mai completă și eficientă metodă de cercetare a societății. Societatea, în viziunea lui Gusti și a Școlii sociologice monografice, este constituită și afirmată prin manifestări economice, spirituale, etico-juridice, politico-administrative și înrăurită de cadrele cosmologic, biologic, psihic și istoric.

În spațiile respective, apar, sublinia Traian Herseni în 1940, următoarele grupări sau curente: a. *psihologia poporană și psihologia clericală*, pentru perioadele mai vechi; b. *psihologia enciclopedică și psihologia filosofică*, pentru perioadele mai noi; c. *psihologia naturalistă și psihologia experimentală*, pentru perioadele recente și cea actuală.

Aceasta este, în fapt, în concepția lui Traian Herseni, ca și a lui Dimitrie Gusti, *structura etnopsihologiei românești*, structură care se împlinește prin întreitul paralelism: a. *cosmologic și biologic*; b. *uman-psihologic și istoric*; c. *social-economic și cultural-spiritual*.

„L'Alpe”. Revistă trimestrială, Grenoble, Éditions Glénat, Musée Dauphinois (numerele 1–15, 1998–2002)

Lansată la sfârșitul anului 1998, „L'Alpe” este o revistă franceză, care prezintă patrimoniul și culturile Europei alpine. Titlul publicației trimite, desigur, la Munții Alpi, dar, în limba franceză, „alpe” înseamnă și „munte înalt”, așa încât cititorul trebuie să fie atent la aceste nuanțe. De altfel, publicația se arată deschisă, în general, oricărei contribuții privitoare la civilizațiile montane, astfel încât nu e o surpriză că, spre exemplu, în numărul dedicat temei respective, găsim un articol despre transhumanța practică de o populație de păstori din Asia, între platourile Tibetului și colinele din Cașmir.

Încercând să se îndepărteze de clișeele naturaliste, care au impus Alpii ca un „parc natural al Europei”, sau de cele ce caracterizează masivul drept „*terrain de jeu*” al bătrânului continent, revista face loc în paginile sale mai ales „deținătorilor unor cunoștințe sau simpli pasionați ai muntelui”, care vor să împărtășească și altora din ceea ce știu și din ceea ce simt. În paginile publicației, inițiatorii acesteia și-au propus să urmărească evoluția imaginii despre Alpi ca pământ omenesc, „în lunga lor istorie, în existența lor europeană și în devenirea lor” (Jean Guibal, *Editorial*, în no. 1, 1998, p. 3). Indiferent de tema tratată, în contribuții se pune accent atât pe dimensiunea locală a masivului cât și pe cea europeană, fiind subliniate deopotrivă diversitatea culturală a zonelor alpine, dar și trăsăturile comune ale acestora.

„L'Alpe” apare trimestrial, în fiecare număr fiind tratată câte o temă de interes general. Numărul inaugural, 1, a avut ca temă „Gens de l'alpe” (expresie pe care am traduce-o aici prin „Oamenii înălțimilor”); au urmat apoi, succesiv, numerele: 2 – „Franchir les Alpes”, 3 – „Transhumances”, 4 – „Villégiatures”, 5 – „Vins, vignes et vigneronns”, 6 – „Tournant de millénaire” (număr apărut în iarna anului 2000, la schimbarea mileniului), 7 – „Cartographier la montagne”, 8 – „Bestiaire”, 9 – „L'eau”, 10 – „Fêtes d'hiver”, 11 – „L'or des alpages” (frumoasă metaforă: „Aurul pășunilor alpine”!), nr. suplimentar („hors série”, în vara lui 2001) – „Vercors en questions”, 12 – „La montagne au féminin”, 13 – „Les chants d'un monde”, 14 – „Terre de refuge”, 15 – „À table! Saveurs et savoirs” (iarăși un titlu ingenios, rezultat dintr-un joc de cuvinte traductibil doar „cu rest”, cum se spune).

La fiecare articol găsim o scurtă prezentare a autorului, în cuvinte ce reprezintă mai puțin decât un *curriculum vitae*, dar mai mult decât simpla transcriere a numelui. De asemenea, ca metodă rapidă de punere în temă, fiecare articol are la început un mic rezumat care-i redă esența în câteva fraze.

Originea cuvântului „Alpi” este un subiect abordat încă de la început: „un apelativ galic ce desemna orice munte înalt, cuvântul a trecut în latină și în greacă”, după cum a consemnat pentru posteritate scribul Servius, la sfârșitul secolului IV d. Hr. (cf. Christian Abry, Hubert Bessat, Elisabetta Carpitelli, *Les racines de L'Alpe*, 1998, no. 1, p. 6). Încă din secolul I însă, choronimul „Alpi” se aplică și reliefului altor sisteme: Pirineilor, masivelor din Auvergne, din Grecia, din Dacia, din Italia. Astfel, cu timpul, Alpii au devenit „arhetipul reprezentărilor occidentale moderne privind muntele” (aprecierea aparține lui Bernard Debarbieux și e reprodușă în articolul tocmai menționat).

Una dintre mărturiile vieții comunitare ce caracterizau societățile alpine s-a păstrat în cătunul Passy, comuna Sixt-Fer-à-Cheval, în Haute-Savoie. Aici a fost găsit un așa-zis „baston de foc”, un paralelipiped metalic, rectangular (cu dimensiunile 20×4×4 cm), pe care erau însemnate, într-o anumită ordine, simboluri ale familiilor din cătun. În fiecare duminică, un membru valid din familia care venea la rând în ordinea simbolurilor de pe acest obiect prelua „bastonul de foc” și avea rolul de

a preveni și stinge incendiile, în timp ce membrii comunității erau la lucru sau la biserică. Soluția a fost adoptată ca urmare a unor incendii devastatoare, survenite în viața comunității.

Determinarea orei a constituit mereu o preocupare importantă pentru oameni. Aceștia au inventat diverse moduri de măsurare a timpului. Astfel, în articolul *Ceasornicul călătorului* (de Jean-François Dana și Christiane Guichard), ne este prezentată o idee foarte ingenioasă și anume: un cadran portabil, inventat în Alpi. Un cilindru de lemn era prevăzut cu o mică lamă metalică perpendiculară pe el, iar în exterior avea anumite gradații. Cilindrul de lemn era așezat cu lama înspre soare, iar în funcție de zona dintre gradațiile de pe lemn unde cădea umbra lamei, era citită ora.

Cum se înțelege de la sine, păstoritul se numără printre cele mai importante activități din zona Alpilor. În aceste locuri, transhumanța durează din vremuri străvechi. Conform documentelor istorice, în zona Dauphiné ea se instalase deja în sec. XII, dar fenomenul e fără îndoială mai vechi. „Acest regulat du-te/vino al oamenilor și al turmelor, fluctuând ca o mare și iarna și vara, de la pajiștile de jos la pășunile de altitudine, vine să marcheze de-atunci pentru multă vreme modul de viață al populațiilor alpine” (Henri Falque-Vert, *Des transhumants qui ont fait l'histoire*, 1999, no. 3, p. 31). Pentru Roger Canac (*Plaidoyer pour une montagne des troupeaux et des pâtres*, 1999, no. 3, p. 74), transhumanța este „respirația muntelui, suflul capabil să oxigeneze societățile noastre anemiate”. O hartă întinsă pe două pagini (24–25, no. 3) arată că, din punct de vedere geografic, această practică pastorală (pe seama ovinelor îndeosebi) înconjoară Mediterana și coincide în mare măsură cu granițele Imperiului Roman. Spațiul carpatic figurează, desigur, pe acea hartă și chiar dacă el nu e la fel de vast precum spațiul iberic, densitatea liniilor vorbește despre o intensitate cu nimic mai prejos a fenomenului.

Păstoritul se practică și în zilele noastre, păstrându-și multe trăsături neschimbate. Una dintre vechile probleme ale păstorilor a apărut din nou: lupii; în ultima vreme, aceste animale, despre care timp de 20 de ani s-a crezut că dispăuseră, au atacat turme de oi în mai multe regiuni. Fred Chevaillot prezintă o serie de puncte de vedere pro și contra protejării acestei specii (amenințătoare, dar în același timp amenințate) în articolul *Le loup est dans la bergerie*.

O temă importantă este bucătăria specifică Alpilor. Dincolo de caracterul său particular, exotic, aceasta este „o bucătărie vie, inventivă și cu o personalitate bine afirmată” (Thierry Thorens, *La cuisine de l'alpe*, 1999, no. 3, p. 93). Nu sunt trecute cu vederea nici celebrele vinuri alpine, cărora le este închinat un volum întreg (numărul 5). Încă din antichitate, Plutarh menționa „allobroga”, vin de origini alpine, pe care îl lăuda ca fiind apreciat de romani (cf. Bernard Dangréaux, *Pour le salut de l'Empereur*, 1999, no. 5, p. 24). Spre deosebire de majoritatea zonelor care au moștenit tehnici de vinificație romane, în Alpii sloveni (care au dobândit renumele de „pământ al făgăduinței”) se utilizează tehnici diferite, fapt ce conferă acestor vinuri calități aparte. O tehnică foarte interesantă de cultivare a viței-de-vie era utilizată pe malurile lacului Léman, în regiunea Évian. Aici vița-de-vie creștea în... copaci! Castanii erau tăiați, curățați de coajă și replantați, devenind un fel de araci pentru vița-de-vie și formând, totodată, un peisaj straniu. Autorul ne asigură că vinul rezultat din acest soi de viță era folosit în tratamentul bolilor, cu rezultate cel puțin la fel de benefice ca și vestita apă minerală din acele locuri (Jules Guyot, *Sur un arbre perché*, 1999, no. 5, p. 30). Practica actuală în domeniul viticulturii tinde să privilegieze „omul, peisajul, patrimoniul și o producție de calitate, în detrimentul rentabilității imediate” (Mario Fregoni, *Les vignérans gardiens du paysage?*, 1999, no. 5, p. 70).

Odată cu sosirea iernii, când majoritatea activităților productive încetează, în munți încep diverse sărbători, amintiri ale vechilor rituri și credințe ce aveau (și încă au) scopul de a asigura fertilitatea și prosperitatea. În seara de 10 noiembrie, copiii mergeau din casă în casă cu felinare sculptate în bostani sau sfece, obicei tradițional în Flandra și Elveția. (Să notăm că, funcționând ca simplu joc de copii, felinarul din bostan e cunoscut și în satele românești!) Pe data de 11 a lunii a 11-a (noiembrie), la a 11-a oră, în al 11-lea minut, moment al atotprezenței fantomelor, erau deschise solemn carnavalurile cu măști (cf. Jean-Dominique Lajoux, *La grande ronde des fêtes alpines*, 2001, no. 10, p. 14). În afară de Crăciun, una din principalele sărbători era Sfântul Martin, al cărui rol, în Flandra, era acela de a aduce cadouri copiilor cuminiți. Aceste obiceiuri au devenit populare în

America și au fost preluate înapoi, în Europa, sub denumirea de Halloween. Totuși, unele tradiții reînviatăe, în loc să fie un refugiu în timpurile trecute, iau din păcate tot mai mult forma unui folclor îndoielnic, sau a unor evenimente media cu scopuri comerciale și publicitare.

Din fericire, autenticitatea se bucură de mai mult respect în domeniul muzicii. Cel puțin cu această impresie rămâi parcurgând numărul 13, unul dintre cele mai interesante din seria pe care o prezentăm. Numărul se intitulează *Les chants d'un monde* și realizează o excelentă prezentare a ceea ce canadianul Murray Schafer a numit, în anii 1970, „peisaj sonor”. Și pentru că despre muzică degeaba vorbești dacă n-o și ascuți, redactorii au atașat un CD conținând șaptesprezece piese scurte, fiecare reprezentând ilustrația sonoră a unei idei dintr-un anume capitol al acestui număr. Sunete scoase de păsări (de notat că un disc intitulat *Păsări din livezile și bălțile Dunării* a produs și casa română de discuri Electrecord, în 1971), foșnetul pădurii, tălângi și clopote, sunete de corn (unele imagini arată că instrumentul ce le produce seamănă leit cu buciulul țăranilor noștri din Munții Apuseni, sau din Munții Vrancei), mici grupuri corale, genuri muzicale specifice precum „jüüzli” (un fel de hăulită din Carpați) – iată câteva elemente pitorești ale acestui insolit peisaj sonor. Iar pentru a demonstra valoarea acestei muzici naturale de sursă pentru marea muzică simfonică, seria de exemplificări de pe CD se încheie cu trei mostre purtând pecetea capodoperei: „Serenada” din simfonia *Harold în Italia* de Hector Berlioz, episodul „Urcușul” din *Simfonia Alpilor* de Richard Strauss și episodul „Privire de pe înălțimi” din suita pentru pian *Vingt regards sur l'enfant Jésus* de Olivier Messiaen (la pian: Alice Ader), acesta din urmă dobândind o faimă aparte pentru ideea de a se inspira în compozițiile sale din cântecele păsărilor.

Așa cum am afirmat încă de la începutul rândurilor de față, în afară de tradițiile specifice Alpilor revista descrie și obiceiuri sau tradiții interesante din alte regiuni. Aflăm, de exemplu, că în sudul Marocului a existat mult timp obiceiul ca ușa casei să fie sculptată astfel încât ea să sugereze bogăția sau spiritualitatea proprietarului, precum și forțele invocate pentru protejarea membrilor familiei, a casei și a averii (cf. Jean-Claude Duclos, *Quand l'homme commandait aux astres*, 1999, no. 5, p. 90). În aceeași ordine de idei, în fiecare număr, în paginile de sfârșit, la rubrica „Les Nouvelles de l'Alpe”, sunt prezentate știri despre întâlniri, apariții editoriale, muzee, expoziții etc. „de la Nisa la Viena și de la Geneva la Ljubljana”.

De-a lungul timpului, zonele greu accesibile ale Alpilor au servit drept adăpost multor categorii de oameni – de la asceți la răufăcători, persoane persecutate politic sau religioase, persoane care fugeau din calea războaielor, precum și forțe de rezistență (începând cu prefectul roman Dardanus și sfârșind cu rezistența franceză din timpul celui de-al Doilea Război Mondial).

Generozitatea redactorilor revistei de a transmite informația și dincolo de barierele particular-lingvistice – în cazul de față ale limbii franceze – s-a concretizat în însoțirea articolelor de rezumat în limbile germană, engleză și italiană.

Nu putem încheia prezentarea acestor prime cincisprezece numere ale revistei fără să amintim ilustrația cu adevărat impresionantă – atât prin numărul imaginilor, cât și prin calitatea lor; de altfel, armonia dintre ilustrație și text confirmă încă o dată înclinația spre rafinament a spiritului francez.

Patrimoniul și culturile alpine – iată ce reușește să prezinte cu mult succes revista „L'Alpe”. O publicație ce merită citită pentru bogăția și calitatea materialelor ce o alcătuiesc, dar nu mai puțin pentru *exemplaritatea* cu care acel patrimoniu este pus în valoare. Direct spus: de ce n-am avea și noi, românii, o publicație similară, dedicată patrimoniului autohton, carpatic – comparabil și ca vechime și ca bogăție și ca prețiozitate cu cel din Alpi?!...

Gheorghită Geană

Social Forces

Recent articles:

Globalization and Deindustrialization

The Sex Difference in Depression Across 29 Countries

Measuring Religion in Global Civil Society

Redressing Past Human Rights Violations

Immigrant Economic Incorporation in Europe

Putting it all together.

<http://socialforces.unc.edu>

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

YEAR XVIIIth, Nos. 3–4 • 2007

CONTENTS

JUVENILE JUSTICE

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, The Role of Restorative Justice within the Contemporary Criminal Policies 265
- DAN BANCIU, Juvenile Delinquency and the Criminal Justice System in Romania 291

SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU SIMONA RAŞEEV, ANDREEA NICOLĂESCU, CRISTINA LEOVARIDIS, Small and Medium Enterprises and Innovative Management 301

RURAL COMMUNITIES

- IOANA PETRE, Rural Romania and Rural Europe (Summary) 325
- VERONICA DUMITRAŞCU, The Analysis of Regional and Inter-county Disparities with Regard to the Development Potential of the Romanian Rural Environment 341
- MANUELA GHEORGHE, Elements for a Model of Religiousness in the Romanian Rural Environment 363

EDUCATION AND SOCIAL POLICIES

- PETRUŞ ALEXANDRESCU, The Role and Place of Education in the National Post-accession Development Plan 2007–2013 375

MASS MEDIA

- CAMELIA BECIU, Forms of Mediatic Debates Concerning European Standards. Redefining the Journalist's "Mission" – Analytical Elements (I) 393

THE HISTORY OF SOCIOLOGY

- IRINA STĂNCULESCU, Balthasar Bogišić's (1834–1908) Studies in Rural Sociology 413

REMEMBRANCE

MIRCEA MĂCIU, Ethnopsychology according to Traian Herseni	423
---	-----

REVIEWS AND READING NOTES

„L'Alpe” – quarterly journal, Grenoble, Éditions Glénat, Musée Dauphinois – issues 1–15, 1998–2002 (Gheorghită Geană)	431
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XVIII, n°s 3-4 • 2007

SOMMAIRE

JUSTICE POUR LES MINEURS

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Le rôle de la justice restaurative dans le cadre des politiques pénales du monde contemporain 265
- DAN BANCIU, Le mineur délinquant et la justice pénale en Roumanie 291

ENTREPRISES PETITES ET MOYENNES

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU SIMONA RAȘEEV, ANDREEA NICOLĂESCU, CRISTINA LEOVARIDIS, Les entreprises petites et moyennes et le management innovatif 301

COMMUNAUTÉS RURALES

- IOANA PETRE, La Roumanie rurale et l'Europe rurale 325
- VERONICA DUMITRAȘCU, L'analyse des disparités régionales et inter-départementales concernant le potentiel de développement du rural roumain 341
- MANUELA GHEORGHE, Éléments pour un modèle de la religiosité dans le monde rural roumain 363

ÉDUCATION ET POLITIQUES SOCIALES

- PETRUȘ ALEXANDRESCU, L'éducation – entre la politique et la réalité 375

MASS-MÉDIA

- CAMELIA BECTU, Formes médiatique de débat des normes européennes. La rédefinition de la „mission” du journaliste – des éléments analytiques (I) 393

HISTOIRE DE LA SOCIOLOGIE

- IRINA STÂNCULESCU, Les études de sociologie rurale de Balthasar Bogišić (1834–1908) 413

ÉVOCATIONS

MIRCEA MĂCIU, L'ethnopsychologie dans la conception de Traian Herseni 423

COMPTE-RENDUES ET NOTES DE LECTURE

„L'Alpe”. Revue trimestrielle, Grenoble, Éditions Glénat, Musée Dauphinois –n°s 1–15, 1998–2002 (Gheorghită Geană) 431

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, București, România;
Tel: 4021–318 7000, 4021–318 7001; Fax: 4021–318 7002, 4021–318 7003;
E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668; E-mail:
office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711,
București, România; Tel: 4021–318 8146, 4021–318 8106; Fax: 4021–318 2444,
E-mail: edacad@ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XVIII, nr. 3-4, p. 263-442, 2007